

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

BORNHOLMSKE SAMLINGER

BORNHOLMSKE SAMLINGER

III. RÆKKE — 8. BIND

UDGIVET AF
BORNHOLMS HISTORISKE SAMFUND

Forsiden: Postbåden »Peter« for udgående fra Svaneke havn.

Foto: Vita Lund.

Med tak for økonomisk støtte fra Postvæsenet på Bornholm.

Eftertryk ikke tilladt uden kildeangivelse.

Produktion: Burgundia tryk, Rønne, 1994.

ISBN 87-87042-29-0

ISSN 0084-7976

Udarbejdet med støtte fra:

Ministeriet for Kulturelle Anliggender

Bornholms Amtskommune

samt mange store og små private virksomheder
her på Bornholm.

FORORD

Redaktionen af Bornholmske Samlinger har hermed fornøjelsen at udsende det årlige bind af Samlingerne – III. række bind 8 – til medlemmerne af Bornholms Historiske Samfund. Dette års bind indeholder artikler, som især tager emner op fra Bornholms nyere historie. Forfatterne er for hovedpartens vedkommende praktiske mænd og kvinder, som selv har arbejdet inden for de områder, der beskrives. Det har givet mange af artiklerne et særligt præg af saglighed og grundighed.

Skibsfører Poul Sonne fortæller indgående om sin slægts postsejlsads på Christiansø igennem 150 år. Artiklen er krydret med mange interessante detaljer om de forskellige postføreres liv og deres forhold til postetaten.

Anlægschef i KTAS Orla E. Pedersen gennemgår telefonvæsenet på Bornholm fra dets start for over 100 år siden og til det blev overtaget af KTAS. Han påviser, at bornholmerne var hurtige til at udnytte den nye opfindelse, selv om den mødte modstand bl.a. fra amtmandens side. Ligesom den foregående artikel er der tale om en grundig gennemgang med mange oplysninger.

I afdøde major Ove E. Hansens redegørelse for den kendte arkitekt Anton Røssens bygninger i Rønne møder man også en engageret beskrivelse af et emne inden for forfatterens interesseområde. Med Røssens bygningsværker blev bornholmerne præsenteret for en original og spændende byggestil.

Kunsthistorikeren Lone Egeberg bevæger sig også i området mellem kunst og håndværk i sin artikel om bornholmske

brodøser. I artiklen kommer hun bl.a. ind på beundringen for de bornholmske kvinders færdigheder inden for håndarbejde. Artiklen indeholder ligeledes mange interessante overvejelser over broderierhvervets økonomiske og sociale betydning for ugifte kvinder.

Maleren Mogens Ege hører ikke til de kendeste bornholmermalere, men der hænger en del billeder af ham rundt i bornholmske hjem.

Birte Nørregaard Pedersen, hvis bidrag til Bornholms historie man ofte støder på, har i en lille artikel beskrevet hans omtumlede færden i udlandet og senere bosættelse på Nordbornholm, hvor han bl.a. havde en lille malerskole.

Som sædvanligt afsluttes bindet med formandens beretning.

Oversigten over indkommet litteratur om Bornholm på Centralbiblioteket bringes igen i bindet.

Til sidst en varm tak til alle bidragsyderne, fordi de så beredvilligt og uden vederlag har givet en bredere kreds af historisk interesserede mulighed for at stifte bekendtskab med deres syslen med Bornholms historie. En særlig tak til Ministeriet for Kulturelle Anliggender, Bornholms Amtskommune og de mange store og små private virsomheder her på Bornholm, som gennem deres økonomiske støtte har gjort det muligt at udsende det foreliggende bind.

Rønne, den 30. oktober 1994.

Per Thule Hansen

Red. af Bornholmske Samlinger

Indhold

Redaktøren

Forord 5

Poul M. Sonne

Postsejlads i 150 år 7

Ove E. Hansen

Arkitekt Anton Rosen og hans tid 71

Orla E. Pedersen

Telefonen på Bornholm i 100 år 91

Lone de Hemmer Egeberg

Bornholm set gennem nåleøjet 141

Birte Nørregaard Pedersen

Et sofastykke af Mogens Ege 159

Niels Foght Hansen

83 nyudgivelser om Bornholm 171

Ebbe Gert Rasmussen

Bornholms historiske Samfund 181

Forfatternes adresser 187

Indmeldelser 189

Postsejlads gennem 150 år

Af Poul M. Sonne

Dette er historien om 9 postbådførere og deres både. Fra den første, Peder Lou, der blev dømt af sine bysbørn, men frikendt af Højesteret. Alligevel kostede det ham livet.

Om hans broder, der havde så mange besværligheder med sine foresatte, men alligevel sikrede arvefølgen ved, ligesom kvinderne, at snyde med sin alder og blive i jobbet, til ansøgerne til hans stilling havde trukket sig, og hans søn kunne komme til.

Om sønnen, der ikke lod sig »deponere af en pergamentchef«, og som sejlede »i et himmelens jordrog (jordfygning) mellem Øen og Landet«.

Om Peter Sonne, hvis eneste uheld gennem 56 års sejlads var at miste en postkasse i en storm. Han blev irettesat af en postmester om det uforsvarlige i at have en sådan hæengende.

Christiansøs våben, der ved Hendes Majestæt Dronning Margrethe II's mellemkomst blev givet Christiansø i 1979, er tegnet af kgl. våbenmaler Aage Wulff.

Da Svaneke bys historie af lektor Th. Lind udkom i ny udgave ved Robert Egevang i 1986, var det med spænding, jeg gennemlæste den for at se, om postruten, der siden 1843 var udgået fra Svaneke og faktisk var denne bys ældste erhvervsvirksomhed, havde fået nogle linier i den ellers enestående bog.

Da jeg overfor min families gode ven, forhenværende borgmester i Svaneke (1950-70) Emil Andersen, udtrykte min forundring over, at hverken Anker E. Kofoed, som skrev Christiansøs historie, eller lektor Th. Lind i Svaneke bys historie fra 1955 havde omtalt denne postforbindelse særlig indgående, indrømmede han, at det måtte der gøres noget ved. Han ville selv nedskrive historien.

Desværre kom han ikke igang med at skrive, da sygdom forhindrede ham deri.

Efter Emil Andersens død i marts 1992 har jeg selv forsket videre og nedskrevet, hvad det har været muligt at opspore.

*Svaneke i december 1993
Poul M. Sonne*

Befæstningen af Ertholmene

Nord for byen Svaneke på Bornholms østligste hjørne i en afstand af ca. 20 km ligger en samling øer og skær: Ertholmene med Christian V's gamle fæstning, "CHRISTIANSØ", Danmarks yderste post mod øst.

Under kampen om herredømmet i Østersøen i 1600-tallet kom øerne til at spille en central rolle i det danske sømilitære forsvar. Efter Sveriges succesrige deltagelse i 30-årskrigen tippede magtbalancen til fordel for svenskerne.

Ved fredsslutningen i 1648 fik Sverige besiddelser i Nordtyskland: Bremen, Wismar, Stralsund og Stettin med bagliggende lande, byer med betydelige havne til brug for Sveriges krigs- og handelsskibe.

Under svenskekrigene mistede Danmark i 1658 alle sine østlige landområder: Skåne, Halland og Blekinge blev svensk.

Efter freden i 1660 var Bornholms sømilitære betydning derfor blevet en ganske anden og mere betydningsfuld. Bornholm var nu kommet til at ligge mellem to svenske besiddelser: Skåne nordfor og Pommern sydfor og i et hav, hvor den svenske flåde let kunne blive enehersker. Den havde fra 1679 hjemme i Karlskrona.

Det blev nødvendigt for Danmark at få et støttepunkt i Østersøen for flåden, for blandt andet at kunne overvåge de svenske bevægelser og forbindelseslinier mellem Sverige og svensk Pommern.

Frederik den 3. gav allerede i 1662 ordre til at undersøge Bornholms kyster for mulighed for at anlægge en havn, da der efter freden i Roskilde ikke fandtes en eneste havn i Østersøen øst for Sjælland, hvor et dansk krigsskib kunne søge ly for vind og vejr og for fjenden eller få udført reparationer.

Den 26. januar 1684 kundgjorde Kong Christian den 5. sin allernådigste vilje og befaling: "*Paa Inseln Ertholmen et lidet Fort at lade bygge.*"²

Ruten etableres

Det danske postvæsen oprettedes 1624 (60 år før Christiansøs fæstning), og dermed begyndte århundreders bestræbelser for at gøre væsenet landsdækkende. Som forventet tog det længst tid i rigets tyndt-befolkede yderkanter, hvor man kunne gribe til uvante fremgangsmåder for at få posten ekspederet.

Det var således en resolution fra september 1815, som gjorde det til en pligt for skibe, der anløb København, og som skulle til eller kom fra Bornholm, at medtage eller aflevere deres post, som Børsens Havnekontor i København ville ekspedere videre. Mange afsendere foretrak dog at overgive deres post til lokale skippere, som man kendte i forvejen, så ordningen blev opgivet januar 1817.

Postforbindelsen til Christiansø var før 1843 belastet af et dårligt ry for at arbejde uorganiseret og tilfældigt, hvad der gav en langsom behandling af posten. Denne tilstand var til stadigt besvær for fæstningens mandskab og især kommandanten. Derfor er det ikke overraskende, når det i nedenstående kopi skinner igennem, at samme kommandant var med i forsøget på at skabe en forbedret postgang:

Skrivelse fra Kommandanten på Christiansø, Anthon Ellbrecht, til Admiralitets- og Kommissariats Kollegiet dateret 25. marts 1843, som lyder:

*"En Baadfører fra Svaneke har paataget sig at føre Posten til og fra Christiansø mod udbetaling af de tilstaaede 40 Rdl. og givet Løfte om en god Afsætning paa de Varer, som han haver. Jeg haaber et godt Resultat heraf. Endnu i denne Maaned fik vi her 3 Poster paa een Gang, uagtet Is ej var til Hindring."*⁴

Den første postbådfører, der sejlede mellem Svaneke og Christiansø, hed Peder Lou (1804-1860) og havde hidtil levet i ubemærkethed som sømand og fisker. Hans familie var oprindelig landmænd.

Hans Peder Lou (1670-1748) ejede Ypnastedgård og Peder Pedersen Low (1752-1799) ejede Strandbygård i Østerlars. Peder Lous fader, Hans Lou (1782-1830) giftede sig i 1803 med Barbara Cathrine Bohn og flyttede samme år til Svaneke. Hendes (Barbara Cathrine Bohn) tipoldemor var Magdalene Margrethe Heseler i dennes første ægteskab med borgmesteren i Svaneke, Poul Kofod. De boede først på det nuværende Tempelvej 2, men flyttede året efter til nuværende Storegade 12, hvor han ernærede sig som avlsbruger og værtshusholder. Her i Storegade 12 fødtes de to første postbådførere: Peder Lou den 10. juli 1804 og Mads Davidsen Lou sen. den 19. januar 1822.

Peder Lou sejlede kun én gang om ugen til Christiansø, og han må have fisket de andre af ugens dage. Betalingen må imidlertid have været for ringe, for allerede næste år siger han fra i brev fra Kommandanten til Kollegiet dateret 30. januar 1844:

"Sømand Peder Lou, som havde paataget sig at komme herud fra Svaneke med Posten hver Torsdag, naar Vejrliget tillod det eller nærmest paafølgende Dag og samme Dag at bringe Fæstningens Brevskaber i Land, har opsagt sin indgaaede Kontrakt, som er udløben 1. April d.aar, fordi det ej kan svare Regning for ham at gøre hver Tur for 74 Sk., da det Tillæg til denne Indtægt, som andre Førsler til Fæstningen giver ham ej i Forening med hine tilstrækkeligt til at dække Slitage paa hans Baad, leje af en Mand til sig paa Baaden og de Ophold herude af flere Dage, som han ofte om Vinteren tvinges til med Uvej og Modvind. Ingen anden vil paatage sig denne Fart for 40 Rdl. og Peder Lou, som hidtil har vist megen Dygtighed og Akkuratesse, forlanger nu 60 Rdl. aarligt for at vedblive.

Fæstningen taber meget, dersom dette Kommunikationsmiddel ophører, da det

bidrager betydelig, om ej ganske til Korrespondancens regelmæssighed og hurtighed. Thi den Post, som afgaar fra København om Onsdag Formiddag, ankommer først til Svaneke næste Onsdags Eftermiddag, og den Post, som afgaar herfra om Torsdagen kan først forlade Rønne næste Onsdag. Og det, som ej kan besvares straks ved Modtagelsen, opholdes endnu 8 dage længere. En bedre ordnet Postgang paa Bornholm skal være under Forhandling, og vil, ifald den kommer i Stand meget komme Fæstningen tilgode.

Saaledes indstilles det høje Kollegium om Peder Lou maa tilstaa fra 1. April d.Aar 60 Rdl. i stedet for de ham hidtil tilstaaede 40 Rdl. for at føre Posten mellem Fæstningen og Bornholm.

*Fæstningen Chrø. 30 jan. 1844
(sign) Ellbrecht.⁴*

Ved skrivelse af 16. april 1844 bifaldt Kollegiet, at der betaltes Peder Lou 50 Rdl. årligt.⁴

Vi ved ikke, med hvilken båd Peder Lou befordrede posten de første 3 år, men i 1846 dukker navnet "PETER" op i en kontrakt mellem Kommandanten og Peder Lou.

Kontrakten lyder: "Vi underskrevne Kommandørkaptajn Ellbrecht paa Fæstningen Christiansø's dens Vegne og jeg Baadfører Peder Lou af Svaneke har oprettet flg. Kontrakt med hinanden.

Ifølge Bemyndigelse fra Det Kgl. Admiralitets- og Kommisariats Kollegium forpligter jeg Komm. Kapt. Ellbrecht mig til at afhænde, ligesom jeg herved afhænder til Baadfører Peder Lou og hans Arvinger den Fæstningen Christiansø tilhørende Sejlbaad "PETER" kaldet med dens Inventar, Sejl og alt Tilbehør for den Summa 100 Rdl., at betale til førstkommende 1. Juli imod at min Medkontrahent stiller den Sikkerhed for Købesummens rigtige Betaling, som jeg nærmere maatte anse tilfredsstillende. Saa

forpligter jeg mig endvidere til førstkommende 1. April at aflevere fornævnte Sejlbaad, som for Tiden staar paa Land, efterset og tjæret i Bunden, afløben og som forannævnt med Mast, Sejl og alt Tilbehør, samt med fornøden Ballast af Sten.

Jeg Peder Lou af Svaneke forpligter mig til for Sejlbaaden "PETER" med alt Tilbehør at erlægge den accorderede Købesum 100 Rdl. til førstkommende første Juli og for Baadens Overlevering at stille den Sikkerhed for Købesummens rigtige Betaling, som Hr. Kommandørkaptajnen nærmere maatte finde tilfredsstillende. Naar Sejlbaaden "PETER" saaledes som foranført er mig overleveret til førstkommende 1. April forpligter fremdeles mig og mine Arvinger i 4 Aar fra sidstnævnte Dato til 1. April Anno 1850 ugentligen snarest muligt efter Postens Ankomst til Svaneke for en Betaling af 50 Rdl. aarlig at bringe Postsækken til Fæstningen Christiansø og herfra tilbageføre Postsækken til Svaneke.⁴

*Fæstningen Christiansø 28/3-1846
(sign.) Anthon Ellbrecht
(sign.) Baadfører Per (Peder) Lou*

Sejlbåden "PETER" var bygget i 1835 på Christiansø af eg af Chr. J. Holm. Det var en åben båd. Klinkbygget uden inderklædning. Den var spidsgattet og havde een mast. Længde 24,3 fod.

I Svaneke tog eksam. jur. Peder Larsen sig af posten. Han var også fuldmægtig på byfogedkontoret i Svaneke. Han havde titel af postekspeditør og boede nuv. Otto Holst bakke nr. 2, hvor han også havde postkontor. Fra 1. august 1895 fik posten og telegrafens lokaler i nuv. Postgade 2, Svaneke.

"EMERALD"s forlis

— Peder Lou begår selvmord

Samme år (1846) som Peder Lou erhverver sin nye båd "PETER" fra Christiansø

sker et dramatisk forlis i Svaneke havnebugt, som involverede ham alvorligt.

En engelsk skonnert ved navn "EMERALD" på rejse fra Riga til Newry i Irland med en ladning hørfrø strandede på Rødnæs, et blindt skær udenfor Hullenakken ved Svaneke, 28/11-1846.

Skonnerten blev taget af grunden og lagt til ankers i havnebugten, hvor lægtring blev påbegyndt, da skibet stak for dybt til at komme ind i havnen.

Der var pumpemandskab fra land om bord, og søndag aften den 29. november bad strandingskommissær Herman Jørgen Hansen Peder Lou om at blive om bord om natten og føre tilsyn med, hvordan det gik med pumpningen og pumpemandskabet. Hen på aftenen blev det stille vejr, og vinden var sydvest, men klokken 3 om natten kom Peder Lou, der var sejlet i land, mens hans broder, Mads Davidsen Lou Sr., afløste ham, og vækkede konsul Hansen og fortalte ham, at vinden var slået om, og der blæste en storm fra nordøst.

Storbåden var drevet i land, af pumpemandskabet var så mange roet ind, som deres båd kunne rumme, og de to sidste var roet i land i skibsjollen og havde lovet, at de igen skulle komme ud til den. Da strandingskommissær, konsul Hansen, kom ned til havnen, blæste det en forrygende storm, og der stod en svær sø på klipperne. Han spurgte Peder Lou og flere andre søfolk, om det kunne lade sig gøre at tage ud med en båd og hente besætningen i land. De svarede alle absolut nej. Skibet blev liggende for sine ankre til det ved 5-tiden om morgenen drev ind på klipperne og i løbet af en halv time blev ganske sønderslået.

I de følgende dage drev ligene af de forulykkede i land. Det var kaptajn Georg Davidson, der var 55 år, en passager, en styrmand og 6 matroser. Alle var englændere undtagen en matros, der var fra Bogø og hed Peter Christian Petersen; han var

Ancher Anthoni Müller og Magdalene Margrethe Heslers gravsten på Svaneke kirkegård. A.A. Müller var hendes anden ægtemand. Han var landsdommer på Bornholm.

22 år. De blev alle 9 begravet i en fællesgrav vest for kirketårnet på Svaneke kirkegård.

Der opstod straks i Svaneke en meget uvenlig stemning imod konsul Hansen, Peder Lou og enkelte andre, som man ligefrem gav skylden for, at "EMERALD"s besætning havde fået denne sørgelige skæbne.

I marts 1847 udstedte Danske Cancelli ordre til at rejse sag mod russisk vicekonsul, strandingskommissær Herman Jørgen Hansen og sømand Peder Lou for udvist forsømmelighed i opfyldelsen af deres pligter ved skonnerten "EMERALD"s forlis og deres mangel på omsorg for at sikre mandskabets redning. Den 25. okt. 1847 begyndte sagen på rådstuen i Svaneke, og den 28. april 1848 blev dommen afsagt.

Den kom til at lyde: *"Tiltalte russisk Vicekonsul, Strandingskommissær Hansen bør at have sin Bestalling som Strandingskommissær forbrudt. — Tiltalte Sømand Peder Lou bør til Svaneke By's Fattigkasse at erlægge i Mulct 100 Rigsbankdaler; saa bør de og udrede alle af denne Sag lovligt flydende Omkostninger."*

Konsul Hansen appellerede dommen til Højesteret, der den 24. nov. 1848 afsagde følgende dom: *"De Tiltalte bør for Actors Tiltale i denne Sag frie at være."*⁶

14 år efter denne tragiske ulykke kaster Peder Lou sig i havet udfor Svaneke. Bornholms Avis skriver den 28. dec. 1860: *"I Søndag Aftes har en i Svaneke boddende Mand, ved Navn Peder Lou, der var Lods og overførte Posten fra Bornholm til Christiansø, styrtet sig i Havet, da han paa Hjemrejsen derfra kom i nærheden af Svaneke Havn. Den anden i Baaden værende Mand forsøgte at redde ham, ved at tilkaste ham en Aare, men han ville ikke tage fat i den og druknede straks efter."*

Det fortælles, at den gamle mand, der var med, ikke magtede at hale ham om

bord, men slæbte liget i land i en tovende. Han påstås også at skulle have hørt Peder Lou råbe ned i dybet: "Ja, ja, nu kommer jeg," før han sprang over bord.

Gennem en stor del af året 1860 var der forhandlinger mellem postvæsenet og Ole Hansen Lind, tidligere Christiansø-soldat, som postvæsenet åbenbart ønskede som postbådfører fra 1. jan. 1861 i stedet for Peder Lou.

Sidst på efteråret 1860 forelå så en af begge forhandlingsparter underskrevet kontrakt, der sikrede Ole Hansen Linds ansættelse, og antagelig fik Peder Lou samtidig sin opsigelse, men hvad der egentlig var foregået, og hvorfor afløsningen skulle gennemføres, fortæltes ikke.⁷

Peder Lou havde i længere tid været tungsindig, og de langvarige forhandlinger og deres resultater udsatte ham for et voldsomt nervepres, som yderligere belastede hans tilstand. Det skal huskes, at selv om han i næsten 18 år havde stået for postbådsejladserne, blev han åbenbart afsat uden videre. Det må heller ikke glemmes, at det kan have været medvirkende til hans selvmord, hvis han muligvis stadig pintes af tanker fra den stormnat i november 1846, da den britiske skonnert "EMERALD" forliste ud for Svaneke, og ni mennesker omkom.

Jo, det er fuldt forståeligt, at Peder Lou tog sit eget liv...

Peder Lous enke Bodilsine Kathrine sidder ikke i enkebo år og dag, nej 6 dage efter mandens druknedød gifter hun sig med skipper Niels Jensen Rasch fra Rønne. Peder Lou var blevet gift med hende i 1857; da var hun 26 år gammel. 3 måneder efter havde de en søn.

Peder Lous død medførte ikke nogen umiddelbar ændring vedrørende postbådsejladsen, da der allerede — som foran oplyst — forelå en udfærdiget og underskrevet kontrakt, hvorefter Ole Hansen Lind skulle tiltræde som postbådfører 1. jan.

1861 efter Peder Lou. Fartplan og betaling forblev uændrede.

I 1851 havde Peder Lou fået lønnen hævet til 70 Rdl. årligt for een tur til Christiansø om ugen, men i 1852 sagde han kontrakten op til efter dens udløb 1. april 1853.⁴

Kommandanten henstillede nu, at postvæsenet overtog befordringen af posten, og marineministeriet anså det særdeles ønskeligt, om postbefordringen kunne overtages af det offentlige.⁸

I skrivelse af 27. nov. 1852 anmodede generalpostdirecteuren det kongelige postkontor i Rønne om at søge kontrakt med bådfører Peder Lou i Svaneke om fra 1. april 1853 at befordre post m.v. een gang ugentlig for en årlig betaling, der skulle øges til 100 Rdl. Beløbet kan synes højt, men det skal tages i betragtning, at *"Baaden skal stedse holdes i forsvarligste Stand, samt foruden Baadføreren have en duelig Mand med til Besætning"*.

En anden ændring var, at hvis postbåden ikke afgik til tiden, kunne bådføreren idømmes en mult af 1 Rdl. for hver time afgangstiden var overskredet.

Forhandlingerne gennemførtes, og kontrakten, der sikrede Peder Lous fortsatte ansættelse, blev sluttet 1. dec. 1852. Den skulle træde i kraft 1. april 1853, når postens befordring overgik fra forvalteren til generalpostdirektoratet.

Ved kgl. resolution af 2. maj 1855 blev fæstningen Christiansø nedlagt, fordi anlægget ansås for værende forældet. Iflg. resolutionen krævedes, *"at Alle af Christiansø's nuværende Befolkning, som ikke i Fremtiden faar noget at gøre paa Christiansø bortflyttes, og at det ikke tillades nogle at tage Ophold dersteds uden Marineministeriets specielle Tilladelse o.s.v."*² Soldater og håndværkere blev trukket bort, hvorefter de tilbageværende personer omfattede forvalteren, en læge og en præst, som også var skoleholder. Desuden en jordemoder,

Ole Hansen Lind.

to fyrkarle og syv lodser samt en lille deling soldater, der skulle holde ro i havnen, som stadig blev søgt af handelsskibe.

En sådan mandskabsreduktion medførte, at mange huse efterhånden kom til at stå tomme, og for at hindre deres forfald søgte man med billige boliger at friste soldater og andre, der kunne tænkes at slå sig ned som fiskere.

I fæstningstiden (1684-1855) blev posten afleveret på Christiansø til kommandanten, men efter fæstningens nedlæggelse til forvalteren.

Lind tager over

— Christiansø forpagtes ud

Peder Lou druknede lille juleaften 1860 og efterfulgtes 1. jan. 1861 som postbådfører af Ole Hansen Lind (1827-1902), der var søn af konstabel og lodsmatros Hans M. Lind og Dorthca Andersdatter på Christiansø.

Ole Hansen Lind var selv soldat ved garnisonen på Christiansø, men efter fæst-

ningens nedlæggelse i 1855 flyttede han til Svaneke og ernærede sig som gæstgiver.

Som postbådfører påhvilede det ham at anskaffe et egnet fartøj, og da Peder Lous båd "PETER" var til salg, blev den købt af Ole Hansen Lind (skøde dat. 16. jan. 1861), som fortsatte postsejladsen.

Bestræbelserne for at gøre Christiansø beboet havde hidtil været resultatløse, og en fornyet annoncering — i Bornholms Avis 23. aug. 1864 — forsøgte:

Efterat den paa Christiansø værende militaire Besætning er blevet inddraget, er det kommen under Overveielse, hvorledes den Deel af Øen, som ikke afbenyttes af Fyr- og Lodsvæsenet, maatte kunne være at anvende. Da der omkring Christiansø ligesom her ved Bornholm findes megen Fisk, har man tænkt sig, at Fiskere, naar de dertil gaves Adgang, vilde bosætte sig der, og vilde disse foreløbig uden at betale nogen Leie kunne vente at faae Huusly i de mange derværende Boliger og senere hen blive boende der for en moderat Leie eller mulig selv komme til at eie dem. En saadan fast Fiskerbefolkning paa Christiansø vilde imidlertid vanskelig selv kunne proviantere sig paa saa lang Tid som det navnlig om Vinteren ofte kan behøves, og der maatte derfor sørges for, at de paa selve Stedet kunne faae deres Fornødenheder tilkjøbs. Paa den anden Side maatte Fiskerne ogsaa aabnes Leilighed til helst der paa Stedet at sælge deres Fisk. Begge Deeles vilde kunne opnaaes derved, at en Mand, som havde Villie og Evne dertil, nedsatte sig paa Christiansø og i de derværende store Bygninger, navnlig i den forhenværende Kommandantbolig, som ligeledes kunde ventes overlade paa billige Vilkaar, anlagde et Salteri og Røgeri for de Fisk, han afkjøbte Fiskerne, forsaavidt han ikke forsendte dem i fersk Tilstand, medens han forpligtede sig til, efter at have taget Næringsbeviis som Kjøbmand, at være tilstrækkelig forsynet med alle Nødvendig-

hedsartikler for den Befolkning, som tog Bopæl paa Øen.

Hvis nogen maatte ønske som Entrepreneur at overtage et Anlæg som det ommeldte, anmodes han om at ville derom henvende sig til Amtet, hvem det af Finansministeriet er overdraget at indkomme med Forslag til hvorledes Sagen kunde være at ordne.

*Bornholms Amthuus
den 18de August 1864.
Undertegnet Wegener.*

Der var ingen, der reflekterede på annoncen, selvom fiskerne så småt begyndte at gøre de tomme huse beboet igen gennem kortere eller længere tid. Finansministeriets forsøg på at få både en "Entrepreneur" og fiskere til øen var delvis mislykket. I hvert fald i første omgang.

1. juli 1868 oprettedes et brevsamlingssted på Christiansø med krigsråd, forvalter Julius Eigtved som første brevsamler. Han fik 12 Rdl. om året for arbejdet.¹⁷ De senere forvaltere Anthonius Krieger, P.A. Petersen og O.C.F. Christensen efterfulgte ham.

I 1895 fik distriktslæge J. Albrechtsen jobbet. Da var betalingen steget til 160 kr. årligt.¹⁸

Christiansø brevsamlingssted hørte fra 1868-1879 under Rønne — fra 1879-1981 under Svaneke og fra 1981 igen under Rønne.

I 1868 — da postbåden havde sejlet i 15 år for samme beløb, 100 Rdl. årligt — søgte bådfører Ole Hansen Lind om højere betaling, men fik 10. marts 1868 den besked fra generalpostdirektøren, at han kunne få 16 Sk. for postens transport mellem båden og Svaneke posthus, hver gang postens samlede vægt oversteg 25 pund. Det gjorde den sikkert aldrig.

Omsider — i 1869-70 — meldte der sig en entreprenør. Købmand Wilhelm Rønne fra Rønne tegnede kontrakt for en periode

af 20 år om forpagtning af den del af Christiansø, som hørte under Finansministeriet.

Wilhelm Rønne (1846-1906) var søn af købmand og konsul Thor Hansen Rønne (1818-1864), som var den, der fik sat skik på laksehandelen på Bornholm; han holdt opkøbere i fiskerlejerne og en hurtigt sejlede dæksbåd i stadig fart med den friske laks til Swinemünde, hvorfra den ad jernbane nåede Berlin, Wien eller Paris i fersk eller letsaltet stand. Inden hans død i 1864 kom han op på en årsomsætning på 16000 laks, der var 80.000 kr. værd og kunne give fiskerne 80 øre pr. kilo.

Sønnen Wilhelm Rønne var både dygtig og driftig og udnyttede mulighederne på Christiansø til det yderste. Han oprettede salterier i de gamle kanonbådsskure, og han var den første, der fremstillede kryddersild. Han lod bygge røgerier og oprettede guanopakkeri i soldaterbarakken — det der i dag er forsamlingshuset MÅNEN. Han opkøbte fisk til videresalg og solgte fiskerfamilierne de nødvendighedsartikler, der var behov for. I 1874 lod han jagten "WOLLIN" bygge, beregnet til lakseeksport. Han trak 60 fiskere til Øen til vinterens laksefiskeri og fik tilnavnet "Kongen af Christiansø".¹⁵

I forbindelse med forpagtningen af Christiansø oprettedes en kontrakt mellem Wilhelm Rønne og generalpostdirektoratet. Den rummer bl.a. flere afsnit fra den foran refererede kontrakt, som trådte i kraft 1. april 1853 — f.eks. krav til bådens tilstand og betaling af mulkt ved forsinket afsejling — men nyt er det, at der nu skal sejles 2 gange ugentlig og til samme betaling som før, nemlig 100 Rdl. årligt.

Som følge af Wilhelm Rønnes forpagtning af Christiansø fik det kongelige postkontor i Rønne i skrivelse fra postinspektøren bemyndigelse til at opsiges kontrakten med Ole Hansen Lind til ophør med udgangen af 1869.¹⁴

Lou igen

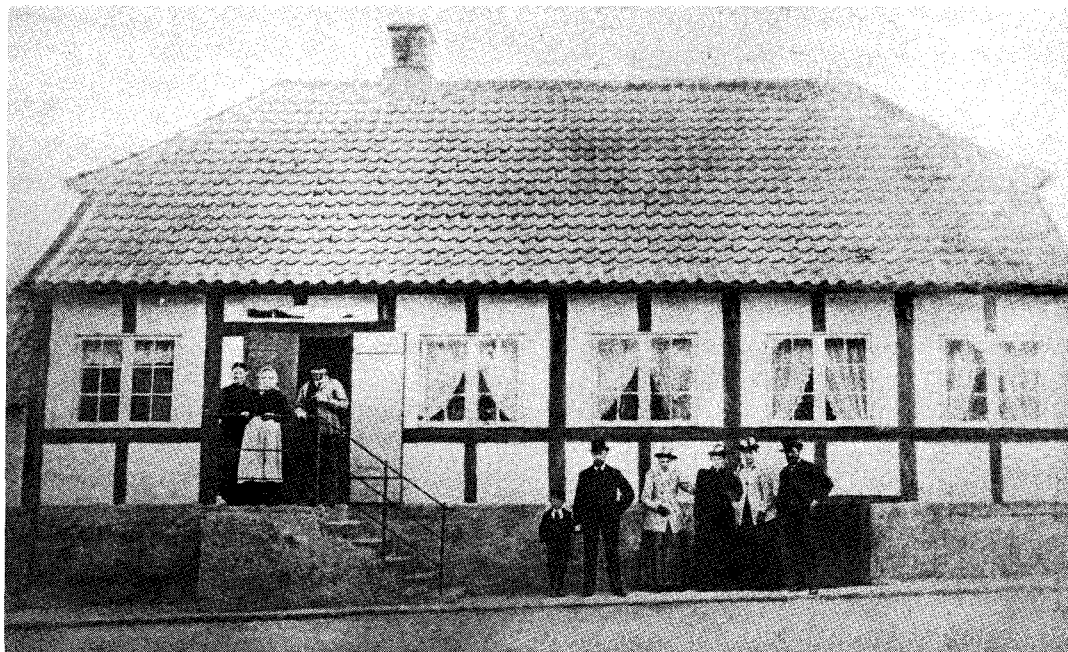
Da Wilhelm Rønne havde pligt til at sørge for postforbindelsen til Christiansø, ansatte han 1. jan. 1870 Peder Lous broder, Mads Davidsen Lou sen., til at sejle mellem Svaneke og Christiansø. Ganske vist havde købmand Rønne en filial i Gudhjem, men man foretrak alligevel at sejle på Svaneke, hvor de fremherskende vinde er mellem syd og vest — en god vindretning på Svaneke-ruten med en sejlbåd.¹⁶

Før Mads Davidsen Lou sen. blev postbådfører, ernærede han sig som fisker og kadrejer (en hollandsk betegnelse for en handelsmand, der fra båd driver handel med de ombordværende i skibe). Han ejer en lille båd på 19,5 fods længde med en drægtighed på 1,89 tons, bygget 1855 i Gudhjem af J.P. Mogensen. Til postbåd lader han i 1869/70 en båd bygge hos A.M. Hansen i Svaneke, 23 fod lang, drægtighed 3,44 tons. Den får navnet "PETER" som de tidligere postbåde, og det er også en åben båd uden dæk. Med denne åbne båd sejler Mads Davidsen Lou sen., til han i 1879 køber "SKJOLD" fra Rønne. "SKJOLD" er en dæksbåd på 5,28 brt., længde 26,8 fod. Den er bygget i Rønne i 1878 af B.H. Kofoed.²⁰

Hurtigt viste det sig, at en dæksbåd (en lukket båd) var en stor forbedring, som gjorde det muligt for passagerer og varer at komme tørskoet over.

Wilhelm Rønne søgte flere gange — først i 1877 og igen i 1879 — om lønforhøjelse til Mads Davidsen Lou sen., som Rønne beskriver som *"en anerkendt duelig Postfører og Baadfører ... der er forsigtig og ædruelig"*. Men vi skal helt frem til 1884, før lønnen stiger til 300 kr. Det var den første lønforhøjelse i 31 år.²¹

Da Mads Davidsen Lou sen. ikke kunne leve af denne løn — selv om han også havde indtægt af de varer og passagerer, han medbragte — drev han også kystfiskeri de øvrige dage i ugen. Han havde således en

Familien Mads Lou sr. før år 1906. Fra venstre ses: Lise Andersen, der var husbestyrerinde hos Peter Lou fra 1883, og som i familien blev kaldt Tante Lise, Mads Lou sr.s kone, Bothilde, Mads Lou sr., Carl Lou, Mads Lou jr., de næste to personer er ubekendte, derefter kommer Hermansine Lou, gift med postbådfører Laurits Chr. Sonne, og til sidst lods Peter Lou.

trediepart i dæksbåden "SIGNE", som han købte sammen med sine to sønner Peter Jørgen og Mads Davidsen Lou jun. i 1876. Den var bygget i Svaneke i 1873 af J.H. Blem og var 29,7 fod lang og på 8,54 brt.²⁰

Nexø på frieri – problemer mellem Lou og postinspektøren

Når Mads Davidsen Lou sen. anskaffede sig en dæksbåd til postsejladsen, var det nok af nødvendighed, for både Gudhjem og sågar Nexø var interesserede i ruten.

Fra Nexø postinspektion skriver man 18. april 1878 om alle de fordele, denne havn kan tilbyde – bl.a. et lille lystfartøj, der overgår alle herværende sejlskibe og vil være et fortrinligt postskib.²¹

Det rygtedes hurtigt, og allerede tre dage efter skriver Svaneke postekspedition om sine fordele. Postmester Henningsen i

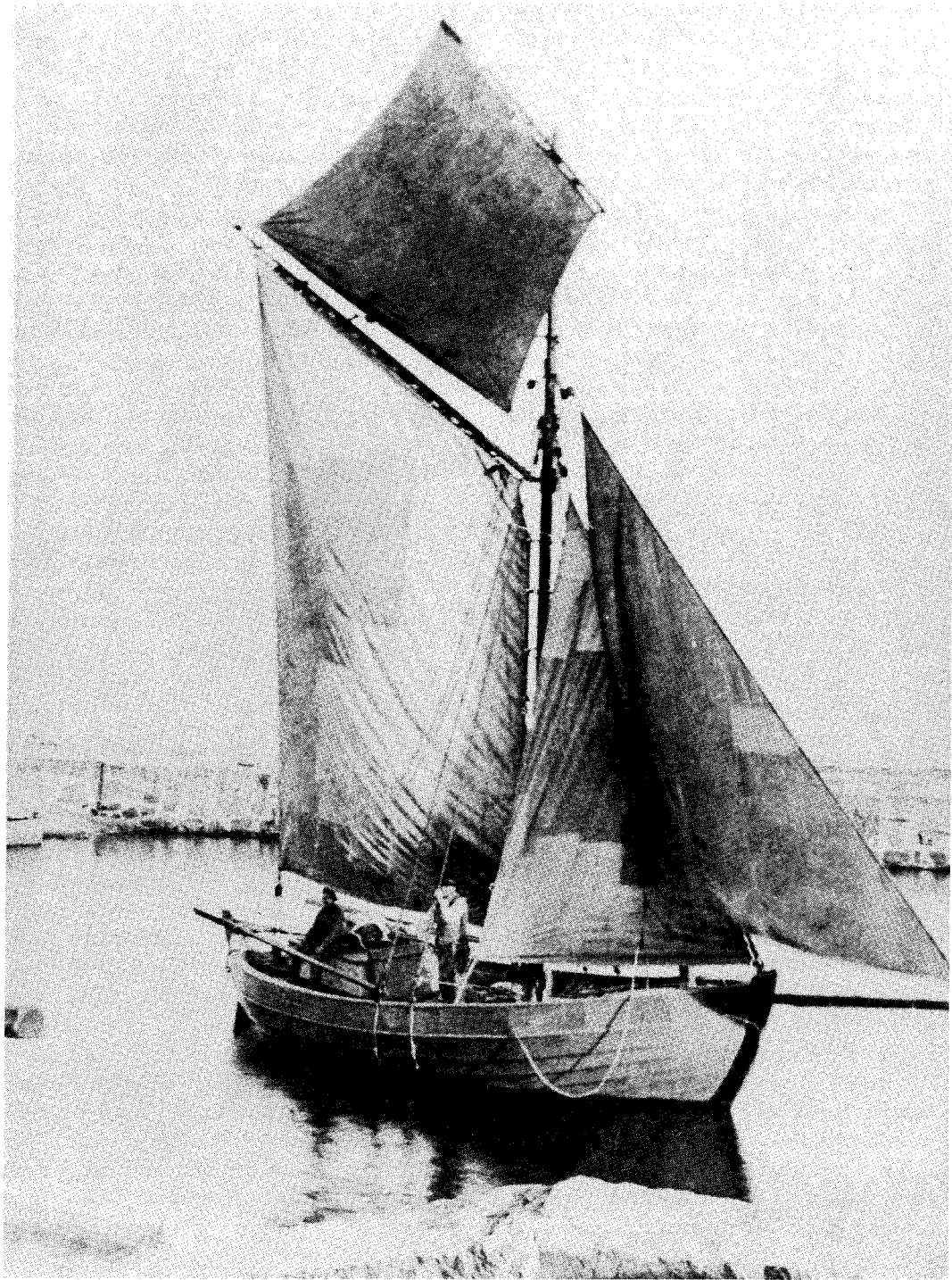
Rønne skar igennem og skriver 2. maj 1878 til Postdirektøren for Østifterne:

"... idet Svaneke, som ligger Øen 1 Mil nærmere, tilligemed sine flere i Nærheden liggende Fiskerlejer afgiver en temmelig livlig Postforbindelse, hvorimod dette ikke er Tilfældet med Nexø".²¹

At postmestrene blev aflønnet efter den mængde post, der gik gennem deres kontor, har sikkert også spillet ind i Nexøs iver efter at få postruten derned.

Sejladsen til Christiansø, som Mads Davidsen Lou sen. er ene om frem til 1887, fortsætter med to ture om ugen. Ind imellem er der lidt problemer mellem ham og postmestrene i Svaneke, der beklager sig over, at Mads Davidsen Lou sen. sejler, når det passer ham.

Postekspeditør Sørensen i Svaneke foreslår således 2. april 1881 *"det høje Postinspektorat, om højtsamme ikke maatte*

Postbåden "Skjold" sejlede fra 1879 til 1900. Førtes af Mads D. Lou sr. Familien stavede deres efternavn skiftevis Low, Lau og Lou.

finde Grund til, at idømme ham en Mulkt, som den i Kontraktens Paragraf 3 antyder, da han formentlig derved vil blive mere medgørlig, lige som han derved vil blive overtydet om, at han ikke egenmægtig kan blive hjemme eller sejle efter eget Tykke, som det falder ham ind".²¹

Forholdene ændrer sig, for da Mads Davidsen Lou sen. søger lønforhøjelse i 1884, kan postekspeditør Sørensen "*anbefale Baadfører Lou's Andragende, ..., er det sammes Pligt ved nærværende Lejlighed at udtale, at han ikke alene er en flink og dygtig Baadfører, men da han i de senere Aar overfører Posten til Christiansø med Dæksbaad — bidrager han derved saare meget til, at Posten ofte overføres til Øen i Stedet for, at den ellers maatte henligge, indtil det blev muligt at overføre den i en aaben Baad*".²¹

Allerede året efter er den gal igen. Postekspeditør Sørensen skriver: "*da det imidlertid er umuligt for Undertegnede at faa Baaden til at afgaa, naar Føreren er af en anden Mening, tillader Ekspeditionen sig ved nærmere Lejlighed at forespørge, om der ved Lejligheder, hvor Baadføreren er uvillig til at afgaa til den fastsatte Tid, og det viser sig, at en anden Baadfører vil paatage sig Turen, om der maa gives Ekspeditionen Bemyndigelse (paa Kontrahentens Bekostning) at leje en saadan Baad til at overføre Posten, hvorved der formentlig vil lægges et Tryk paa Postfører Lou, til for Fremtiden saavidt muligt at afgaa til den bestemte Tid*".²¹

Der ser ikke ud til at være gjort noget ved sagen. Mads Davidsen Lou sen. har — som vi skal se op i 90'erne — megen goodwill hos postinspektøren.

Den fastsatte afgangstid fra Svaneke var på daværende tidspunkt onsdag og lørdag morgen kl. 6, og billetprisen 2 kr. tur-retur.

2 både på ruten

20. sept. 1886 afgår der en skrivelse til "Overbestyrelsen for Post- og Befordringsvæsenet i København" underskrevet af hele Øens befolkning med forvalter O.C.F. Christensen i spidsen, med anmodning om at få sejladsen udvidet fra to til fire gange ugentlig nemlig mandag, onsdag, fredag og løverdag.²¹

Det hedder bl.a. i skrивelsen: "*Befolkningens eneste Erhverv her paa Øen er Fiskeri, som bestaar af Laxe- og Sildefiskeri. Dels paa Grund af Øens isolerede Beliggenhed, men navnlig af Mangel paa tidssvarende Communicationsmidler, har man været nødsaget til at contrahere med en Fiskehandler om at opkjøbe Fangsten, — dette Forhold, uberørt af nogen Konkurrence, har selvfølgelig bevirket, at Fiskerne kun opnaar en tarvelig Pris i Forhold til, hvad der betales andre Steder. Denne Mangel ville for en stor Deel blive afhjulpen, naar Postforbindelsen med Bornholm kunde blive udvidet til mindst 4 Gange ugentlig, hvilket i høi Grad vil bidrage til, at Fiskeriet herfra vil tage et betydeligt Opsving.*"

Videre hedder det: "*Det er vistnok den høitærede Overbestyrelse bekendt, at Øens Forsyning med Levnedsmidler skeer fra Nabøen Bornholm og tilføres i Reglen med Postbaaden, den Usikkerhed eller Uvished med den indskrænkede Postforsendelse, medfører for Befolkningen talrige Ulemper og Savn, i hvilken Henseende vi bl.a. skal henlede Opmærksomheden paa, at Øens Mælkeforsyning i Vintermaanederne, (her holdes da ingen Køer, og om Sommeren kan der til Nød og Neppe holdes 4 Køer) skeer med Postbaaden fra Bornholm. Ogsaa i enkelte farlige Sygdomstilfælde etc., er det af største Betydning for os, at staa i oftere Forbindelse med Bornholm.*"

Forvalteren bakker ansøgningen op ved at skrive, at bådfører Mads Davidsen Lou sen. tager meget høje priser for at trans-

portere kød, brød, øl, mælk og fløde, og kun ved at få en "Konkurent", kan man få priserne ned, så de svarer til dem i land (Bornholm).

Svaneke Postekspedition udtaler sig herom, at een båd kan ikke udføre 4 ugentlige ture, men at Mads Davidsen Lou sen. vil påtage sig at udføre 3 ture ugentlig mod en betaling af 600,- kr. årligt.

Postvæsenet valgte den billigste løsning, nemlig at få to både til at sejle 4 gange ugentlig for 600,- kr. i alt i stedet for Mads Davidsen Lou sen.s tilbud om 3 ture for samme beløb.²¹

I skrivelse af 27. dec. 1886 fra forvalter Christensen til postinspektøren for Østifterne hedder det: *"at ombære Breve og Aviser til Beboerne paa Christiansø er hidtil blevet besørget af den vagthavende Lods, men fra 1. Jan. 1887 vil Lodserne ikke udføre dette, da det er en Bestilling, som er dem aldeles uvedkommende."*

Han beder om 36 kr. årligt til en mand for at besørge posten omdelt til beboerne på øen.¹⁹

Det bliver kaptajn Morten Peter Hansen fra Svaneke, der får kontrakten om at sejle 2 gange ugentlig fra 1. juni 1887. Til fartens bestridelse stilles et vel udhalet og hurtigt sejlende fartøj, som skal være forsynet med siddetofter agter til passagerer og, når vejret gør det fornødent, bemandet med 2 mand. For denne posttransport tilstås bådfører Morten Peter Hansen en årlig betaling af 300,- kr. Han er berettiget til at medtage rejsende og kan for disses befordring opkræve en betaling af 1 kr.²¹

Morten Peter Hansen var født 25. juni 1838 og var således 49 år gammel, da han blev postbådfører og kom til at sejle side om side med Mads Davidsen Lou sen. Hansen kaldte sig "Kaptajn" som tidligere skibsfører hos konsul Smidt i Svaneke. Han talte "skipperfint" og brugte ofte vendingen "så sandelig", hvorfor øboerne kaldte ham "sandelig Hansen".³

Kaptajn Hansen købte dæksbåden "FLINK" fra Rønne. Den var bygget i 1876 i Rønne af B.H. Kofoed, som også havde bygget "SKJOLD" i 1878. "FLINK" havde een mast, et dæk, glat stævn og var spidsgattet, klinkbygget af eg, ingen inderklædning. Længde 31,7 fod 7,86 brt.²⁰

Wilhelm Rønne, der havde forpagtet den del af Christiansø, som hørte under finansministeriet, udbad sig en fornyelse af kontrakten på yderligere 20 år, men det ønskede man ikke fra ministeriets side. Han fik fra nu af (1890) kun 1-årige kontrakter, men til gengæld udbad han sig og blev fritaget for at besørge postforbindelsen til Svaneke.²¹

I den forbindelse skriver Svaneke postekspedition 24. maj 1890 til Generaldirektoratet for Postvæsenet, at Mads Davidsen Lou sen., der i 20 år har overført posten til Christiansø for forpagter Wilhelm Rønne, *"fremdeles er villig til at vedblive med at besørge denne Tjeneste, — dog formener han, at Betalingen (300 kr.) er for lidet et Vederlag til sig selv samt til en Mand og til Anskaffelse og Vedligeholdelse af Baaden"*, og postekspeditør Sørensen, som tilbage i 1885 havde så meget besvær med Mads Davidsen Lou sen., kan nu skrive til Generaldirektoratet, at *"Postens Overførelse foregaar saa tilfredsstillende, som kan forlanges, og da saavel Lou som Hansen begge er paalidelige Mænd og flinke Sømænd, var det ønskeligt, om der kunne ydes Baadførerne nogen højere Betaling for den Tjeneste, de udfører, og som ofte er meget besværlig og undertiden endogsaa forbunden med Fare"*.²¹

Postinspektøren for Østifterne indrømmer, at betalingen er lav og giver sin anbefaling, at den forhøjes fra 300 til 400 kr. årligt for både Mads Davidsen Lou sen. og "kaptajn" Morten Peter Hansen.²¹

Så for 400,- kr. årligt forpligter Mads Davidsen Lou sen. sig til fra 1. okt. 1890 i

sin nye kontrakt med postvæsenet at sørge for befordringen af brev- og pakkeposten med båd mellem Svaneke og Christiansø samt denne posts befordring mellem anlægspladserne og postekspeditionen i Svaneke resp. brevsamlingsstedet på Christiansø. Han må opkræve 1 krone pro persona og er derhos berettiget til at medtage fragtgods på turene, forsåvidt farten ikke derved lider nogen forsinkelse eller passagererne nogen ulempe. Fartøjet skal afgå mandag og fredag kl. 9 formiddag fra Svaneke og 3 timer efter ankomsten til Christiansø.²¹

Nu sejlede begge postbåde således under kontrakt med postvæsenet: Mads Davidsen Lou sen. med "SKJOLD" og Morten Peter Hansen med "FLINK". Hansen sejler onsdag og lørdag.

I 1894 søger de to bådførere sammen om lønforhøjelse, for som de skriver: *det vil være indlysende, at naar vi skulde forrente Bekostninger for Baaden, betale Havnepenge og lønne den Mand, som følger os, at det tilsøgte Vederlag, 400 kr., gaar aldeles med, saa der intet bliver til os selv*".

Videre hedder det: *"Det er ofte, navnlig om Vinteren, anstrengende og besværlige, i Taage uhyggelige Ture, som koste Slid paa Baade, Klæder, Kræfter og Helbred."*²¹

Fra 1. februar 1894 forhøjes betalingen til 500,- kr. årlig for begge kontrahenter.

23. okt. 1894 ansøger beboerne på øen om at måtte få sejlads 6 dage om ugen, *"da det ikke alene vil være en stor Behagelighed for Øens Beboere, men tillige faa Betydning for Fiskeriet, der jo er Stedets eneste Indtægtskilde."*

Det lykkedes dem ikke.²¹

Postmesteren vil fyre Mads Lou sr., som snyder med sin alder.

Den 1. jan. 1895 er der fest i Svaneke. Mads Davidsen Lou har 25 års jubilæum.

Svaneke postekspedition skriver til Generaldirektoratet: *"Det er i Dag 25 Aar si-*

den, at Baadfører M.D.Lou Sr. overtog det Hværv at besørge Posten til og fra Christiansø.

M.D.Lou Sr., der nu er en Mand paa 72 Aar, har i den forløbne Aarrække paa en særdeles tilfredsstillende Maade udført sine ofte farefulde Ture, ligesom han ved hæderlig Handel har vundet sine Medmenneskers Agtelse. Det er os undertegnede derfor en Fornøjelse at bevidne ovennævnte, og tillade os derhos ærbødigt at indstille Baadfører M.D.Lou Sr. til en Anerkendelse, for eks. af Gratiale."

Underskrevet af afgåede postekspeditør Sørensen, der i 1885 fandt det umuligt at få Lou til at sejle. Også underskrevet af postekspeditør Carl Bruun Schau, der havde overtaget postekspeditionen i Svaneke den 1. aug. 1894. Han får også problemer med M.D.Lou Sr.²¹

Der måtte gode anbefalinger til for at opnå gratialer, så med ansøgningen følger skrivelse der lyder: *"Det attesteres, at Baadfører for Postvæsenet til Christiansø Mads Lou heraf Byen, er en Mand, som nyder sine Medborgeres Agtelse og maa ansees i enhver Henseende at være en fuldt hæderlig og brav Mand."*

Underskrevet af borgmester Robert J.A.Stricker (han var byfoged), vicekonsul P.Petersen og R.A.Holst, Kjøbmand.

Det hjalp. Mads Lou Sr. fik sit gratiale. 50 kroner.²¹

I jubilæumsåret sejles der fredeligt, men i marts 1896 tager den nye postekspeditør Carl Bruun Schau fat.

I brevene fra postekspeditør Schau til Generaldirektoratet for Postvæsenet fremgår det tydeligt, at Schau vil af med bådfører Lou. Han begynder med at kritisere Lous båd: *"Den nævnte 6 Tons Baad, der tilhører Kontrahent Lou, er uden al tvivl ikke hensigtsmæssig saavel som Søbaad som til Passagerer, hvorimod Kontrahent Hansen's, der maaler de 8 Tons, efter omstændighederne er upaaklagelig."*

Videre hedder det: *"Med hensyn til Kontrahenternes Energi, da er Kontrahent Hansen en anerkendt, dygtig og uforfærdet Sømand, medens Lou, der nu gaar i sit 76 Aar, ikke kan siges at have absolut tidssvarende Egenskaber, som jeg imidlertid ikke skal komme nærmere ind paa, da han har indgivet sin Afskedsbegæring med Fratrædelse 1. Oktober d.aa.."*²¹

I brev fra Mads Lou Sr. til Velbaarne Generaldirektør C.Svendsen af 27. april 1896 får vi at vide, at: *"i Anledning af at jeg, efter indtrængende Forestilling fra Hr. Postekspediteur Schau i Svaneke, har frasaagt mig min Bestilling til 1. Okt. d.A.."* Videre skriver Lou: *"at maatte vedblive at besøge Posten, er mit kæreste Ønske."*

16. maj 1896 må Lou igen skrive, idet det nu vælter ind med ansøgninger fra folk, der gerne vil overtage hans bestilling. Da det gælder for Lou om at få sin egen søn til at overtage jobbet, behøves der tid, så ansøgningen kan nå frem. Derfor ansøger Lou nu: *"om tilladelse til at beholde min Bestilling som Baadfører, endskjønt jeg tidligere har andraget om Afsked."* For at modgå postekspediteur Schaus kritik, tilbyder Lou nu: *"1. at anskaffe en Baad af mindst 8 Tons (gammelt Maals) Størrelse. 2. hvor Omstændighederne gjøre det nødvendigt at medtage en voksen Mand til Assistance (Lou var blevet kritiseret for ofte at sejle alene), og 3. skal det dernæst være mig magtpaaliggende at udføre min Tjeneste paa bedste Maade."*²¹

Mads D.Lou sr. er nu hårdt presset, men som før nævnt, har Lou gennem årene opbygget megen "Goodwill" hos Postinspektøren for Østifterne, der i en lang skrivelse til Generaldirektøren bl.a. skriver: *"Hvad angaar Baadpostføreren Mads Lou, som er Kontrahent om den ene ugentlige Baadposttour og som efter først at have søgt om Afsked til 1. Okt. d.A., senere har taget sin Begjæring tilbage, finder jeg, efter at have undersøgt Forholdene paa Stedet, at*

der ikke er tilstrækkelig Anledning til at tvinge ham til at fratræde mod hans Villie. Der er ikke fremkommet nogen Besværing fra Publikum over hans Besørgelse af Postforbindelsen, og han er trods sine 76 Aar (han var 74) en rask og rørig Mand, som endnu i nogen Tid kan antages at ville være istand til at besøge sin kontraktmæssige Tjeneste.

Der har været nogen Kontrovers mellem ham og Postekspeditøren i Svaneke dels om, at Lou ikke hejsede Postflag, naar han sejlede ud eller ind af Havnen, og ikke gjorde fornøden Melding, naar han afgik til extraordinær Tid, for at den mulig henliggende Post kunde komme med og deslige, dels om, hvorvidt Lou med Føje nægtede at gaa ud en Dag i afvigte Vinter, fordi det var "Overfaldsvej", medens det efter Postekspeditørens Mening var ham muligt at udføre sin Tour, hvilken Strid endte med, at Lou sejlede ud, men vendte tilbage efter nogen Tid, idet han erklærede det for umuligt at naa Christiansø.

Det forekommer mig, at det saaledes Foreliggende ikke er tilstrækkeligt til at afskedige en Mand, som i en lang Aarrække tilfredsstillende har udført sit Hverv, hvori- mod der vel kan være Anledning til at tilkendegive Lou, at han i det Hele har at rette sig efter Postekspeditørens Ordre, navnlig med Hensyn til de fornødne Meldinger til Posthuset, samt til at paalægge ham, naar det anses fornødent og navnlig om Vinteren at medtage en Voksen Mand til Assistance paa Tourene. At paalægge ham at anskaffe en større Baad, anser jeg ikke for nødvendigt.

*I Henhold til det Anførte, skal jeg tillade mig at indstille, at det tillades Baadfører Mads Lou indtil videre at vedblive med at besøge Baadposten med sin hidtil benyttede Dæksbaad og paa de nuværende Betingelser, men at der gives ham de ovenfor omtalte Paalæg."*²¹

Således blev begge parter i sagen sat på

plads, men postekspeditør Schau ville alligevel have det sidste ord. Vi har ikke belæg derfor, men det fortæltes, at Schau lejede en båd i Listed og sejlede ud for at kontrollere om Mads Lou havde sin uniform på på turen til Chrø.

At der har været krig på kniven fremgår af følgende brev afsendt fra Svaneke den 16. juni 1896 underskrevet af postekspeditør Schau:

"Efter Opfordring af Postekspeditionen undlade vi Undertegnede ikke herved at bevidne, at da vi Lørdagen den 13. ds. c. Kl. 12 Formiddag i fint Vejr passerede tæt forbi Postbaadfører Lou imellem Kristiansø og Svaneke, havde denne ikke "Flag oppe".

Underskrevet: Morten Peter Hansen og L.M.Tranberg.

Det var Lous egne medsejlere på ruten, der fra postbåden "FLINK" gjorde denne iagttagelse og "efter opfordring" gjorde sig til stikkere.²¹

I juni 1896 beder postekspeditionen i Svaneke om at måtte bruge Listed som nødhavn ved vedvarende østlige vinde, der lukker Svaneke havn. Dette tillades ved: *"at denne Afsendelse fra Listed fremtidig først skal finde sted Dagen efter, at det har vist sig umuligt for Postbaaden at sejle ud fra Svaneke Havn, og naar Forholdene den følgende Dag ere uforandrede, og at Postekspeditøren bemyndiges til at give en Godtgørelse af 15 Kr. for hver saadan Tour."*²¹

I 1897 søger Lou, som så ofte før om lønforhøjelse. Han er efterhånden helt god til at formulere sig: *"Jeg har stedse holdt en Dreng til Hjælp, og dette er under almindelige Forhold tilstrækkeligt, men det vil dog i Vintermaanederne, med stærke Storme og særlig i Istider, være af stor Betydning at være to Voxne Mand i Baaden. Jeg vil da dristigere og lettere kunde klare besværlige og farefulde Postture, som der jo i Vintermaanederne er saa mange af, ligesom det*

*ogsaa til Tider, navnlig under Isforhold, vil gøre det muligt at komme frem, hvor det ellers vilde være umuligt."*²¹

Hvem kan vel afslå en sådan ansøgning, der, skulle man tro, drejede sig om en ishavsekspedition under en istid?

Lou fik sin lønforhøjelse. Fra 500 til 600 kr. årlig.

Året 1898 ser ud til at have været et fredens år, men er også "stilhed før stormen".

Det sidste år i det gamle århundrede vil postekspeditør Schau bruge til at blive af med bådfører Mads D. Lou sr..

Alle må være klar over, at det til sidst vil lykkes Schau at blive af med Lou, for den 5. juni 1899 går der brev fra Christiansø med 43 mandlige underskrivere med forvalter With, lægen Albrechtsen og præsten Mandel forrest. *"Vi undertegnede Beboere paa Christiansø anbefale herved Fisker P. Bech paa det bedste til Postførerpladsen."*²¹

Postekspeditør Schau indleder sit angreb i juni 1899 med anmodning om tilladelse til: *"at lægge Kristiansøbaadenes Afsejlingsdage om ; saaledes at Baadfører Lou sejler Onsdag og Lørdag, medens Baadfører Hansen har overtaget Lou's Ture: Mandag og Fredag."*

Nu følger en lang forklaring om, hvordan Lou manipulerer med sejladsen for egen vindings skyld. Han afsejler fra Svaneke, men vender ofte om: *"men kl. 6 retournerede Lou omsonst og opgav som Grund: Storm og Udsigt til Bygevejr, men ret fænomenalt førte Lou, paa hele Turen Topsejl (hvor ved han det fra ?). Da jeg netop var ved Havnen ved Ankomsten, hvor jeg forhørte mig om Forholdene hos Fiskerne, var den udelte Mening, at det nærmest var en Prostitution (Provokation) at vende om i det Vejr; og ret betegnende udtalte Lou's egen Søn til mig, at Idag burde hans Fader ikke have vendt; en Udtalelse, der iøvrigt i Forbindelse med medføl-*

gende Erklæring fra Havnefogeden konstaterer anførte.

Da dernæst Baadfører Hansen er en yngre Mand (61 år), og kun opsætter sine Ture, naar der er haandgribelige Beviser for at sejle er umuligt; og endvidere er i Besiddelse af en større Baad, der netop spiller en Rolle ved "Overfaldsvejr", fandt jeg det ligefrem var min Pligt, i "Sagens Interesse", at bøde paa de personlige Grunde, der foranledigede Forsinkelserne, og som kun kan fremkalde Misnøje paa Kristiansø, der dog i sidste Instans vil falde tilbage paa Postekspositionen.²¹

Fra Generalpostdirektoratet kommer i juli tilladelse til at ændre på afsejlingsdagene, men ikke eet ord om Lous udskejelser.

Der skulle gå endnu et halvt år før den gamle kæmpe faldt. Det sidste angreb fra postekspeditor Schau blev sat ind den 10. dec. 1899. Hvad der skulle til, fremgår af følgende skrivelse, der gengives i sin helhed.

Det indberettes, at Baadfører Lou i aftes returnerede hertil — uden at have opnaaet Forbindelse med Kristiansø, men under omstændigheder som, fra et postalsk Standpunkt betragtet, vanskelig kan lade sig forsvare.

I Onsdags skulde bemældte Baadfører kontraktmæssigt være gaaet ud, men lovlig forhindret ved Storm blev han hjemme baade denne Dag, Torsdag og Fredag. Lørdag Morgen var Vinden løjet af og Lou sejlede ogsaa efter egen Tilskyndelse og efter yderligere at have faaet Fredagsposten ombord, hvorved han saaledes havde 4 Dages Post. Samme Dags Eftermiddag afseilede ligeledes Baadfører Hansen med Dagsposten, men uagtet Lou, efter Ordre herfra, havde en voksen Mand med, hvorimod Hansen kun en Dreng, vendte som alt bemærket Lou dog om og kom tilbage henad Eftermiddagen, medens Hansen gennemførte Turen.

Imidlertid er det igen blæst op i Dag, og Vinden dertil gaaet i Øst; og da Baaden under de Omstændigheder vanskelig kan komme ud af Havnen her, samtidig med at jeg ikke er garanteret for en Gentagelse fra Gaarsdagen, lod jeg fra Morgenstunden en Baad gaa ud fra Listed med de forsinkede Poster.

Naar jeg nu indberetter nærværende, er det ikke fordi jeg i og for sig lægger Baadføreren noget til last; thi, efter at jeg i Sommer har erfaret, at Lou — hvad han hidtil omhyggeligt har skjult — er 78 Aar, kan man ikke længere vente at finde, eller fremkalde Energi der; men jeg anser det nærmest for uforsvarligt at lade en Mand paa den Alder og som dertil fuldstændig taber Contenancen under kritiske Situationer, fremdeles forestaa en Bestilling, hvor det ikke alene gælder Postvæsenets Interesser — men ogsaa Menneskeliv.

Desuden kommer en Bestillingsudførelse som den omhandlede mig i mine Bestræbelser for at faa alt til at gaa som det bør. Diciplin og Pligtopfyldelse ere her — og i det hele taget nødvendige Faktorer; men hvor de ikke ere tilstede, og heller ikke kan fremtvinges — maa Resultatet uomtvisteligt blive "at Personen maa vige for Sagen.

Jeg ønsker Lou den størst mulige Honnør ved en eventuel Tilbagetræden efter hans lange og sikkert i sin Tid særdeles gode Tjeneste, men Forholdene kræve "et Personskifte, og jeg maa derfor tillade mig at indstille, at der i Sagens Interesse, om muligt i en nær Fremtid, maa blive truffen andre Dispositioner vedrørende den ovenommældte Rute. En Regning paa Turen fra Listed til Kristiansø tillader jeg mig at vedlægge." C.B.Schau.²¹

Så faldt den gamle kæmpe. Efter 30 års sejlads og i en alder, hvor de fleste længe havde ligget under mulde, måtte Mads Lou sluge ankeret. Han havde imidlertid i god tid sørget for, at ingen skulle glemme hans navn lige med det samme. I stedet for

sin søn Peter Lou — byrådsmedlem — anbefaler Mads Lou nu sin søn af samme navn som ham selv til stillingen for, som han skriver: *"da det er den af mine Sønner, som jeg mener, er bedst skikket til at overtage Posten, og hvilket dertil vilde glæde mig meget."*²²

"Unge Mads" tager over
— *Gudhjem på rov*

Selvom beboerne på Christiansø i juni 1899 havde anbefalet fisker P.Bech, med forvalter With som første underskriver, valgte postvæsenet, efter den gamle regel "Del og Hersk", ved i det nye år at skrive kontrakt med Mads Davidsen Lou jr.. Således kunne "Gamle Mads" begynde sit otium med "Unge Mads" ved roret og ovenikøbet i en anden båd.

Mads Davidsen Lou jr. som marinesoldat. Han er her ca. 20 år gammel, og vi skriver altså år 1881.

Mads Davidsen Lou jr. var født i Svaneke den 8. februar 1861. Han skriver i sin ansøgning: *"Jeg er 39 Aar gammel. Jeg har i min Ungdom i 7 Aar seilet med Postbaaden sammen med min Fader ; derefter har jeg i en del Aar faret til Søs, og i de sidste 18 Aar været Fisker her fra Svaneke, i hvilken Anledning jeg ogsaa har Sætteskipperbevilning."*^{22, 22a}

Til postbåd købte Mads D. Lou jr. dæksbåden "PETER ANKER" og om-døbte den til "JENNY". Denne båd var bygget i Svaneke i 1873 af H.Hansen. Bruttotonnagen var 7.48 og længden 28.8 fod. Den var bygget til brødrene Peter C. og Peter J. Anker, Christiansø.

Mads D. Lou jr. skrev kontrakt med postvæsenet den 14. jan. om at påbegynde sejladsen fra 1. feb. 1900 at regne. Det er samme kontrakttekst som hans far sejlede under, dog må han finde sig i at gå 100,- kr. ned i løn til 500,- kr. årligt. Han har stadig ret til at opkræve 1,- kr. pro persona, samme billetpris som blev fastsat i 1887. Fartøjet skal afgå onsdag og lørdag kl. 10.15 formiddag fra Svaneke og 3 timer efter ankomsten fra Christiansø.

Ligesom sin far må Mads D. Lou jr. også til sikkerhed stille en pålidelig og vederhæftig mands selvskyldnerkaution for et beløb af 400,- kr. Han er pligtig til at refundere postvæsenet de erstatningsbeløb, som samme efter den gældende postlovgivning må udrede til afsenderne af de bortkomne eller beskadigede forsendelser.

500,- kr. om året slår slet ikke til, hvilket Mads Lou jr. og hans medsejler Morten Peter Hansen på "FLINK" beviser i en ansøgning om lønforhøjelse dateret Svaneke den 25. feb. 1901.

Citat: *"Kommer hertil, at vi ere 2 Familier som skulde have vort Udkomme ved Indtægten af Rejsende (der ialt udgjør ca. 100 Kr. om Aaret) og ved Provianteringen af Christiansø, hvor smaa Beløb ere overvejende — og Kredit derfor maa gives, der*

*Udgifter ved at føre Posten imellem
Svaneke og Christiansø.*

1. Renter af Kapitalen som staaer i Baaden	=	Kr. 80,00
2. Assurance for Baaden	=	- 25,00
3.a 1 Mand til Hjælp i 1 Aar = 12 mdr. a 10,- Kr.	=	- 120,00
b Sammes Underhold og Logi i 1 Aar pr. Dag a 50 øre	=	- 182,50
4. Klarering i Svaneke	=	- 15,00
5. Vedligeholdelse af Baaden	=	- 50,00
		Ialt Kr. 472,50

saaledes ikke udelukker Pengetab ; samt Sejladsen til sine Tider ogsaa kan være besværlig og farefuld, foruden denne jævnlig strækker sig over 2 dage."

Begge bådførere blev tildelt lønforhøjelse til 600 kroner årlig fra 1. april 1901 at regne.

Der falder nu en vis ro over postsejladsen. "Gamle Mads" med den manglende energi er afgået. Han dør den 6. maj 1906.

Postekspeditør Carl Bruun Schau fungerede fra september 1902 som Svaneke's første postmester.

Inden postmester Schau i marts 1905 blev forflyttet til Allinge sørgede han for at rydde op efter sig.

Nu var det den anden bådfører Morten Peter Hansens tur. Den 29. aug. 1904 indberetter Schau således: "Foruden at Kristiansøpostbådførerne i ny og næ blive underkastede et Eftersyn m.H.t. eventuel ulovlig Befordring af Postforsendelsen, har jeg hvert Efteraar ogsaa ladet dette gælde Baadene.

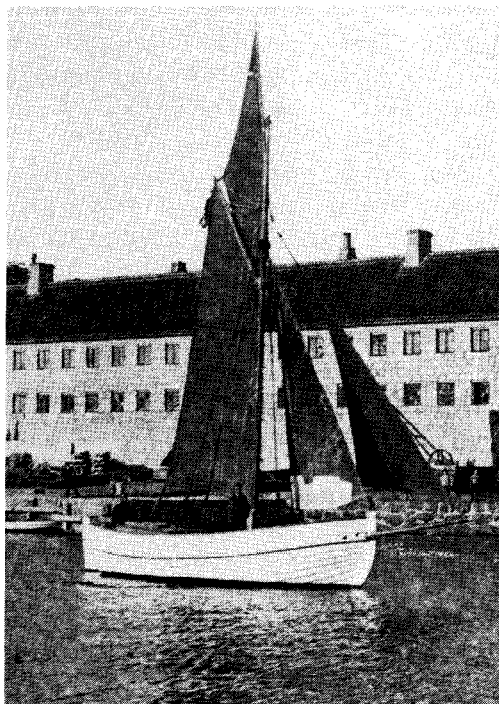
Da jeg ikke er Fagmand paa sidstnævnte Omraade, har jeg end yderligere hvert 3-dje Aar tilkaldt sagkyndig Assistance; en Assistance, som netop i Aar har traadt til. Ved denne Lejlighed blev Baadfører Lou's Baad anset for fuldtud i Orden, hvorimod Baadfører Hansen's blev erklæret for absolut usødygtig i dens nuværende Tilstand.

I den Anledning har jeg paalagt sidstnævnte Baadfører snarest at faa sin Baad

repareret, og, naar der foreligger "Attest" herfor, vil denne blive tilstillet det høje Generaldirektorat.

Indtil dette Tidspunkt vil en, herved foranlediget, lejet Dæksbaad udføre Turene."²²

En sådan aktion rygtes hurtigt, og i Gudhjem vejrer man morgenluft ligesom i Nexø i 1878.

Postbåden "Jenny" der sejlede på ruten 1900-1906 og førtes af postbådfører Mads Lou jr.

Torsdag den 9. marts 1905 skriver Bornholms Avis således: *"Efter forlydende drives der for Tiden en stærk Agitation af en Del Forretningsfolk i Gudhjem for at faa Posten til Kristiansø til at gaa over Gudhjem, og der stilles Motordrift i Udsigt."*

Blandt Beboerne paa Kristiansø er der samlet Underskrifter paa en Adresse til Generaldirektoratet i den Anledning. Som Kuriosum kan bemærkes, at først gik der Adresse rundt paa Kristiansø for at faa Forbindelse med Nexø, og straks efter en om at bibeholde Forbindelsen over Svaneke, og nu den over Gudhjem. Alle Adresserne have faaet vældig med Underskrifter.

Da Kristiansø imidlertid ikke tæller saa mange Beboere, maa man nærmest antage, at det er de samme Personer, der underskrive Adresserne. Nogen Spas eller Alvor maa Folk jo have at kaste sig over for ikke ganske at stagnere og da Banen endsige Bilen næppe bliver aktuel paa Kristiansø, har man valgt Postbefordringen. Hvem der nu kommer til at løbe af med Prisen, vil Tiden vise, men under alle Omstændigheder tør man forudse, at Dampen kommer til at afløse Sejlkraften."

Som sagt kom Schau til Allinge, og hans afløser tiltrådte som konstitueret i stillingen, men 1. maj 1905 blev Sigrid Camilla Amalie Marckmann officielt udnævnt til embedet. Hun blev Bornholms første kvindelige postmester.

I 1905 trak det op til forandringer. Mads D. Lou jr. bestilte sig en ny båd hos H.P. Hansen i Svaneke, som skulle bygges over vinteren 1905/06. Bådfører Morten Peter Hansens båd "FLINK" var udslidt, og leje af en anden båd kunne han ikke klare økonomisk, så han ville holde op og bad postvæsenet om at finde en afløser.

"SKJOLD" som "Gamle Mads" pløjede Østersøen med så ofte, som han sagde: *"I et Himmels Jordrog (jordfygning) mellem Øen og Landet"*, blev i juni 1902 solgt til Sverige.

"FLINK" som i 1904 blev erklæret for absolut usødygtig, blev ikke desto mindre solgt til Tyskland i april 1907 for 500 Rmk.

"JENNY" solgte Mads Lou jr. til Laurits Christian Sonne, som 2 dage senere, den 18. juni 1906, solgte den videre til Nexø. I 1908 solgt til Tyskland for 1150 Rmk.²⁰

Sonneslægten kommer ind

— Motor i bådene

Fra 15. juni 1906 overtog Laurits Chr. Sonne kontrakten efter Morten Peter Hansen. Kontrakten er underskrevet den 13. juni og er af samme udformning som Mads D. Lou sr.'s fra 1890. Der må stadig opkræves en betaling af indtil 1 krone pro persona. Lønnen er sat til 1200 kr. årlig.

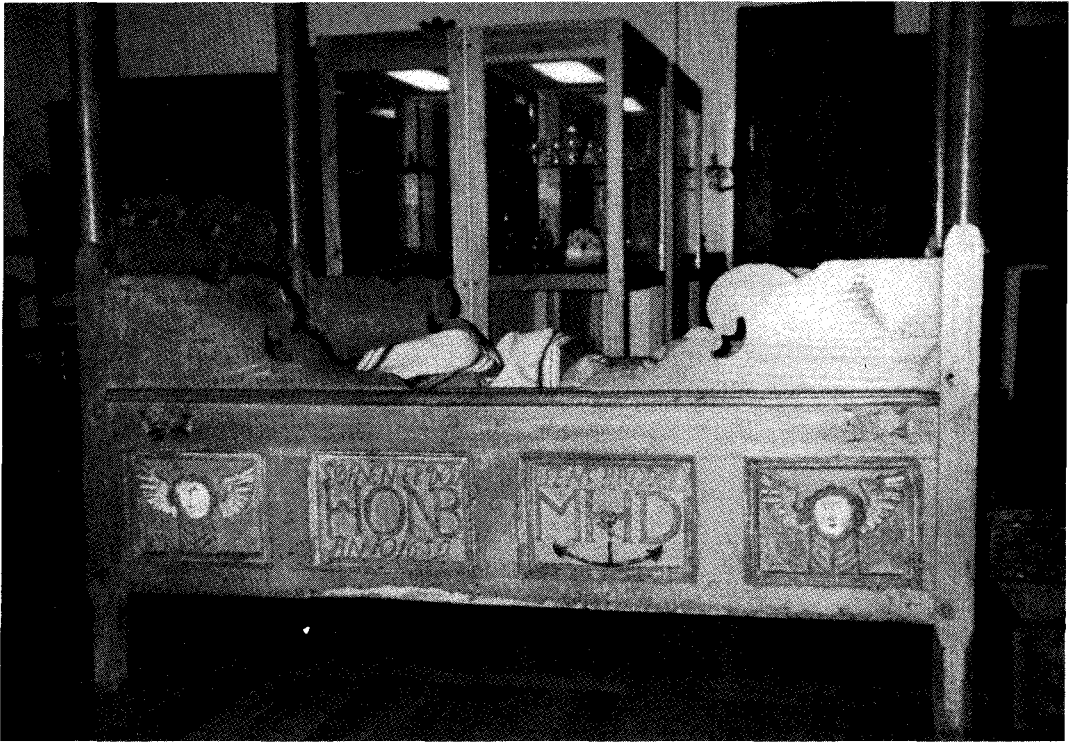
Det var en fordobling siden sidste forhøjelse i 1901 fra 500-600 kr.

I.L.C. Sonne skal sejle onsdag og lørdag, afgå fra Svaneke kl. 11 fm. og 3 timer efter ankomsten fra Christiansø.²²

Sonneslægten's stamfar var Oluf Nielsen Sonne født i Sonby ved Næstved i 1626. Han var præst i Østerlars-Gudhjem kirke fra 1658-1672. Da han slog sig ned på Bornholm, boede her ingen ved navn Sonne. Han var gift med Maren Hansdatter Ancher, søster til præsten Poul Hansen Ancher, kendt fra opstanden mod sven-skerne i 1658.

Hun blev stammoder til de bornholmske Sonner; seks billedskårne felter fra deres brudeseng (1659), Sonneslægten's vugge, ses på Bornholms Museum. Felterne er isat en anden seng fra 1787. I et af felterne er skåret M H D med symbolet for et skibsanker nedenunder: MAREN HANS DATTER ANCHER.

Et oliemalet billede af hende, hendes anden mand, præsten Jørgen Jensen Sode og deres tre børn hænger i Østerlars kirke.²³

Billedskårne felter fra Oluf Nielsen Sonne og Maren Hansdatter Anchers brudeseng, 1659. Sonneslægtens vugge. Felterne er isat en anden seng fra 1787. (Bornholms Museum).

Laurits Christian Sonnes far Lars Peter Sonne (1834-1909) var fisker og søfarende. Han aftjente sin værnepligt om bord i fregatten "Niels Juel" under "slaget ved Helgoland" den 9. maj 1864. Moderen var Lise Kirstine (født Clausen fra Årsdale).

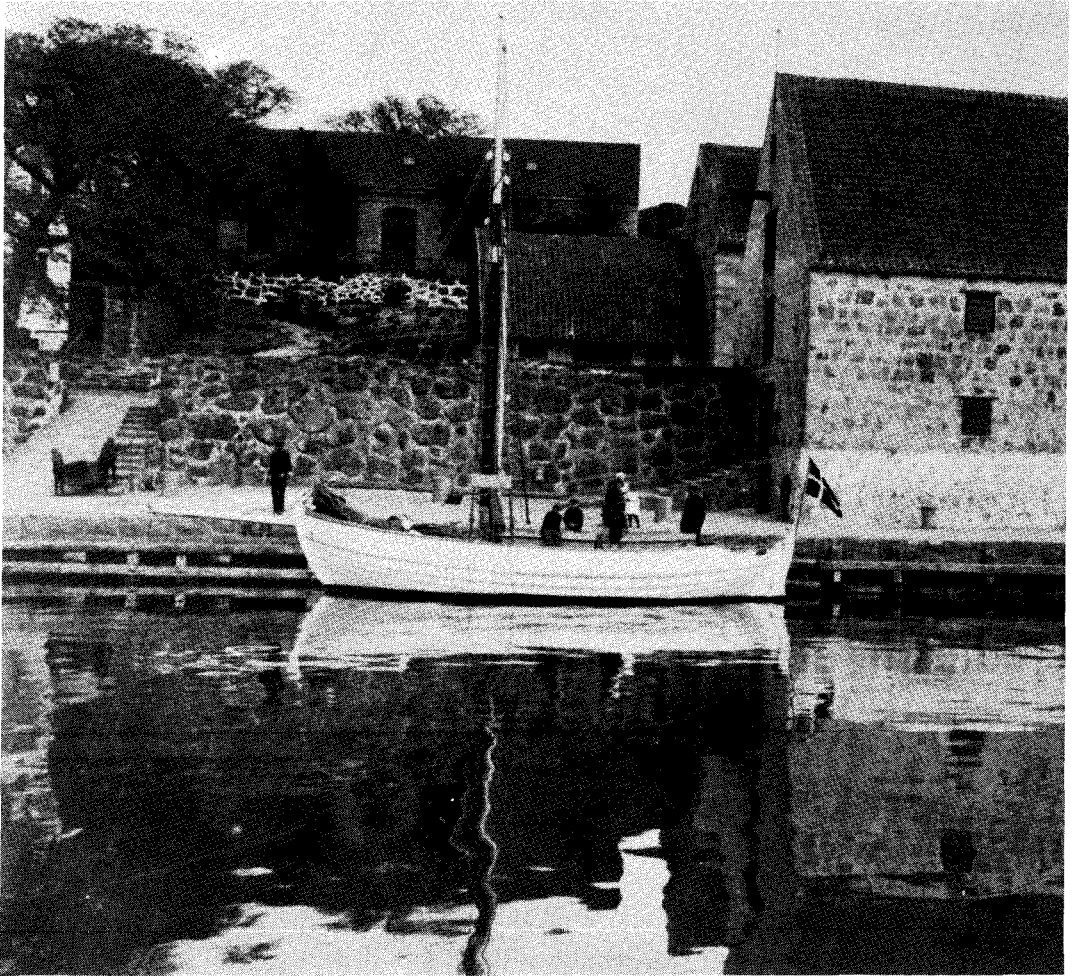
Laurits Christian Sonne (1874-1930) ernærede sig som fisker. Han ejede en trediepart i dæksbåden "GRUNDTVIG" bygget i 1895. Før han gik ind i den relativt rolige postsejlad, oplevede han 3 dramatiske dage på havet under stormfloden 30.-31. dec. 1904.

I vintermånederne drev han laxefiskeri fra Christiansø med sine makkere og var, sammen med mange andre både, på havet, da vinden efter længe at have stået i vest pludselig flovede af og derefter sprang i nordøst med orkanstyrke.

Båden drev forbi Hammeren og ned mod Møn, og da vinden tog af nytårsaften, krydsede man op mod Bornholm. Inden man nåede under land, friskede vinden atter op fra øst til storm, og man drev atter vestover. Først efter 3 dage på søen nåede man Rønne og fik underrettet familien som længe havde frygtet forlis. Med orkan og frost og proviant i form af en madpakke til 3 dage, kan man tænke sig til de tre fiskeres strabadser.

Laurits Chr. Sonne giftede sig den 24. nov. 1897 med Hermansine Mathilde Lou. Hun var datter af "Gamle Mads" Lou og søster til "Unge Mads". Det blev således to svogre, der besøgte sejladsen.

De nygifte boede på Chrø. i 1897, men fik i 1898 bygget nyt hus i Nørregade 10 (nuværende Oluf Høstgade) i Svaneke.

"Peter" ex. "Vega" 1906-1919.

Det kostede 1800 kroner at bygge.

Laurits Chr. Sonne skal bruge en båd, og først køber han "JENNY" af sin svoger Mads D. Lou jr., men allerede 2 dage efter får han mulighed for at få en anden båd, som er 20 år yngre. Det er "VEGA" bygget af H.P.Hansen, Svaneke i 1893 til 3 fiskere fra Listed. "VEGA" er en dæksbåd på 33 fods længde og med en Brt. på 8.55. Før den sættes i fart, får den installeret en 6 HK. Hein motor, der kostede 2.000 kroner.

Laurits Chr. Sonne døber båden om til "PETER", det navn postbådene også havde indtil 1879, da Lou erhvervede "SKJOLD".²⁰

Siden har familien Sonnes postbåde heddet "PETER".

Mads D.Lou jr. fik sin nybygning klar til midt i juni 1906 og døbte den "TO BRØDRE". Den var 32.5 fod lang og havde en Brt. på 8.61. Båden fik fra nybygning installeret en Hein motor på 7 HK. Den kostede 2200 kr. Den havde et dæk, en mast,

Postbåd "To Brødre" (1906-1930). Fra 1930 var båden fiskefartøj frem til 1973 for så at blive ombygget til lystfartøj under navnet "Snelle Marie". Mads Davidsen Lou jr. står agter med korslagte arme og kasket. Hans søn Carl Lou sidder om styrbord med korslagte arme. De øvrige er passagerer.

middelfyldig bov, glat stævn, spidsgattet, klinkbygget af eg og fyr med fuldstændig inderklædning.²⁰

Der var nu to gode både i fart, og med en kvindelig postmester i Svaneke, blev der ikke mange problemer i de kommende år.

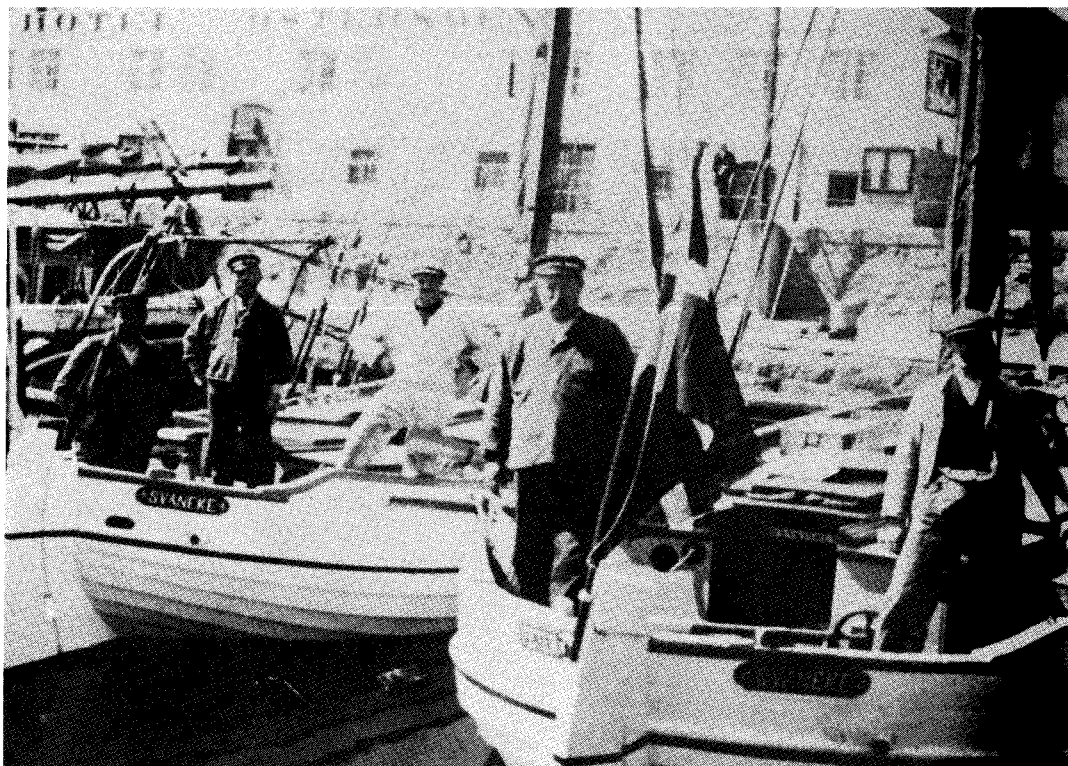
Der ændredes på rotationen engang imellem. I 1907 læser vi, at Lou skal ligge over på Chrø. til den påfølgende morgen kl. 8 i månederne november, december og januar.

Sejladsen til Chr.Ø udvides til alle hverdage

I 1910 indfører man sejlads 6 gange ugentlig i sommermånederne (fra 15/5-

15/9) og 4 gange ugentlig i vintermånederne (16/9-14/5). Der sejles stadig fra Svaneke kl. 11 fm. og retur den påfølgende dag kl. 8 a 9 fm.. Undtagen er dog lørdag, hvor hjemturen finder sted om eftermiddagen. Bådførernes løn stiger også. I 1907 til 1400,- kr.; i 1910 til 1560,- kr.; i 1914 til 2.000,- kr.

Det var i 1894 at beboerne på Chrø. bad om at få sejlads 6 dage om ugen. Først i 1915 under finanslovsdebatten anmodede folketingsmand Kofoed indenrigsministeren om, at Christiansø måtte få forbindelse med Bornholm 6 gange om ugen i stedet for som nu 4 gange. Ministeren fandt der rimeligt, at ønsket blev imødekommet. Fra 1. jan. 1916 blev der således

To postbåde i Svaneke Havn. Yderst "To Brødre" med fra venstre smedemester Jensen, postbådfører Mads Lou jr., hans søn Carl Lou. Inderst ligger postbåden "Peter" ex. "Vega" med postbådfører Laurits Christian Sonne og hans makker Hans Hansen.

Postbåden "Peter" ex. "Vega" har lige forladt Christiansø og med vestlig vind går det rask mod Svaneke. Yderst til venstre står Peter Sonne, 14 år, den næste person er ubekendt, manden i skjortærmer er Laurits Chr. Sonne og derefter Axel og Erik Petri. Foto: Chr. F. Petri, 1918.

sejlet alle ugens hverdage. Laurits Chr. Sonne sejlede med "PETER" tirsdag, torsdag og lørdag. Mads D. Lou jr. med "TO BRØDRE" mandag, onsdag og fredag.²⁴

I verdenskrig (1914-18) mærkede man ikke meget til på postruten. Enkelte miner blev observeret og en torpedo blev bragt ind til Svaneke havn. Der var imidlertid rationering på mange ting, således også på petroleum. Motorerne var derfor ikke til megen hjælp. Da Peter Sonne i 1918 som 14 årig begyndte at sejle med sin far i "PETER", brugte man i vindstille engang 24 timer til "Øen"; heraf blev der roet i 20 timer. Passagererne hjalp til ved årerne.

Fra 1916 foreligger nye kontrakter med de to bådførere. Teksten er forenklet og

moderniseret, og betalingen udgør nu 2400 kr. årlig. Billetpriisen er 3 kroner tur-retur.²²

Laurits Chr. Sonnes broder, Peter Sonne, sejlede som skibsfører i rederiet "Norden" under første verdenskrig. Han kom syg iland i Falmouth, England, i 1918 og døde der dagen før krigsafslutningen. Han var ungkarl og efterlod sig så mange penge, at hans broder ud af arven blev istand til at bestille sig en ny båd hos H.P. Hansen i Svaneke. Båden blev færdig i dec. 1919 og har måle- og bilbrev dateret 2. jan. 1920. Båden beskrives som havende et dæk, en mast, middelfyldig bov, glat stævn, spidsgattet, klinkbygget af eg og med fuldstændig inderklædning. Båden,

Postbåden "Peter", P 34, 1919-1947. Båden fik styrhus i 1926.

der blev døbt "PETER", var 36.4 fod lang med en brt. på 10.93. Den fik installeret en 4-takts 20 H.K. Hein motor.²⁰

Båden blev bygget uden styrhus, som dog senere kom på i 1926. Den fik P 34 som registreringsnummer.

"PETER" ex. "VEGA" blev solgt til Christian Møller i Årdsale, som i 1924 solgte den til Polen.

Christiansø, som hidtil kun havde postbådene som fast forbindelse med "landet" Bornholm, fik i 1919 den første trådløse telefonforbindelse i Europa.²

I 1920 ændredes bådførernes status til landpostbude med ansættelsesbrev. De blev nu stats tjenestemænd med ret til pension. Denne ordning bevaredes i 10 år (1930).²²

Efter at heluges sejlads blev indført i 1916, ønskede bådførerne at returnere til Svaneke samme dag, for at undgå overnatning på "Øen". De boede jo begge i Svaneke.

4. marts 1921 går der brev afsted til "det ærede General-Postdirektorat" om:

"at Posten Aaret rundt maa blive liggende her fra Ankomsten til næste Dags Morgen kl. 8 eller — af hensyn til Fiskeriet — til en af de følgende Formiddagstimer."

Svaret herpå bliver, at afgangstiderne kan variere en smule, men aldrig mere end 10-15 min. Videre skriver Overpostdirektøren: *"Iøvrigt forekommer det mig, at Postvæsenet har gjort saa meget for disse, (Beboere) idet man ofrer ca. 8000 Kr. Aarlig for at holde Øen i Forbindelse med Omverdenen, at den skulde paaskønne dette Offer, og det saa meget mere som Baadene er af 1ste Sort og overordentlig Velbetjente."*

Postvæsenet er tydelig irriteret over disse beklagelser, og man foretager sig da heller intet ved disse henvendelser. Når nu postvæsenet bringer "så store ofre" burde øboerne være mere taknemmelige, syntes man.²²

Perioden 1920-30 er ellers en meget rolig tid i øsejladsen. I Svaneke sad Sigrild Marckmann som postmester til 30. sept. 1921. IIendes efterfølger blev Viggo Nordentoft, der sad i stillingen til 1926. Under Svaneke postkontor sorterede dengang postekspeditionerne i Østermarie og brev-samlingsstederne i Årdsale og på Chrø. Det samlede personale var på 14 personer.

Mads D. Lou jr. og Laurits Chr. Sonne, de to svogre, passede sejladsen. Der kom mange kendte og mindre kendte mennesker, som sejlede med. Særlig kunstmalere som havde "opdaget" Christiansø, men også almindelige mennesker, (turister) som havde "opdaget" Chrø. under krigen 1914-18, da man ikke kunne rejse udenlands.

Med to både sejlede, var der alligevel en slags konkurrence mellem svogrene. Nogle kunne lide den ene bådfører, andre den anden. Den kendte havemand Stephan Nyeland, der i 1875 grundede havebrugshøjskolen "Vilvorde" i Ordrup, og som også anlagde "Prinsessehaven" i Gud-

hjem, boede en overgang i "Bella Vista" på Chrø. Han var noget af en særling, der aldrig fik noget godt forhold til øboerne. Han hadede forvalter With og klippede styrefjerene af datterens duer.

Forholdet til den øvrige befolkning var ikke meget bedre, skriver A.E.Kofoed; med postfører Mads Lou jr. ville han overhovedet ikke sejle, mens han betroede postfører Sonne at bringe ham drikkevand fra Svaneke, da han ikke var tilfreds med kvaliteten af øvandet. Når Sonne glemte at fylde vand i hans dunk i Svaneke, tappede han blot af hanen på Chrø. ved ankomsten dertil. Det opdagede Nyeland aldrig.

Begge bådførere havde deres sønner med som makkere. Carl Lou (1889-1977) begyndte at sejle med sin far, da han var konfirmeret i 1903. Laurits Chr. Sonne fik sin søn Peter om bord i 1918 som 14 årig.

Anker E. Kofoed skriver: *"Det var raske søfolk, der ikke lod sig dupere af nogen."* "Unge Mads" Lou havde haft en departementchef med på en tur, men efterfølgende kunne Lou fortælle, at han ikke lod sig "deponere af en pergamentchef". Det var ikke sådan med fremmedordene, når man kun havde gået i skole "i den stråttækte" hveranden dag i 7 år.

Mads Lou jr. skiftede motor i 1926. Der blev installeret en såkaldt "Svendsen" motor på 12 indicerede hestekræfter fremstillet af Nexø motorfabrik.

Lous båd "TO BRØDRE" gik under navnet "BLOMSTERPOTTINJ". Dels var den meget velholdt, men havde også en blomst (lilje) udskåret i hver ende af navnebrættet. Deraf øgenavnet. "PETER" fik også ny motor i 1926. Den kostede 3200,- kroner.

Nyordning i 1930

— Gudhjem atter på frieri

1930 blev et skæbneår. Vi hører om det i en skrivelse fra Generaldirektoratet for Post- og Telegrafvæsenet (som det nu

Sigrid Camilla Amalie Marckmann, postmester i Svaneke 1905-1921.

hedder) til Overinspektøren i samme væsen: *"Ved at meddele Herr. Overinspektøren, at Landpostbud nr. 15 under Svaneke Postkontor Baadpostfører L.K. Sonne er afgaaet ved Døden den 4 d. Md. (April), skal man under Henvisning til Generaldirektoratets Skrivelse af 1. Oktober f.A. K. Nr. 6140 udbede sig Deres fornyede Udtalelser med Hensyn til den fremtidige Udførelse af Baadpostruten Svaneke - Christiansø."*

*"Det tilføjes, at den anden Baadpostfører, Landpostbud Nr. 14 M.D. Lou, der er fyldt 69 Aar den 8. februar d.A., har været sygemeldt siden den 31. December f.A.."*²²

Denne tilstand giver postvæsenet lejlighed til at træffe en nyordning for postbefordringen til Christiansø.

Den 28. april 1930 skriver Overinspektøren i P. & T's 1. distrikt til Generaldirektoratet for P. & T. at: *"Der nu bør sluttes Kontrakt med en paalidelig Mand, der, uden at ansættes som Tjenestemand, overtager Postens Besørgelse til og fra Christiansø, selv antager den fornødne Medhjælper og skaffer en til Farten passende Baad.*

Jeg mener, - fortsætter Overinspektøren - at Forbindelsen vedblivende bør ske over Svaneke, uanset at der ikke fører Jernbane hertil. For Postbesørgelsen vil det være naturligt at stationere Kontrahenten i Svaneke, lade ham sejle herfra ca. Kl. 11 og være tilbage ca. Kl. 18. Men det siges at være af

vital Interesse for de fleste af Chrø's Beboere, at Baaden afaar fra Øen om Morgenens, medbringende Fangsten af Sild eller Laks. Kontrahenten maa da tage Ophold paa Christiansø, hvor passende Bolig formenes let at kunde tilvejebringes. Det vil da være hensigtsmæssigt ved given Lejlighed at antage ham som Brevsamler.

*For at faa Sagen ordnet bedst muligt og undgaa efterfølgende Kritik, har jeg lovet en mundtlig Forhandling i Svaneke med alle interesserede Parter."*²²

Nu hører vi for første gang en officiel udtalelse, nemlig fra Svaneke's borgmester Rømer, der på byrådets vejne beskriver betydningen for byen at have postforbindelsen til Christiansø. Brevet gengives derfor i sin helhed.

Mads Lou jr. og Carl Lou ombord i postbåden "To Brødre". Postbådføreren med uniformskasket. Fra 1891 gik bådføreren med kasket, fra 1893 fuld uniform (jakke og kasket) og fra 1912 med stortrøje og kasket. Uniformspligten blev afskaffet i 1930.

Til Ministeriet for offentlige Arbejder.

I Henhold til Samtale ved Foretræde hos Ministeren for offentlige Arbejder den 15. f.M. hvor man fik Tilladelse til at fremkomme med Andragende og Redegørelse angaaende Postbaadfarten Svaneke - Chrø. tillader man sig at fremkomme med Nedenstaaende og haaber paa det høje Ministeriums Bevaagenhed.

Svaneke Byraad anmoder Ministeriet for offentlige Arbejder om at foranledige, at Postbaadfarten Bornholm - Christiansø, som hidtil, maa blive besørget af 2 Baade med 2 Baadførere med Bopæl i Svaneke.

Man mener, at selvom Posten muligt kan besørges tilfredsstillende med een Baad, er der saa mange andre særlige Forhold paa denne vanskelige Sejlroute, som ogsaa maa tages i Betragtning, - Postbaaden afgaar ordinært fra Chrø. Kl. 7 Fm., for at den foruden Posten tillige kan medtage Befolkningens Fiskeriprodukter, ankommer til Svaneke Kl. 9 og afgaar herfra igen Kl. 11 med Posten. Det sker dog ret ofte om Sommeren, at den først kan afgaa fra Chrø. Kl. 8 a 8 1/2 for at faa Fiskeriet med. Det bliver saaledes meget vanskeligt for ikke at sige umuligt for Postbaadføreren at besørge Befolkningens mange forskellige Kommisioner, Indkøb af Mælk, Kød og Brød m.m., hvilke Ting slet ikke frembringes paa Øen, og selv om Afgangstiden fra Svaneke udskydes noget, bliver der alligevel altfor kort Tid.

Postbaadfarten Bornholm - Christiansø har altid foregaaet fra Svaneke, og det har meget stor Betydning for denne lille By at beholde sin Forretningsforbindelse med Christiansø, som den altid har haft. Om Vinteren er Befolkningen paa Christiansø jo kun faatallig men om Sommeren bor der mange Turister, hvis Forbrug af Fødemidler m.m. købes i Svaneke.

Christiansø's Befolkning er knyttet til Svaneke paa flere Maader, idet f. Ex. Fiskerne er Andelshavere i Svaneke og Christiansø's Fiskesalgssforening, og faar som Følge heraf hele deres Sildefangst røget i Svaneke. Ved Sygdomstilfælde af alvorlig Art beordrer Lægen altid Patienterne indlagt paa Svaneke Sygehus. Beboerne paa Chrø. benytter Svaneke Sparekasse og Bank.

Hvis den paatænkte Fartplan med een Baad lægges saaledes, at der ikke nogen Dag returneres om Eftermiddagen (som nu Lørdag), vil den ret store Turisttrafik ganske bortfalde, og dette vil for Svaneke betyde et ikke ringe Tab. Man tillader sig at fremføre, at det Østbornholmske Dampskibsselskab nu er ophørt med at sejle Lystture til Christiansø, og som følge heraf kan man vente at Turisttrafikken med Postbaadene vil tiltage, idet Turisterne fra Syd- og Østbornholm ikke har nogen anden bekvem Maade at besøge Christiansø paa.

Ved personlig Henvendelse paa Overpostinspektoratets Kontor, traf man, paa Grund af Bortrejse, ikke Overpostinspektøren, men det meddeltes os, at denne vilde komme til Svaneke for at faa en mundtlig Forhandling angaaende ovennævnte Sag, og man tillader sig høfligst at anmode Ministeriet om at foranledige, at Svaneke Byraad faar Tilladelse til at deltage i Konferencen.

Svaneke Kommune arbejder for Tiden under ret strenge Kaar, og trods Byraadets ihærdige Stræben for at bringe Udgifterne ned, er her dog en høj Skatteprocent. Adskillige Ting er i de senere Aar gledet bort fra Byen, saa at denne meget daarlig taaler at beskæres mere, hvorfor vi anmoder det høje Ministerium om Hjælp til at beholde Ruten Svaneke - Christiansø ubeskåret.

Svaneke Byraad, den 26. April 1930.

Th. Rømer.

Dette brev blev fremsendt med Amtets anbefaling den 30. april 1930.²²

Når der skulle forhandles i Svaneke om den fremtidige postbefordring, skyldtes det at folk fra Gudhjem, ligesom i 1905, forsøgte at få ruten flyttet derop.

Bornholms Avis skriver således den 5. maj 1930: *"Postvæsenet har besluttet, at der skal træffes en Nyordning for Postbefordringen til Christiansø, og at denne Nyordning skal træde i kraft til Sommer. Det er Meningen, at Øen fremtidig kun skal have Postforbindelse een Gang daglig, saaledes at der kun skal gaa een Postbaad, og Førenden af denne skal have Bopæl paa Christiansø og tillige gøre Tjeneste der som Postekspeditor. I Anledning af denne Nyordning er der opstaaet en formelig Dyst mellem Svaneke og Gudhjem, idet man fra sidstnævnte Stads Side gør sig store Anstrengelser for at faa Postruten til Øen flyttet dertil.*

Fra Gudhjem Haandværkerforening er der sendt et Andragende herom til Generalpostdirektoratet, og det anføres i dette Andragende som Argumenter, der taler for en Ændring af Postruten, at Gudhjem har 2 havne, at Afstanden er 3 Km. kortere, og at Gudhjem har direkte lernbaneforbindelse

Samtidig søger man saavel fra Svaneke's som Gudhjem's Side at vinde Øboerne for henholdsvis den ene eller den anden Havn. Der har været Deputationer begge Steder fra ovre paa Øen — i Gaar fra Gudhjem — og herfra gav man Øboerne adskillige gode Løfter, bl.a. vilde man skaffe en god ny Postbaad med indbygget Vandtank, saa Øen kunde faa frisk Vandværksvand hver Dag."

Postbåden "Peter", P 34, i Svaneke Havn omkring 1930. Peter Nielsens gamle bindingsværkshus og restaurant "Valkyrien" er der endnu. Matrosen ombord er "Lærke" (Richard Hansen) søn af "Laurits Trekant" (fisker Laurits Hansen).

Tre af postbådfører Laurits Christian Sonnes sønner ifølge et amatørfoto fra omkring 1910. Fra venstre er det Peter Sonne, Herman Lau Sonne og Janus Sonne. Og båden? Det er nok postbåden "Peter".

Overinspektøren i Post- og Telegrafvæsenets 1. Distrikt afholder møde i Svaneke den 20. maj 1930 hvori deltager: For Svaneke By: Borgmesteren Kaptajn Rømer, samt 2 Byraadsmedlemmer (Lærer Chr.P. Nielsen og Avlsbruger P.F.Jensen).

For Gudhjem By: 3 Bestyrelsesmedlemmer i Haandværker- og Industriforeningen (de Herrer Haagensen, Holm og Møller).

For Christiansø: Forvalteren, Fyrmester Vilandt.

For Fiskeriforeningen: Foreningens Formand, Fiskeribetjent Kristiansen.

Postmesteren i Svaneke.

Overinspektøren skriver: *"Der drøftedes først Spørgsmaalet, om hvorvidt Postbaaden burde gaa til Svaneke eller Gudhjem.*

Samtlige Repræsentanter fra sidstnævnte By havde Ordet for at anbefale Gudhjem og blev imødegaaet af Repræsentanterne fra Svaneke. Fiskeribetjenten oplyste, at Fiskerne paa Christiansø var bundne til at sende deres Fangst over Svaneke, og Forvalteren paa Øen meddelte, at Spørgsmaalet havde været drøftet paa Øen med det Resultat, at et langt overvejende Flertal af Beboere ubetinget ønskede at bibeholde Forbindelse med Svaneke.

Disse Udtalelser blev ikke modsagt fra nogen Side, og jeg fandt dem saa afgørende, at jeg erklærede, at Sejladsen maatte gaa til Svaneke.

Repræsentanterne fra Gudhjem tog denne Erklæring til Efterretning med Tilføjende, at de denne Gang intet videre vilde foretage sig, men ventede at der ad Aare kunde blive Lejlighed til igen at søge Forbindelsen lagt ad Gudhjem; de forlod herefter Mødet, der fortsattes med Drøftelse af de nærmere Enkeltheder for Postbaadforbindelsen.

Man udfærdigede en fartplan og lavede forslag til takster for person- og godsbefordring.

Yderligere behandledes spørgsmålet om, hvem der skulle antages som kontrahent: "afdøde Baadpostfører Sonne og nuværende Baadpostfører Lou, der maa afgaa paa Grund af Alder og Sygdom, havde hver sin Baad og til Medhjælp hver sin Søn, der begge er gifte og længe har aspireret til at afløse deres Fædre.

De paagældende er nu sat i Kundskab om de fremtidige Vilkaar for Sejladsen, og der ventes fra dem at fremkomme Tilbud om at overtage denne paa den Maade, at den ældste af dem overtager Kontrakten med Post- og Telegrafvæsenet og kontraherer med den yngre om hans Deltagelse som Medkontrahent og Medhjælper.

De har faaet en kortere Betænkningstid til nærmere at gøre sig bekendt med Enkelthederne i Udkastet og de nye Takstbestemmelser, som ikke er godkendt af dem.

Det tilføjes sluttelig, at det er Tanken, at Kontrahenten skal tage Bopæl paa Christiansø og saa snart ske kan overtage Stillingen som Brevsamler sammesteds; den nuværende Brevsamler er 78 Aar gammel.²²

Der føres nu forhandlinger med Carl Lou og Peter Sonne, forhandlinger hvori også deltager forvalteren på Chrø. og borgmesteren i Svaneke på anmodning af Laurits Sofus Lauritzen, der har siddet som postmester i Svaneke siden 1926.

Lauritzen skriver, at det har været svære forhandlinger. Det skyldes nok, at Lou og Sonne er blevet tilbudt 9 kroner pr. dobbeltur fra P & T. Eftersom udgifter til petroleum og olie alene udgør mellem 5 og 6 kroner pr. dobbeltur, bliver der ikke nok til forrentning og amortisering m.m.

Hvis man derimod kan få 10 kr. pr. dobbeltur og 5 kr. pr. enkeltur samt 3 kr. for ikke udførte planmæssige ture (f.eks. grundet is eller storm) er man villig til at underskrive kontrakt.

Betalingen finder Overinspektøren for rimelig og han "kan anbefale, at der slutes Kontrakt med Carl Lou og Peter Sonne i Forening gældende fra 1. juli 1930, fra hvilken Dato Landpostbud Nr. 14, Mads Davidsen Lou jr. derfor antagelig maa søge Afsked paa Grund af Alder og Svagelighed."²²

Laurits Christian Sonne var død 4. april 1930 i en alder af 56 år. Han sejlede således på ruten i 24 år. Mads Davidsen Lou jr. fik ligesom sin far før ham 30 år på ruten. "Unge Mads" døde den 19. aug. 1930.

Peter Sonne flytter til "Øen"
— Lou står af.

Det blev Peter Sonne, der skulle flytte til Chrø. i henhold til aftalen. Han havde den 1. feb. 1930 giftet sig med Hedvig Marie Pouline Mogensen, datter af skibsfører og reder Niels Christian Mogensen og hustru Pouline (født Lyster).

Takstregulativ

for Postbaadforbindelsen Svaneke - Christiansø.

- a) Personer : Enkelttur 1½ Kr.
Dobbelttur (inden for 4 Dage) 2½ Kr.
Børn under 4 Aar gratis.
Børn mellem 4 og 10 Aar halv Betaling.
- b) 1. Gods og Varer fra København med Dampskib til Viderebefordring til Øen:
Halvdelen af Taksten København-Svaneke.
2. Gods ankommen fra Rønne med Fragt - eller Rutebil:
Halvdelen af disse Bilers Takst for det paagældende Gods.
- c) Kul: 30 Øre pr. hl.,
Koks: 20 Øre " "
- d) Foderstoffer: 20 Øre " 25 kg.
- e) Kartofler: 75 Øre " 100 kg.
40 " " 50 kg.
- f) Mælk: 2 Øre pr. Liter, dog mindst 10 Øre.
- g) Kød 10 Øre indtil 5 kg; derover 5 Øre pr. 2½ kg
- h) Almindelige Pakker: 10 Øre indtil 5 kg.; 20 Øre fra 5-15 kg.;
derover Betaling efter Overenskomst.
- i) Fragt af Sild: 35 Øre pr. Kasse (25 kg.) incl. Bropenge.
- j) Fragt af Laks 2 Øre pr. ½ kg. (excl. Bropenge).
- k) For Besørgelse af almindelige Byvarer: 10 Øre

Andre Varer og Ærinder efter Overenskomst.

Godkendt:

Generaldirektoratet for Post-og Telegrafvæsenet.

København, den 23. Juni

1930.

E. B.
Andersen *Georg Edvard*
1930

Peter Sonnes hustru Hedvig fik derfor stillingen som brevsamler på Chrø. fra den 1. aug. 1931 at regne. Herfor skulle hun oppebære en løn af 324 kr. årlig. Dertil kom 250 kr. for postomdeling.²²

Postkontrakten om sejladsen mellem Chrø. og Svaneke af 1. juli 1930 stipulerer, at der skal sejles 1 gang daglig i begge retninger på hverdage og de særlige helligdage, der ikke falder sammen med søndage. Desuden sejles på lørdage yderligere 1 tur fra Chrø. til Svaneke. Man lå på Chrø. om natten, sejlede derfra kl. 8 om morgenen, ankom Svaneke kl. 10. Fra Svaneke igen kl. 12 med ankomst Chrø. kl. 14.

Mange af de gamle krav går igen i kontrakten: Der skal sejles med en vel udhalet, hurtigt sejlene motorbåd, vel indrettet til passagerbefordring med passende siddepladser på dæk og adgang til kahyt samt til toiletrum, alt efter Post- og Telegrafvæsenets nærmere bestemmelse.

Kontrahenterne er pligtige at holde båden i god og sødygtig stand og uopholdelig at lade forekommende mangler og beskadigelser afhjælpe.

Alt dette og meget mere for 10 kroner pr. tur.

Båden fører postflag uden split; det må ikke føres udenfor postturene. Den gamle regel om mulkt for forsinkelser er bibeholdt. Nu bare forhøjet til 20 kroner. Udgiften til kontraktens stempeling påhviler kontrahenterne. Værsgo. Svaneke den 19. juni 1930.²²

Det blev "PETER", som den nyeste båd med den kraftigste maskine, der skulle fortsætte sejladsen. Carl Lou flyttede over til sin fætter i "PETER", og "TO BRØDRE" blev solgt til Holger og Evald Jensen i Listed. Peter Sonne købte "PETER" af sin mor, der sad i uskiftet bo, for 7000,- kr. den 28. nov. 1930.

Det var som sagt for at få silden i land om morgenen, at fartplanen skulle ændres. Båden skulle nu afgå fra Chrø. kl. 8 mor-

Postbådfører Carl Lou, søn af Mads Lou jr.

gen og fra Svaneke kl. 12. For eventuelle turisters skyld returneredes dog til Svaneke om lørdagen kl. 5 eftermiddag. I turistbrochurer fra 1931 ses det, at postbåden kan lejes for søndagsudflugter.

Denne fartplan var udmærket for Peter Sonne som boede på Chrø., hvor båden lå om natten, men for Carl Lou, var det ikke så godt. Han var kun hjemme søndag. Det må have været utilfredsstillende for ham, for i efteråret 1934 søger han om afsked gældende fra 1. okt. 1934. Opsigelsesårsagen begrundes han med svagelighed. Carl Lou, der på det tidspunkt var 45 år gammel, levede imidlertid endnu 43 år, til han som 88-årig døde i 1977.²²

Da han mønstrede af skal han have udtalt: "Nu kan de unge tage fat". Hermed stoppede familien Lous sejlads med post til Chrø., en sejlads der var begyndt med Peder Lou tilbage i 1843.

Nu var Peter Sonne enekontrahent. Han var begyndt at sejle med sin far, da han kom ud af skolen som 14-årig i 1918. Han ville gerne være smed og havde fået en læreplads, men familiens økonomi var sløj, så hans far ville have ham med om bord. Derved sparede han udgiften til Hans Hansen, der havde sejlet med siden 1909. Han fik 25 kr. om måneden + kosten.

Peter Sonne aftjente sin værnepligt ved 1. Livgardebataillon i 1924/25.

I oktober 1934 kommer der igen ansøgning fra fiskerne på Chrø. om at få postforbindelsen forandret således, at postbåden kan afgå fra Svaneke kl. 11 fm. og returnere fra Chrø. samme dag kl. 16, dog kun i vinterhalvåret.

Som grund for ansøgningen anfører fiskerne: *"da vi sender vores Fiskeri til Svaneke med Postbaaden, maa dette jo blive paa Chrø. Natten over, og Fiskeriet bliver af denne Grund en Dag ældre, og bliver derfor ofte en anden classes Vare ; vort Tab paa Fiskeriet af den Grund beløber sig til flere Tusinde Kroner om Aaret."* Denne ansøgning blev negativt besvaret.²²

I 1935 sejles der efter en ny fartplan i sommertiden. Da returnerer båden fra Chrø. samme dag kl. 5 eftm. tirsdag, torsdag og lørdag til Svaneke af hensyn til turister. Der sejles også om søndagen i sommertiden. Fra Svaneke kl. 10 fm. og retur fra Øen kl. 4 eftermiddag.

Varetransport og passagerer før 1940

Passager- og varetransport med postbåden i tiden indtil 2. verdenskrig kan inddeles i 5 grupper nemlig: 1. Posten 2. Passagerer 3. Fiskeri 4. Købmandsvarer (herunder øl og vand) 5. Administrationsgods.

1. Posten. — Vi har set, hvordan godtgørelsen for posttransporten har udviklet sig siden Peder Lou i 1843 sejlede det første år een gang ugentlig for 40 rigsdaler til en godtgørelse på 15 kr. pr. udført dobbelttur fra 1. maj 1940.

2. Passagerer. — Hvad angår passagerbefordringen, kender vi ikke antallet pr. år, før vi når frem til 1915. Dette år er den samlede indtægt for passagerer for postbåden "PETER" 195.27 kr. — Billetprisen havde ikke ændret sig siden 1887. Den var stadig 1 krone for voksne og 50 øre for børn. Øens beboere rejste ikke meget. Forfatteren har fået fortalt, at der indtil 2. verdenskrig levede gamle folk på øen, der aldrig havde været inde på "landet" Bornholm.

Da vi ingen optegnelser har fra familien Lou, hvis båd "TO BRØDRE" fra 1906 liggensom Sonnes båd "PETER" ex. "VEGA" fra 1905 begge tog ca. 20 passagerer, skal tallene i skemaet fordobles før 1930 for at give det samlede cirka antal transporterede personer mellem Svaneke og Christiansø.

"PETER"

Årsindtægt på passagerer

1915: 195,- kr.	-- 1925: 550,- kr.
1916: 248,- -	-- 1926: 703,- -
1919: 750,- -	-- 1928: 786,- -
1920: 766,- -	-- 1930: 710,- -
1922: 398,- -	-- 1932: 881,- -
1923: 400,- -	-- 1934: 1216,- -
1924: 300,- -	-- 1935: 2497,- -

(Peter Sonne enekontrahent)

"PETER"

Antal passagerer

1915: 210 pers.
1920: 530 -
1925: 320 -
1930: 500 -
1935: 1085 -

Fra 1930-35 samsejler Carl Lou og Peter Sonne i "PETER" og deler tilsyneladende passagerindtægten, der for Peter Sonnes vedkommende ses at ligge mellem 7 og 1200,- kr. om året.

I 1930 er billetprisen 2.50 for voksne tur/retur.

Når passagerindtægterne er så lave, skyldes det, at båden lå over på Chrø. om natten. Selvom der i 20-erne og 30-erne og også før første verdenskrig var en del turister, var det kun om lørdagen at evt. rejsende kunne komme retur til Svaneke samme dag. Ved behov eller på bestilling sejledes også ekstrature om søndagen.

3. Fiskeri. — Transporten af fiskeri har også udgjort sin del af de samlede indtægter. Når vi taler om fiskeri før 2. verdenskrig, er arterne udelukkende sild og laks. Der foregik også fiskeri med liner efter torsk, men filetfabrikker fandtes ikke før 1937, så torsk blev opbevaret levende i hyttefade og blev afskibet i fiskekvaser til København eller til Tyskland.

Det var også først efter 1910 at bådene fik installeret motor og kunne fiske længere væk fra øen. Før den tid foregik al fiskeri i nærheden af øen. I 1894 var der 58 fiskere (254 familiemedlemmer) og ca. 17 både på Chrø.²⁵

I vinterhalvåret slog bornholmske fiskere sig ned på Chrø., således også Laurits Chr. Sonne før han blev postbådfører.

Herfra passede han daglig sammen med mange andre fiskere sine faststående lakseredskaber, og laksen blev transporteret i land til Svaneke af postbåden.

I sommerhalvåret var silden levevejen for øboerne. Der blev sendt både fersk og røget sild i land, og fiskerne var medlemmer af Svaneke - Chrø. fiskesalgforening, der blev oprettet i 1918. Foreningen byggede i 1920 Bornholms største silderøgeri med fem skorstene, så nu fik fiskerne en bedre pris for deres sild.

Fragtindtægt for fiskeri med postbåden.

Sild	Laks
1915: 390,- kr.	36,- kr.
1916: 890,- -	0,- -
1919: 1000,- -	68,- -
1920: 1480,- -	200,- -
1922: 325,- -	75,- -
1924: 150,- -	70,- -
1926: 150,- -	122,- -
1928: 140,- -	365,- -
1930: 582,- -	159,- -
1932: 372,- -	135,- -
1933: 361,- -	76,- -

Fragten i 1934 var samlet = 603 kr.

Fragten i 1935 var samlet = 1497 kr.

Fragten var i 1930 for sild 35 øre pr. kasse (25 kg.)

Fragten var i 1930 for laks 4 øre pr. kg.

Selvom trawlfiskeri var begyndt i det øvrige land tilbage i 20-erne, havde Christiansø under og ved krigens slutning kun to både til den slags fiskeri nemlig "RAMONA" og "MARGOT".

4. Købmandsvarer. — Før 2. verdenskrig udgjorde varerne til købmandshandelen stort set kun varer til eget forbrug. Som vi har set, kom der ikke så mange turister. Når vi ser bort fra de enkelte ture i høj-sommeren med "Østersøen", "Østbornholm" og enkelte anløb af tyske turistbåde, så kom der ingen rejsende til øen.

I 20-erne og 30-erne da søstre Koch varetog handelen på øen, chartrede de en skude til at sejle varer som øl og vand m.m. direkte fra København til Chrø. Der blev indkøbt 50 kasser øl — nok til hele sommeren. Vel var der 50 flasker i kasserne dengang, men alligevel. Hansine Koch var streng. Hun rationerede antallet af bajere pr. mand pr. dag.²⁶

Postbåden "PETER"s indtjening på varetransport var: I 1915 = 44.53 kr. - I 1920 = 492.50 kr. - I 1925 = 482,- kr. - I

1930 = 1816.02 kr. - I 1935 = 3661.88 kr.

5. Administrationsgods. — Gods til administrationen begrænsede sig til lettere varer, da båden ingen lossegrejer havde. Tønder med petroleum løftedes om bord med en talje. Når tungere gods skulle til øen, sendte man et større skib fra Fyr- og Vagervæsenet. Det kunne dreje sig om motorer, byggematerialer, sand og grus. Der er også i tørre somre sejlet ferskvand over til øen.

Afslaget på ansøgningen fra 1934 om ændring af fartplanen afholder ikke fiskerne fra at prøve igen. Den 20. august 1935 skriver Jens Bertelsen på samtlige fiskeres vegne og andrager om, at postbådsforbindelsen Chrø. - Svaneke i vinterhalvåret ændres således, at afgangstiden herfra øen bliver om eftermiddagen i stedet for om morgenen.

Videre skriver han: *"Det er af stor Betydning for vort Sildefiskeri, at Postbaaden om Sommeren afaar herfra om Morgen kl. 7, og vi ønsker ikke nogen Ændring heri; men det er meget uheldigt for Afsætningen af vore Laxefangster om Vinteren, at Baaden gaar om Morgen, da Laxen forringes betydeligt i Kvalitet og i Pris ved at komme et Døgn senere til København. Hvis Postbaaden afgik efter at Laxefangsten er bragt i Land om Eftermiddagen, kunde denne naa til Hovedstaden næste Morgen, medens den under de nuværende Forhold først naar frem 24 Timer senere. Vi tillader os at foreslaa Afgangstiderne for Halvaaret 15 Oktober - 15 April saaledes: Fra Svaneke kl. 11 og fra Christiansø kl. 1630, og vi haaber, at det ærede Postdirektorat vil imødekemme dette vort Ønske, der tillige vil betyde et postalt Fremskridt for Øen."*

Peter Sonne giver dette andragende sin varmeste tilslutning.²²

Forvalteren på Christiansø, R. Vilandt fraråder; han skriver: *"Med mit mangeaari-*

ge Kendskab til Forholdene vil en Sejlplan, hvorefter Postbaaden har fast Station i Svaneke nødvendigvis medføre, at Baaden maa ligge i Inderhavnen, og der lukkes Portene ved allermindste Udsigt til urolige østlige Vejrforhold."

Videre: *"Der haves mange Eksempler paa, at Baaden saaledes har været inde-spærret i adskillige Dage, og jeg hørte den gang ofte mange utilfredse Bemærkninger fra Beboerne her over Baadens Udeblivelse, som de ikke kunde forstaa. Endelig synes jeg, at Sejladsen i Efteraars- og Vintermørket, naar Slud, Regn, Søl og daarlige Vind- og Vejrforhold sætter ind, samt med de vanskelige Besejlingsforhold i Svaneke aldrig kan blive saa betryggende for Passagerer, Gods og Baad, som naar der (som nu) sejles om Dagen."*

Forvalter Vilandt fortsætter: *"Endvidere tillader jeg mig at henlede Opmærksomheden paa den Betydning, Postbaaden med fast Station paa Christiansø har for Øens Beboere i Tilfælde af pludselige alvorlige Sygdomstilfælde, Fødsler el. l., hvor det gælder om hurtig Hjælp og om at faa Patienter i Land paa et Sygehus. Postbaaden er det eneste herværende nogenlunde anvendelige Fartøj til dette brug, og Øen er altid uden Nattefonforbindelse med Bornholm."*

Marineminiisteriet og Staten, der ejer Øen, kan af Hensyn til Øens Trivsel ikke være interesseret i, at Befolkningstallet formindskes, og jeg henstiller, at der forhandles om Sagen."²²

Formindskelsen drejede sig om Peter Sonne, hustru og 2 børn.

Overpostinspektøren i 1. distrikt er godt irriteret. Han skriver til Generaldirektoratet den 5. sept. 1935: *"I 1930 anførte jeg, at det, postalt set, vilde være bedst at sejle fra Svaneke kl. ca. 11 og være tilbage i Svaneke kl. 18, men da det sagdes at være af stor Interesse for de fleste af Øens Beboere, at Baaden afaar derfra om Morgen"*

for at medbringe Fiskefangsten, blev det saaledes, og Baadpostføreren henvistes til at tage Bopæl paa Chrø.

Der nægtede jeg at efterkomme medfølgende, i Oktober Maaned 1934 modtagne Henvendelse fra en Del Beboere om en ændring af Sejlplanen. Desuden kunde jeg ikke ret vel forlange, at Baadpostføreren skulde bo det halve Aar i Svaneke og det andet halve Aar paa Christiansø.

Men nu har Fiskeriforeningen altsaa godkendt Ændringen og konstateret fuldstændig Enighed mellem Fiskerne om Sagen, endvidere har Baadpostføreren tiltraadt Forslaget om en Vinterfartplan, og Postkontoret anbefalet den med Tilføjende, at der kan skaffes en anden Brevsamler til Afløsning af Baadpostførerens Hustru.

Jeg mener derfor, man bør imødekomme det ansøgte til Trods for, at Forvalteren paa Christiansø i medfølgende, paa min Foranledning afgivne Erklæring har udtalt sig mod Forslaget og efter min Opfattelse givet en god Begrundelse herfor. At der herefter for længere Tid skulde blive Ro om Sejlplanen er mod min Forventning.²²

Derfor kunne Svaneke postkontor den 24. okt. 1935 meddele Generaldirektoratet, at "Fru Hedvig Marie Pouline Sonne fratræder som Brevsamler paa Chrø. fra udgangen af indeværende Maaned, hvorefter Fru Erthmuth Benneballe fra 1. November er antaget som Brevsamler paa Christiansø."

Og Peter Sonne kunne skrive: "I Anledning af den ansøgte nye Vinterfartplan for Postbaaden til Chrø. skal jeg udtale, at denne efter min Mening vil være en Forbedring, og jeg vil gerne sejle efter den. Hvis Ordningen gennemføres, er det min Agt at flytte til Svaneke og bo her hele Aaret. Svaneke den 4. Sept. 1935."²²

Således gik det til, at Peter Sonne med sin familie kunne flytte ind i sit barndomshjem, som han den 18. okt. 1934 havde købt af sine søskende.

I 1937 skiftedes motoren ud i "PETER". Der blev nu installeret en "Vølund" motor på 35 HK.

Isvintre og flygtningetransporter under 2. verdenskrig

2. verdenskrig nærmede sig. 1. september 1939 gik Hitler ind i Polen og krigen var igang. Selvom Danmark ikke var involveret fra starten, fik vi også følgerne at mærke.

Peter Sonne søger om lønforhøjelse for, som han skriver: "da Prisstigninger paa alle Omraader, ikke mindst paa Mandskabshyre, Brændselolie og Smøreolie gør sig gældende, at henstille til det højtærede Generaldirektorat at bevilge mig et Beløb af Kr. 20 pr. Dag, i Stedet for som hidtil Kr. 10 og for de Dages Vedkommende, hvor Forbindelse ikke kan udføres, Kr. 5.

Brændselolie er nu (1. nov. 1939) allerede steget med 50 %, Smøreolie med 100 %. Alt stiger, og det vil sikkert kunne forstaaes, at 10 Kr. til alle Udgifter pr. Dag for en Sejlads paa 22 Sømil — i al Slags Vejr — paa ingen Maade blot tilnærmelsesvis kan dække Udgifterne.

Hvad der forøvrigt skal til, for at Driften overhovedet skal kunne betale sig, er fremskaffet gennem Transport af Varer og Passagerer. Da imidlertid Christiansø's Befolkning som Følge af Fiskeriets Fejlsugning og Prisstigningen er daarligere stillet end før er Godstransporten ringere og en Forhøjelse af Taksterne kan ikke gennemføres, da Befolkningen ikke kan betale højere Fragt som Forholdene ligger.

Passagertrafikken vil eventuelt ogsaa svigte til Sommer paa Grund af Minefare, som afskrækker Turisterne."²²

Svaret kom snart: "Fra den 1. Dec. 1939 forhøjes den i Kontrakten § 9 omhandlede Godtgørelse til 12 Kr. pr. Dobbelttur og 6 Kr. pr. Enkelttur samt 3 Kr. 60 Øre for hver ikke udført planmæssig Tur."

Nu begynder virkningerne af krigen at

melde sig. Allerede i maj 1940 må der søges om lønforhøjelse igen. Der gives nu en lønforhøjelse til 15 kr. pr. dobbeltur fra 1. maj at regne. Dertil tilladelse til at hæve passagertaksten fra 2 ½ kr. til 4 kr. tur-retur.

Vinteren 1940 var streng. Indberetningen fra Svaneke postkontor til Generaldirektoratet lyder: *"Kontoret skal indberette, at Sejlsadsen paa Christiansø indtil midten af Januar har været normal, derefter blev der sidst i Jan. og først i Feb. paa Grund af Storm ikke sejlet 7 Dage, og fra 10. Feb. til 12 Marts laa Postbaaden indefrosset paa Christiansø."*

I denne periode blev der 23. feb. og 3. marts sendt post til og modtaget post fra Chrø. med Østbornholmske Dampskibsselskab ("Østbornholm") på ruten Nexø-Simrishamn, og senere blev der, da isen stadig hindrede postbåden i at sejle, sendt post til Chrø. 19. marts med m.s. "FREM". I marts lykkedes det kun postbåden at udføre 4 ture til Chrø., og i første halvdel af april var der ingen besejling af Chrø. 5 dage, endnu 12. april måtte postbåden opgive at forcere isen, men derefter normalt.²²

At postbåden frøs inde skyldtes udelukkende, at toldvæsenet forsinkede afsendelsen af en ubetydelig ladning kul. Hele spørgsmålet drejede sig om et beløb på 50 øre.

Om "Østbornholm"s ankomst til Chrø. lyder en beretning således: *"Vi ventede damperen hele søndagen, men ved telefon-tid kl. 6 fik vi at vide, at den først var sejlet fra Simrishamn kl. 17. Da den ikke kunne gå ind i havnen, måtte postbåden ud og modtage varerne (posten); den gik ud ved 8 ½ tiden, men ligesom den var kommet udenfor havnen, blev den omringet af isen og kunne ingen steder komme; måtte ligge stille der omtrent et par timer; det var uhyggeligt. Fyrmesteren og en halv snes fiskere m. fl. var med.*

De havde set damperen fra fyrtårnet, der-

for gik postbåden ud, men så forsvandt damperen i flere timer, var vist gået ned langs kysten af Bornholm og havde en meget besværlig tur hertil gennem svær is. Da postbåden endelig kom fri af isen, kom mandskabet ind og varmede sig ved en kop kaffe, hvorefter de atter drog ud.

Det var noget så pragtfuldt at se den smukke damper, oplyst, i den dejlige vinter-nat med is overalt, også "PETER" havde mange store lamper ombord, og vi nød det smukke syn, men ved 11 ½ tiden, da "ØST-BORNHOLM" kom, var vi så trætte i hoved og øjne af at kigge og stirre, så vi hurtigt faldt til ro."²⁷

Den 3. marts (Svaneke postkontors indberetning) snød "ØSTBORNHOLM" øboerne ved at sejle direkte til Sverige og landede først varerne på tilbageturen fra Simrishamn den 5. marts 1940.

Om sommeren, under hele krigen, lå postbåden på Christiansø om natten. Der sejlede om morgenen for at få silden i land. Krigen bevirkede dog ændringer i fartplanen. På grund af forholdene udførtes de planmæssige ture på ruten fra 15. marts 1941 kun 3 gange ugentlig. Den 12. juni 1941 skriver Bornholms Avis: *"Ny Fartplan for Postfarten. Efter Vinteren igen kun at have haft fast Postforbindelse med "Fastlandet" tre gange om Ugen, hilser Christiansøboerne med største Glæde den nye Sommerfartplan, der fra og med Tirsdag er indført for Postfarten. Ganske vist bliver der heller ikke efter den nye Fartplan daglig Forbindelse, idet Postbaaden stadig ligger stille om Søndagen, men paa alle Hverdage bliver der fast Forbindelse med Omverdenen.*

Efter Fartplanen afgaar Postbaaden herefter fra Christiansø hver Søndag Kl. 7 om Morgenen og fra Svaneke Kl. 12. Forbedringen i Postgangen er naturligvis først og fremmest indført af hensyn til Fiskerne, der nu hver Morgen kan faa deres Fisk paa Markedet, og nu, da Sommervarmen har

meldt sig, vilde det være umuligt at samle flere dages Fangst, uden at det gik udover Kvaliteten. Men ogsaa for den øvrige Befolkning er den forbedrede Fartplan af stor betydning, idet man nu til stadighed kan faa frisk Mælk, Brød, Kød og andre Fødevarer, der ikke om Sommeren kan holde sig i flere Dage. Endelig glæder man sig naturligvis over hver Dag at kunde faa Post og nye Aviser, og det var med stor Begejstring, Postfører Sonne blev budt velkommen til Øen, da han Mandag Eftermiddag kom hertil med sin nymalede, hovedreparerede Baad, der under det Aarlige Eftersyn bl. a. har faaet paamonteret Motoren en Brændselsoliebesparer."

Olierationeringen bevirkede, at der fra 10. nov. 1941 atter blev sejlet 4 gange ugentlig.

Vinteren 1942 blev en af de værste i mands minde. Med streng frost (minus 20 grader) i januar forsvandt al varmen ud af Østersøen. Den 27. jan. var "PETER" på Øen, men havde meget besvær med at komme ud af Svaneke havn. Mandag den 2. feb. blev sidste tur for postbåden på lang tid.

Svaneke postkontor indberetter den 21. april 1942: *"at Ruten Svaneke - Christiansø paa Grund af Ishindringer har været indstillet fra 2. Februar til 7. April. I den Tid har Chrø. faaet Post over Rønne en Gang den 7. Marts ved nedkastning fra Flyvemaskine og en Gang den 20. Marts med Isbryderen "THOR".*²²

En dagbogsoptegnelse fra Chrø. beretter: *"Lørdag den 7. Marts: 10 gr. Frost. En begivenhedsrig Dag. Kl. godt 12 kom Flyveren. Der var mærket med Flag, hvor Varerne skulde nedkastes, da Banen ikke var stor nok til landing. Nedkastningen gik udmærket, kun Sækken med Snus faldt i en Vaage og blev vaad."* — Det var en katastrofe.

Isbryderen "THOR" kom først afsted fra Rønne den 21. marts, der var en lørdag. Søndag morgen rundede den Ham-

meren, men nåede ikke Chrø. før om mandagen ved 6 tiden. Dagbogen fortæller, at isbryderen lå så langt ude fra øen, at varerne måtte bæres et godt stykke i isskruninger og derfra køres på slæder ind til kajen; et stort og besværligt arbejde hvori alle deltog, og alle 6 tons var før mørket kom bragt i hus. Det blev ikke før den 7. april 1942, at "PETER" igen kunne genoptage postsejladsen.

Fra efteråret 1943 blev postbåden "PETER" — P 34 — brugt til andet end at fragte post og fiskeri. Da jødeforfølgelserne startede natten mellem 1. og 2. oktober 1943, kom behovet for en transportrute til Sverige. Danske jøder og sabotører på flugt fra tyskerne skulle hjælpes over til Sverige for at undgå ophold i tyske koncentrationslejre eller at blive skudt. Fra bogen "Et centrum i periferien" af Jørgen H. Barfod kender vi historien om gruppen, der kaldte sig "Laksene". Gruppen blev startet i efteråret 1943 af Jens Peter Jakobsen. Han blev ansat på Chrø. som forvalter efter R.R. Vilandt. Det var i slutningen af 1939.

Fyrmester Jakobsen fortæller, *"at det var vigtigt for ruten, at der ikke var for mange, der vidste noget om dens eksistens, og det lykkedes virkelig at holde den skjult. Tyskerne vidste godt, at der foregik noget, men de kunne ikke komme ind på livet af os. Man benyttede altid Chrø.-kutteren "RAMONA", der ejedes af fiskeskipper Axel Hansen, og det var faktisk kun ham og hans makker, Hilmar Frithiof og postbådfører Peter Sonne, Svaneke, samt jeg, der vidste noget. Gode folk hver for sig. Uden dem havde det slet ikke kunnet lade sig gøre."*

Peter Sonne stillede sig selv og postbåden til rådighed, når der var behov. Der blev transporteret flygtninge til Chrø., som Axel Hansen så sejlede til Simrishamn i Sverige. På tilbageturen tog han våben med som enten blev landet i "Haralds-

havn" eller kom til Svaneke med postbåden.

For at motorstøjen ikke skulle afsløre ham, installerede Axel Hansen i juli 1943 en lydsvag dieselmotor på 90 HK i sin båd. Det var den første dieselmotor i en bornholmsk båd.

Medens russerne den 7. maj 1945 kastede deres bombelaster over Nexø og Rønne var indbyggerne i Svaneke også evakueret. Da sad Peter Sonne på Svaneke rådhus og ledede bevogtningen af Svaneke by sammen med fyrmester Jakobsen fra Chrø. Dansk politi var ikke i funktion. To modige mænd ud af mange.

Bogen "Et centrum i periferien" beskriver postbåden og postbådfører Peter Sonnes deltagelse i modstandskampen.

Christiansø-sejladsen efter 2. verdenskrig.
I maj 1945 sluttede 2. verdenskrig, og folk

kunne rejse frit igen. Det trængte mange til, og sommeren 1945 kom der mange turister til Chrø. Postbåden lå stadig på øen om natten og kun om lørdagen var der mulighed for at medtage turister, der blev sejlet tilbage til Svaneke igen samme dag.

Sommerfesten på Chrø. 1945 så ikke mindre end 1200 gæster. Alt hvad der kunne flyde bragte folk til øen. "Østbornholmske Dampskibsselskab's skib "CARL", "66"-selskabets "ØSTERSØ-EN" og et utal af fiskerbåde.

Humøret var også højt, da man en dag i oktober 1945 på een nat landede 1200 kasser sild (a 25 kg), der gav 5 kr. pr. kasse. En Svaneke-skude "ALBATROS" gik til København med 1100 kasser, og "PETER" tog resten med til Svaneke.²⁸

Den 27. feb. 1946 underskriver Peter Sonne en ny kontrakt med P&T. Indholdet er stort set det samme som i den fra

"Peter", P 34, isvinteren 1947.

1930, men sproget er mere moderne. Den kendte "Mulkt" er nu blevet til en bøde, og godtgørelsen er steget til 25 kr. pr. udført dobbelttur og 12 kr. 50 øre pr. udført enkelttur.²²

Sommeren 1946 ligger "PETER" stadig på Chrø. og afgår kl. 7 om morgenen med sild. Peter Sonne må se turistbådene komme dødlastede med turister, og han er klar over, at hvis han skal overleve, må han også deltage. Han afgiver derfor ordre om en nybygning.

Vinteren 1947 blev en gentagelse af 1942.

Svaneke postkontors indberetning for vinteren lyder: *"Forbindelsen med Christiansø blev afbrudt den 18. Februar, og Postbaaden besejlede ikke Ruten resten af Februar og hele Marts Maaned. Den 4. Marts blev Øen undsat ved en Marineflyver, der startede een Gang fra København og 2 Gange fra Rønne.*

*Den 18. Marts sejlede Isbryderen "LIL-LEBJØRN" fra Rønne til Christiansø og den 26. Marts fløj en Zoneflyver fra Rønne til Chrø. Paa alle Ture fra Rønne medførtes Post til Chrø., ligesom Chrø. blev afpostet ved Tilbageturen."*²²

Fra dagbogsoptegnelser på Christiansø ved vi, at den 22. feb. var en minestryger på øen fra Rønne med brød, mælk og andre forsyninger. Minestrygeren sejlede dagen efter, men satte sig fast i isen ved Hammeren og måtte returnere til Chrø. Videre hedder det: *Den 10. Marts. 10 graders Frost. Svag Vind fra Nord. I Dag har vi haft 2 Flyvere; En af Marinens smaa Flyvere og en Vandflyver. Vi fik kun Post, lidt Tør-mælk og et ½ Rugbrød.*

De havde Forsyninger med til Minestrygeren. Det var "LAUGEN". Den 27. Marts, 1 grads Varme. Isen omkring Øen er forsvunden. En Hurtigbaad kom i Dag ind og hentede "LAUGEN". Den 1. April 1947: I Dag kom "PETER" omsider. Stor Gensynsglæde.

Den nye postbåd blev bygget på Thuro og skulle være klar til turistsæsonen 1947. Det blev den ikke. Peter Sonne førte selv tilsyn med bygningen, men den blev ikke klar til at sejle hjem før i september 1947. Materialelevanskeligheder forsinkede leveringen.

"PETER" — P 74 — var 55 fod lang, kravelbygget med krydserhæk og mayerstævn. Bruttotonagen var 19.73, nettotonagen 6.00. Den var bygget af bøg på eg og havde en Bukh dieselmotor på 180 HK. Den havde passagercertifikat til 131 passagerer og kostede 143.000 kr.

Bornholms Avis skrev den 19. Sept. 1947: *"Den nye "PETER" hjertelig modtaget i gaar i Svaneke. Den er et helt lille Vidunder."* Videre hedder det: *"Fra alle sider hørte man beundrende Udtalelser om det smukke og overmaade velindrettede Skib, der virker helt imponerende under vore Forhold. For de flestes Vedkommende var det øjensynligt, at man ikke havde ventet saa stort og smukt et Fartøj."* *"Den nye Postkutter betyder en stor Behagelighed for de Passagerer, der ved Vintertid og i daarligt Vejr skal foretage Rejsen mellem "Øen og Landet."*

Sommeren 1947 var helt enestående, hvad vejret angår. Fiskekutteren "NEPTUN" af Svaneke hjalp til med turistsejladsen fra Svaneke også efter at "PETER" — P 34 — den 19. august 1947 blev solgt til Jens E. Finne, Nexø for 30.000 kr. og fik navnet "ERIK" af Nexø.

I 1948 skulle der rettes op på økonomien ved at sejle derfra, hvor turisterne opholder sig i størst antal, nemlig Gudhjem.

Den fine sommer i 1947 som "PETER" — P 74 — kom for sent hjem til benyttede forsvarsministeriet til at indføre en passagerafgift på 50 øre pr. passager.

Der havde ingen sild været af betydning sommeren 1946 og 47, så med ankomsten af den nye "PETER" gik man over til at

"Neptun", ejedes af fiskerne Holger Pedersen og Aksel Jeppsen. Sammen med båden "Norden" supplerede den postbåden "Peter" i turistsæsonen, når der var flere passagerer, end den ordinære båd kunne tage med. En periode under "Peter", P 74, passede den i det hele taget ruten (1947-1948). Foto: Johs. Hammer.

sejle fra Svaneke om formiddagen og retur samme dag, og det har man gjort siden.

Postvæsenet fastsatte at: *"I Tiden 1. Juni-31. August 1948 benyttes den ordinære Baad paa Ruten til Turistfart mellem Gudhjem og Christiansø, mod at Postskibsruten Svaneke - Christiansø i samme Tidsrum ved Kontrahentens Foranstaltning og paa dennes Ansvar udføres af en paalidelig Fisker med en til Passagerbefordring godkendt Fiskerbaad og iøvrigt i Henhold til Bestemmelserne i nærværende Kontrakt. Den i foranstaaende § 11 omhandlede Godtgørelse nedsættes dog i nævnte Tidsrum til 10 Kr. pr. postførende Enkelttur og 20 Kr. pr. postførende Dobbelttur mellem Svaneke og Christiansø. Det er endvidere en Forudsætning, at Kontrahenten i nævnte*

*Tidsrum 2 Gange ugentlig udfører en Dobbelttur Svaneke - Christiansø med den ordinære Baad."*²²

Så fra den 10. juni 1948 sejles der fra Gudhjem til Christiansø med "PETER", mandag, tirsdag, torsdag og fredag. Der sejles fra Gudhjem kl. 10 og fra Chrø. kl. 15. Desuden sejledes, under forudsætning af gunstige vejrforhold, aftenure kl.20 fra Gudhjem til Helligdomsklipperne skiftevis til Randkløve.

Fra Svaneke sejledes onsdag og lørdag. Fra Svaneke kl. 10 og fra Chrø. kl. 15 med ankomst Svaneke kl. 1630. Desuden, under forudsætning af gunstige vejrforhold aftenure fra Svaneke kl. 20 til Randkløve.

Når "PETER" sejlede fra Gudhjem, passede "NEPTUN" med Aksel Jeppsen

som fører postsejladsen fra Svaneke. Ved behov hjalp "NORDEN" med Harald Olsen som fører til.

"PETER" — P 74 — blev en skuffelse for Peter Sonne. Båden var besværlig at laste fiskeri ombord i (den havde intet lossegrej), og den var svær at manøvrere i de små havne. Båden var konstrueret af et anerkendt københavnsk firma, men stabiliteten bevirkede, at båden snart fik øgenavnet "Væltepeter".

Peter Sonne satte allerede i 1948 båden til salg og bestilte sig en ny postbåd til bygning på Frimodt Nielsen og Husmers bådbyggeri i Hundested.

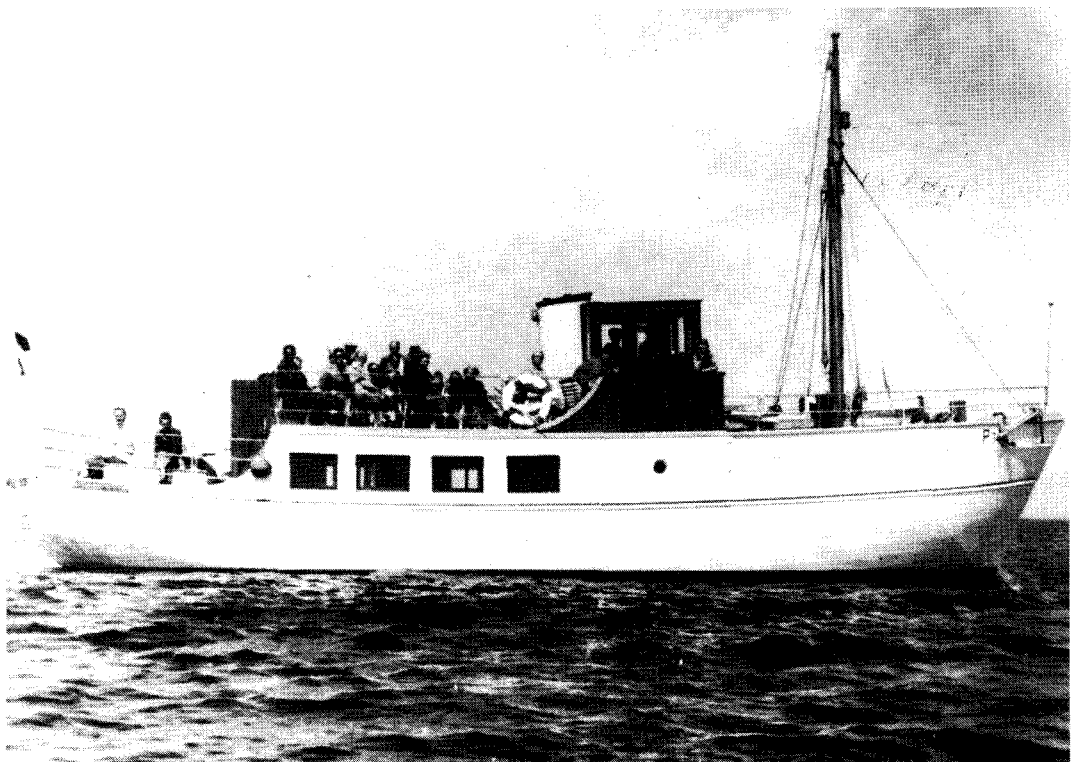
Den 30. maj 1949 blev "PETER" — P 74 — solgt og afleveret til Fredericia - Strib overfarten. Salgsprisen var 133.000 kr.

Det gik med postbåden fra Hundested, som det gik med P 74 fra Thurø. Den blev ikke færdig til tiden. Den kom først til Svaneke den 17. okt. 1949, og da var sommeren forbi. Prisen for båden var 95.000 kr. Hele sommeren måtte Peter Sonne derfor leje fiskekutter "KRISTIAN" til at sejle post fra Svaneke med Karl Knudsen som fører.

"PETER" — P 109 — havde typebetegnelse som "sejlskib med hjælpemotor." Den var bygget som en almindelig fiskekutter; 43,4 fod lang, bygget kravel af eg og bøg på eg. Den havde krydserhæk og middelfyldigt forskib. Der blev installeret en 90/110 HK Hundested glødehovedsmotor. Bruttotonagen var 19,98 og nettotonagen 3,94. Bilbrevet er dateret 8.10.1949. Den nye postbåd måtte medta-

"Norden", SE 68. Postbåden "Peter", P 74, havde plads til mange passagerer, og visse dage i højsæsonen 1948 sattes den ind i turistruten Gudhjem-Christiansø. For at opretholde postsejladsen mellem Svaneke og Christiansø lejedes fiskerbådene "Norden" og "Neptun" til at besørge sejladsen fra Svaneke. "Norden" ejedes af fiskerne Harald Olsen og Eghard Jørgensen.

Postbåden "Peter", P 74, egnede sig ikke til vintersejlad i Østersøen. 1947-1949.

ge 80 passagerer om sommeren og 20 om vinteren.

Decemberterminen var ikke langt væk, så Peter Sonne måtte tage sit ofte brugte ordsprog i brug : "Den løbende hund får lidt — den liggende intet."

Han indregistrerede sin nye båd som fiskerbåd, lejede "NEPTUN" til at sejle post, og drog selv på laksefiskeri ved Polens kyster med lånte redskaber. Båden var registreret som SE 10. Terminen blev reddet.

Foråret 1950 drog han afsted igen til østlige Østersø efter laks. Det var sidste gang på fiskeri. Dette forår sejlede den nybyggede Svanekekutter "LISE" ejet af Karl Nielsen og Carl Ipsen posten over til øen.

Nu havde Peter Sonne fået sig en båd, som han fik stor glæde af i mange år. Sø-

dygtig, nem at manøvrere og godt bygget klarede den al slags vejr med en dygtig skipper ved roret — og det havde den. Den blev et "godt skib" også for forsikringsselskabet. Den kostede dem aldrig een krone.

Peter Sonne sejlede stadig for en betaling af 25 kr. pr. udført dobbelttur, som var aftalt i kontrakten fra 1. april 1946.

I en ansøgning om lønforhøjelse af 6. juli 1950 hedder det bl. a. "En ny "PETER" blev modtaget i slutningen af 1949. Det blev en pragtfuld båd, en båd der passer lige til ruten. Den er bygget som de store Gøteborgkuttere, der fisker i Nordsøen og går helt ud i Atlanterhavet."

"Båden yder såvel postvæsenet som beboerne på Christiansø samt de rejsende en fortrinlig sejlad. For beboerne på Chrø. vil det sige at man nu praktisk taget kan komme til hospitalsbehandling på Bornholm til

"Peter", P 109, i Svaneke havn. Postbåd fra 1949-1971.

enhver tid uanset vejret. Ligesom øboerne kan beslutte en rejse, for de kan regne med som sikkert, at båden går. For postvæsenet betyder det, at posten når frem hver dag. Ser man på afsejlingsstatistikken for iår, viser den, at der i 1950 er sejlet omtrent hver eneste hverdag. Vi kan blot erindre os de

sidste par måneders konstante blæsevejr for at blive klar over, hvad det betyder."

Det hedder videre i ansøgningen: "at medens taksterne for det jeg transporterer ikke har undergået nogen nævneværdig forandring gennem de senere år, er der bestandig sket stigninger i udgifterne. Det kan her-

til nævnes, at kravene fra publikums side bestandig går i retning af større både, bedre betjening, større komfort og størst mulig hurtighed. Desuden forlanges det, at der sejles med et bådmateriel, der er i stand til at betjene ruten i al slags vejr. Disse krav gælder naturligvis året rundt, såvel i de 1 ½ til 2 måneder om sommeren, hvor der er rigeligt med passagerer på grund af turisttilstrømningen, som i de resterende måneder, hvor passagerantallet i lange perioder kan ligge nede på nogle få stykker pr. tur, eller på slet ingen.

Det kan desuden nævnes, at der kan komme perioder, hvor vejret ødelægger turisttilslutningen enten på grund af regn eller stormvejr gennem længere perioder, eller det kan ske, som det er sket i dette års forårsmåneder, at fiskeriet svigter totalt, hvilket igen bevirker, at der ikke levnes nogen betaling til mig for udført arbejde, endsige nogen fortjeneste for den risiko, der løbes med materiel og mandskab.”²²

Postvæsenet viser forståelse for de stadig stigende udgifter, og godtgørelsen fastsættes fra den 1. okt. 1950 at regne indtil videre til 30 kr. pr. udført dobbelttur og 15 kr. pr. udført enkelttur.

Fordelen ved de utallige ansøgninger er, at vi lærer postrutens problemer at kende. Inflationen efter krigen nødvendiggjorde disse lønforhøjelser. Det var ikke fordi, der blev foretaget de store spring, således steg godtgørelsen fra 1950-1955 5 kroner d.v.s. 1 krone om året.

Der er ikke de store sidespring i postsejladsen. Dog enkelte. Der gøres en rejse til København med en last sild i efteråret 1950. Det er kun forekommet denne ene gang.

Fra Erik Pedersens ”Bornholmske Strandingen” bind 2 ser vi, at ”PETER” har bjærget en tysk fiskekutter efter en stranding. Det drejer sig om motortrawler ”Hans Scholl” SAS 154 af Sassnitz. Den strandede 50 meter nord for Svaneke

havn i tåge den 7. maj 1952 på rejse fra fiskeri i Østersøen til Sassnitz. Skipperen var Gerhardt Drixchelt. Bragt flot den 8. maj 1952 kl. 0130 af postbåden ”PETER” af Svaneke og indbragt til Nexø havn.

Vinteren 1956 skabte også problemer for postsejladsen. I februar måned kom isen og fra 18. feb. til 1. marts var der ingen sejlad. 25. feb. blev der kastet post ned fra flyver. Den 2. marts brød en storm isen.

Det var imidlertid ikke enden på denne vinter, for dagbogen fra Christiansø fortæller fra den 18. april 1956: *”I meget lang tid drev de store ismasser omkring, snart herom øen, til andre tider pakkede isen fast i flere dage i Svanekebugten og afskar forbindelsen.*

Dertil kom så strejken; de store ”66” både har ikke sejlet. Aviser har vi ikke fået i en måned og for at fuldende det hele, fik vi i går den 17. april en forrygende snestorm, der lammede al trafik på Bornholm hvor sneplove o.s.v. måtte frem igen.

Her er øen begravet i sne, den er vidunderlig smuk, men hvem kan nyde det syn med glæde den 18. april ? — Det har været et meget besværligt forår, med et par graders frost og østlig vind i månedsvis.”²⁷

Peter Sonne og øboerne gennem 50 år

I en ansøgning om lønforhøjelse i maj måned 1957 får vi på P&T’s anmodning oplysninger om postruten som følger: *”I turistsæsonen udføres der, udover de kontraktmæssige ture til Christiansø på almindelige postdage, kun sejlad til Chrø. med 1 tur hver helligdag i tiden 15/6 - 31/8; på hverdage sejles der ikke ekstrature til Chrø. Kystsejlad langs den bornholmske kyst sejles nogle få gange om året, når vejret tillader det.*

Disse ture tager 2 timer, og taksten er 2 kr. pr. person. Det vil sige, at der i 1956 er sejlet med 80 personer, eller med andre ord 3-4 ture i hele sæsonen.

Turene til Christiansø tager på søndage, hvor der ikke medtages gods eller post, ca. 7 timer i samlet arbejdstid, heri iberegnet en liggetid på 3 timer på Chrø. På almindelige hverdage må der regnes med en arbejdsdag på 10-11 timer.

Når fortjenesten på kommission, varesalg og varefragt er faldende trods stigende omsætning, skyldes dette mange forhold; således er der mange varegrupper, f.eks. mælk, brændsel og kartofler, hvor der ligger en fast fortjeneste på et vist antal øre pr. enhed; disse varer og herunder særlig brændsel, som udgør en meget stor andel af omsætningen, har vist stærkt stigende priser.

Andre varegrupper, hvor der tidligere opnåedes visse kommissionsprocenter, det gælder skotøj og slagterivarer, er man gået bort fra at give procenter, og man betaler i stedet fragt for transporten til modtageren. Medens procentafregningen gav pæn fortjeneste, giver den rene fragt ikke meget, idet der er tale om colli af beskeden vægt og omfang."

Kommissionsprocenter, som omtalt ovenfor, hidrørte fra en gammel ordning der bestod i, at øboerne kom ned til postbåden under dens ophold på øen og afgav bestilling på varer, som de ønskede postbådføreren skulle medtage fra forretningerne i Svaneke.

Købmanden på øen førte kun kolonialvarer, og da man jo ikke havde frost- og kølediske, kom ligeledes varer som mælk, kød og pålæg m.m. med postbåden.

Disse varer fik bådføreren så en vis procent af værdien, for at tage med over i stedet for fragt, som man nu er gået over til.

Om morgenen før afgang gik bådføreren rundt til købmændene i Svaneke og afgav sin bestilling på de forskellige sager, som så blev bragt ned til båden samme dag.

Det blev sagt om Peter Sonne, at han aldrig spurgte pigerne på øen om nummeret, når de bestilte brystholdere eller trusser.

Dem kendte han. Pigerne voksede jo op omkring ham.

Det var lidt af et "show", når Peter Sonne udleverede varerne på Chrø. Kajen var altid fuld af folk, der skulle hente deres varer. Peter Sonne stod ved rælingen og råbte navne op — helst øgenavne. Næsten ingen blev kaldt det, der stod på dåbsattesten. Enkeltes rigtige navne kendte ikke alle. At et kald på "Søster" betød, at pigen Margot skulle træde frem, vidste kun de fastboende.

En ung kvinde blev således råbt op som "33". Hun boede hos Tryde, og hun fyldte 33 år, den dag hun ankom til Chrø. Verdensmanden Erik Donpier de Jonquires blev slet og ret til "Sjonki" af Peter Sonne. En fisker ved navn Uffe blev til "Puf" o.s.v.

Før sidste verdenskrig gik bådføreren så rundt og indkasserede penge for varerne, han havde losset. Så afgav man nye bestillinger med det samme. Efter krigen handledes der på regning, som øboerne så kom ned til båden og afregnede ved hvert månedsskifte.

Som tidligere nævnt var der kun to trawlere hjemmehørende på Chrø. ved 2. verdenskrigs slutning i 1945, nemlig brødrene Axel og Magnus Hansen med henholdsvis "RAMONA" og "MARGOT". Den samlede mængde fisk ilandbragt af postbåden til Svaneke udgjorde derfor i 1946 "kun" 220 tons.

Under krigen var der rationering på olie til bådene, så fiskeriet var begrænset deraf. Nu da krigen var forbi, og olie kunne fås i ubegrænsede mængder, kunne fiskerne igen tage fat. Og der var masser af torsk, og den skulle fanges med trawl. Foråret 1947 var der masser af torsk i det område, som siden efteråret 1947 blev kaldt for "Bombefeltet", og hvor der ikke kunne fiskes mere på grund af faren med sennepsgasbomberne.

I årene efter krigen skaffede øboerne sig trawlere således kom "FIONIA"

Peter Sonne udleverer varer i 30'erne på Christiansø.

(1947); "LISE" (1947); "TAT" (1946); "CODAN" I (1950); "CODAN" II (1960); "CONNY" (1950); "GRETE" (1952); "THORA" (1962); "DONNA GRETE" (1960); "CONNY ANKER" (1959); "TONY ANN" (1959); og "SKJALM HVIDE". Dertil kom alle de mindre både, som drev linefiskeri. Postbåden fik noget at sejle med.²⁸

Fiskemængder (tons) transporteret af "PETER"

1946 = 220 T. 1956 : 408 T.
1947 = 278 T. 1958 = 661 T.
1948 = 454 T. 1960 = 727 T.
1949 = 412 T. 1962 = 717 T.
1952 = 698 T. 1963 = 598 T.
1954 = 288 T.

Som det ses af tallene, var der gode og mindre gode fiskeår.

I 1949-50 begyndte lejrskolerne at komme til Bornholm og skønt ikke alle, så

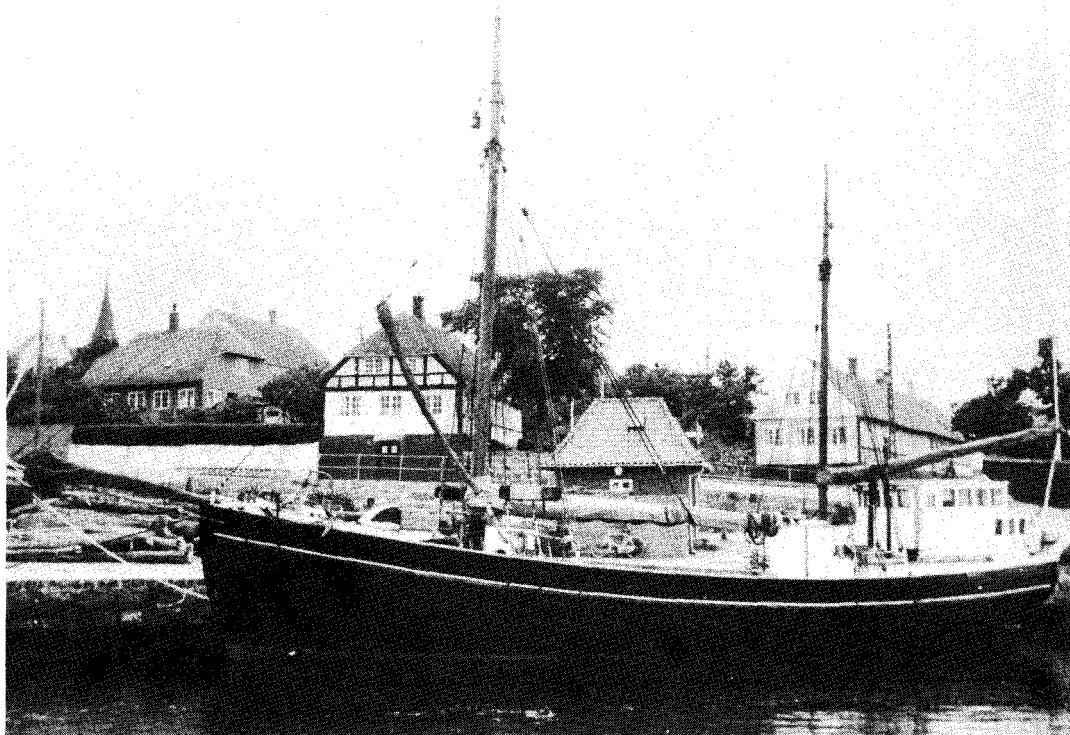
tog dog en del af dem en tur til Christiansø.

Passagerantal transporteret af postbåden "PETER"

1946 = 2000 pers.
1948 = 3125 -
1950 = 2800 -
1952 = 2830 -
1954 = 2030 -
1956 = 2450 -
1958 = 3045 -
1960 = 5017 -
1962 = 4972 -
1963 = 5460 -

Man ser mere end en fordobling i antallet fra 1956-1963. Der måtte gøres noget.

Trusselen udefra nødvendiggjorde en forbedring af skibstype. Kampen om turisterne — uden hvilke postruten ingen eksistensberettigelse har — skærpedes, da

Nuværende postbåd "Peter", tidligere fragtskib "Hammerslet" ex. "Cathrine", i Svaneke havn før ombygningen i 1964.

brødrene Evald og Holger Jensen i Gudhjem købte og overtog sejladsen med m.s."CHIMERA" i 1959.

"66"selskabet (BornholmsTrafikken) havde allerede i 1955 vedtaget at bygge en Christiansø-båd til ca. 1.500.000 kr., men projektet blev opgivet igen.²⁹

Peter Sonne måtte se sig om efter et egnet skib. Et sådant ejede han allerede en part i.

I 1946 indgik Peter Sonne i et partrederi sammen med Herman Fridolf Christensen, Axel Hansen og sin svoger Niels Edvard Mogensen, alle fra Svaneke.

Den 23. april 1946 købte rederiet motorgalease "CATHRINE" af Svendborg af skibsfører Rasmus Pilegård. Skibet var

bygget hos J.Ring Andersens værft i Svendborg i 1930 af eg og bøg. Længden var 22.72 meter, bruttotonagen 71.15 og nettotonagen 45.38. Den havde en 120 HK Vølund-motor. Den kunne laste 120 tons. I 1958 fik skibet installeret en Hundested-motor på 120 HK.²⁰

Skibet omdøbtes til "HAMMERSLET" med hjemsted i Svaneke og sejlede fragtgods i de følgende år fortrinsvis mellem Bornholm og det øvrige Danmark.

I marts 1964 købte Peter Sonne sine medejere ud og ombyggede skibet til passagerskib.

Det skulle nu bruges til sommersejlads med post og passagerer, medens "PETER" – P 109 – tog sig af vintersejladsen.

Bornholms Tidende skrev den 26. maj 1964 : *"Arbejdet med ombygningen er udført af bådebygger Knud Ibsen, Årdsdale, og har stået på i flere måneder. Det er et overordentligt smukt og godt udført arbejde, som helt har forandret det tidligere fragtskib til et flot og praktisk indrettet passagerskib med rigelig plads til 150 passagerer. Alt ombord er smukt og fornemt. Man får uvil-kårligt indtryk af, at intet er sparet for at gøre det så smukt og praktisk som muligt. "HAMMERSLET" er et særdeles godt søskib, og den hvide farve, som det nu har fået, har yderligere fremhævet, at det også er et meget smukt skib."* Forsvarsministeriet fejrede begivenheden ved at hæve afgiften til 1,- kr. pr. passager.

Med indsættelsen af "HAMMER-SLET" i foråret 1964 fik Peter Sonne sig et problem. Det lå i, at han nu havde fået sig en postbåd med så mange bruttotons, at han ikke selv måtte føre den. Der skulle en mand til med eksamen. At han havde gået i livets skole og havde passet sejladsen mellem Chrø. og Svaneke som fører i 34 år uden uheld af nogen art, kunne myndighederne ikke dispensere fra.

Der skulle en eksamineret mand til, og dem havde Peter Sonne tre af med skibsførereksamen. De bemandede hans egne skibe, og han hentede derfra sin yngste søn, Niels Peter, hjem og overlod kommandoen til ham. Selv gik han på dækket, som han gjorde i sin ungdom.

Fra Chrø. dagbogen hører vi atter om en streng vinter 1965-66. Det begyndte allerede den 21. nov. 1965: *"Det synes lidt tidligt at begynde en oversigt over vintervejret, men efter en meget mild og smuk oktober har vejret de sidste 14 dage vist sig på en meget ublid måde."*

Nordøstlige storme med masser af sne og nogen frost har hjemsøgt det meste af landet. Forbindelsen med "PETER" har i de sidste uger indskrænket sig til 3 a 4 dage pr.

uge. Bornholm er begravet i sne og alle veje er lukket."

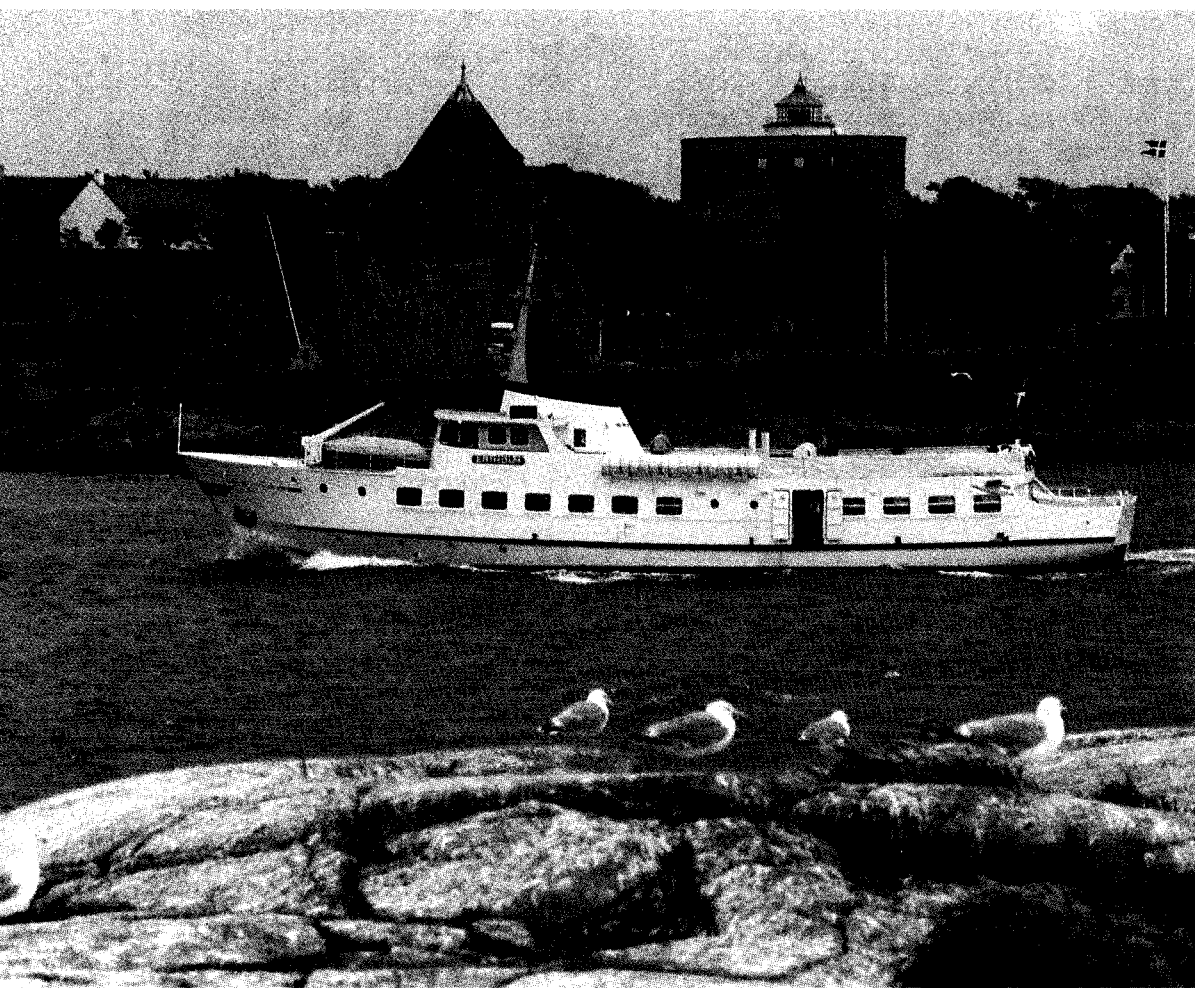
Vinteren fortsatte ind i det nye år. Den 17. feb.: *"PETER" kan ikke komme gennem isen.*" Først sidst i februar var isen væk.²⁷

Med indsætningen af "HAMMER-SLET" i sommersæsonen øgedes passagerantallet fra Svaneke fra 5460 i 1963 til 9536 i 1964, næsten en fordobling.

Som fra Svaneke så øgede turisternes antal også fra Gudhjem og Allinge. Der blev nu sejlet dobbeltture hver dag fra Gudhjem, og der blev talt om nødvendigheden af at sætte større skibe ind i trafikken fra Gudhjem.

Frygten for at et moderne hurtiggående skib fra Gudhjem ville blive foretrukket af turisterne på bekostning af Svaneke-ruten fik Peter Sonne til, sammen med sine tre sønner og maskinmester Poul Hansen, at bestille en nybygning til Christiansøfarten fra Gudhjem og Allinge. Skibet, der fik navnet "ERTHOLM", blev indsat på ruten i foråret 1967 og satte for mange år fremover stop for trusselen om Svaneke-rutens overlevelse. (Sejladsen fra Gudhjem bliver drevet som et anpartsselskab, mens Christiansøfarten fra Svaneke stadig er i Sonnefamiliens privateje).

I april 1968 kunne Peter Sonne markere sit 50 års jubilæum ved en sammenkomst på hotellet på Chrø. Øboerne havde samlet ind til en moderne regnemaskine til brug for Hedvig Sonne. Hvad giverne ikke kunne vide, var, at den aldrig kom i brug hos hende. Hun havde, fra sin uddannelse hos købmand Holst i Svaneke i sin ungdom og som regnskabsfører for sin mand, gennem årene opnået så stor en færdighed i sammentælling, at hun talte 3 kolonner tal sammen ad gangen i hovedet. Øboerne fandt aldrig fejl i deres regninger fra hende. Hun var en uvurderlig hjælp for sin mand.

"Ertholm" for indgående til Christiansø. Foto: Rikke Hansen 1994.

Strid om fragtrater

— Generationsskifteproblemer.

I 1969 var man efter flere stigninger nået op på en godtgørelse på 65,- kr. pr. dobbelttur for posten. Inflationen nødvendiggjorde jævnlige ansøgninger om lønforhøjelse.

I ansøgningerne følger vi også den teknologiske udvikling. Postbåden havde aldrig haft lossegrej, og al lastning og losning foregik med håndkraft. Det begyndte om morgenen med lastning af tomme fiskekasser i Svaneke. Ved ankomst til øen

mødte fiskerne op og hjalp til med losningen af disse. Når de øvrige varer var udleveret, gik man så igang, ved hjælp af slideske, at laste de fyldte fiskekasser, som stod klar på kajen. Det var tungt arbejde. Når der kom is i kasserne vejede disse op til 35 kg. På gode fiskedage løb antallet op i 500 kasser.

Ved ankomsten til Svaneke skulle så alle kasserne langes ind på kajen og så skulle der gøres rent bagefter.

I sin ansøgning i dec. 1969 skriver Peter Sonne bl. a.: *"Forpligtelsen, hvad angår ski-*

bets udstyr og sødygtighed, sammenholdt med lovgivningens almindelige bestemmelser og med den kontraktlige pligt til at skulle sejle og til at skulle medbringe det gods og de passagerer, der måtte være til stede, har medført, at skibet, hvad størrelse, rummelighed og bemanning angår, må være af en sådan størrelse, at det bliver et skib, der er dyrt at sejle med som helårsskib."

Videre hedder det: *"Tidens udvikling har medført, at indlastning af fiskeri må ske hurtigt og med anvendelse af moderne materiel. Selvom det fiskeri, der betinger dette apparatur, er sæsonbestemt, må det findes.*

For at kunne viderebringes uden for store omkostninger i land, skal fiskeriet kunne afløses hurtigt i Svaneke. Der må nu planlægges en ombygning af skibet til ca. 100.000,- kr. for at man kan være i stand til at overgå til paletdrift. Det kan tilføjes, at jeg står overfor anskaffelse af en ny motor til en pris af kroner 150.000,- idet motoren skal have en sådan kraft, at turen kan tilbagelægges på kortest mulig tid."

Postvæsenet viste forståelse for denne argumentation og lovede at yde deres del af nødvendige stigninger, når ombygningen havde fundet sted. Den 19. september 1971 gik "HAMMERSLET" ud af driften på Chrø. for at gå på værft. Efter udskiftning af motor m.m. blev skibet igen indsat på ruten den 1. dec. 1971. Som noget nyt lod staten indbygge tanke i skibet til transport af ferskvand til øen.

Nu kunne "PETER" – P 109 – sættes til salg. Den 29. feb. 1972 blev den solgt til en lystfiskerklub i Århus ved navn "Saltvandssportfiskeren" for 125.000 kr. Peter Sonne sejlede selv båden til Århus og han havde tårer i øjnene, da han afleverede den.

Båden skulle bruges til lystfiskeri på Århusbugten, hvor bølgehøjden aldrig overstiger en ½ meter. Man skulle medtage 12 fiskere ad gangen. Det opnåede man ikke tilladelse til af Statens Skibstilsyn som

begrundede afslaget med at højden i lasttrummet, som udgjorde en del af kahytten, var en tomme for lav.

Denne pragtfulde båd, som i over 20 år havde set så mange storme i Østersøen under Peter Sonnes kyndige ledelse, bl.a. på laksefiskeri ved Polens kyster vinterdag, måtte ikke lystfiske i læ af Marselisborgs skove. Den blev videresolgt som fiskekutter. Forinden nåede den dog at skifte navn til "HAVSKUM" II af Århus. Nu kunne "HAMMERSLET" skifte navn, og i april 1972 blev den omdøbt til "PETER" af Svaneke.³¹

Ombygningen af "HAMMERSLET" inclusive ny motor løb op i næsten 300.000 kr. og belastede rutens rentabilitet enormt. I juli 1972 og igen i juli 1973

Postbådfører Peter Sonne bærer posten fra båden til posthuset.

Peter Sonne på Christiansø 1970. Foto: Johs. Hammer 1970.

blev forsvarsministeriet ansøgt om at række en økonomisk håndsækning. Postvæsenet så sig ikke i stand til at yde mere og tilbød i stedet for højere ydelser, at stille sig tilfreds med færre ugentlige ture — f.eks. to.

Tiden var kommet, hvor Peter Sonne ønskede at trække sig tilbage og overlade postkontrakten til sin yngste søn, Niels Peter, som havde sejlet med ham siden 1964. Dette generationsskifte, hvor skattevæsenet forlanger en realistisk pris ved overdragelsen, medførte at Niels Peter Sonne ingen rentabilitet kunne få med de forhåndenværende takster på post, passagerer, fiskeri, øl m.m.

Da afslaget fra forsvarsministeriet kom den 25. jan. 1974, gik sagen op i en spids.³²

Forsvarsministeriet argumenterede med, at da man ikke betaler kommuneskat

på øen, var det måske en ide at forhøje fragtraterne en smule, således at øens befolkning også bidrog deres til at gøre ruten rentabel.

Forsvarsministeriet turde ikke gå ind i kontrakten om rutens drift af frygt for, at det ville skabe præcedens, så man fra andre øer i tilsvarende situationer ville melde sig med lignende krav.³³

For øens befolkning var tanken om at postbådsforbindelsen i vintermånederne blev nedskåret til 2 gange ugentlig ikke til at leve med. Øens talsmand, fisker Gert Hansen, udtalte: *"Det vil medføre, at det fremover bliver umuligt at opretholde øens hovederhverv, fiskeri. Fiskerne, som arbejder fra små både, tvinges fra øen på grund af nedskæringen. Fiskeriet kan ikke oprettholdes, hvis der ikke daglig er mulighed for at sende fangsterne med postbåden til Svaneke."*

Videre udtalte Gert Hansen: *"Fisken vil blive fordærvet, hvis den må stå på kajen i flere dage, før den sendes videre til Bornholm. Hvis fiskerne tvinges væk fra Chrø., bliver øen et dødt samfund uden for turistsæsonen. De fleste af de 120 øboere er direkte afhængige af fiskeriet."*³⁴

B.T. skrev den 23. dec. 1974: *"Indskrænkninger sker efter langvarige forhandlinger mellem postbåden "PETER"s ejer, reder Peter Sonne, Svaneke, og Post- og Telegrafvæsenet. Postvæsenet er ikke i stand til at forhøje tilskuddet til postbådens ejer, som nu tager konsekvensen og nedskærer antallet af ture."*

Hvad mente Peter Sonne om alt dette? Han udtalte til Bornholms Tidende den 19. nov. 1974: *"Jeg er bitter, nu har jeg samvittighedsfuldt varetaget den daglige sejlad på Christiansø igennem 40 år. Nu, hvor min søn skal overtage ruten, møder man en total ligegyldighed overfor besejlingen både fra trafikministeriet og fra forsvarsministeriet — jeg har sejlet den rute gennem en menneskealder, og jeg må tilstå,*

at denne holdning overfor mig fra ministeriets side er meget pinefuld.

Min søn skulle overtage båden nu, og en række forbedringer i kontrakten var nødvendige. Man vil gerne, at ens børn kan opretholde en eksistens. Jeg havde aldrig troet, det skulle komme hertil. Det er mig så inderligt imod at skulle stille Christiansø's befolkning i denne vanskelige situation."

Medens der således forhandlede til andre sider om at skaffe rentabilitet i ruten underskrev Niels Peter Sonne den nye postkontrakt, der begyndte at løbe fra 1. januar 1975. Her kom bl.a. til at stå: *"I tiden 1. maj - ca. 15. oktober skal befordringen på hverdage udføres mindst en gang daglig i hver retning. I den øvrige del af året skal befordringen udføres mindst to gange ugentligt og normalt på tirsdage og fredage"*. Uanset, at man ifølge kontrakten med postvæsenet kun var forpligtet til at gennemføre sejlsadsen to gange om ugen i vinterhalvåret, sejlede man alligevel hver eneste hverdag, hvor forholdene tillod det, medens forhandlingerne stod på.

Øboerne førte i 1975 selv forhandlingerne med forsvarsministeriet uden at opnå noget derved.³⁵

Gennem 1975 førte forhandlinger mellem Peter Sonne og Øens beboere til, at man skulle søge gennemført en plan for økonomisk dækning af ruten. Den gik ud på 1: En forhøjelse af billetprisen for passagerbefordring. 2: En forhøjelse af fragten på øl og vand. 3: En forhøjelse af grovvarefragten. Gennem disse forhøjelser traf man for punkterne 1 og 2 næsten kun luksusforbruget, d.v.s. i særlig grad turisterne. Grovvarefragten, som i det væsentligste udgjorde byggematerialer ville næsten altid belaste administrationen. Fiskeriet blev friholdt for stigning. Skitsen blev forelagt forsvarsministeriet, som fandt ordningen fornuftig.

Den 1. november 1975 holdt øboerne så møde på "Månen" og holdt afstemning

om takstændringerne. 40 stemte ja - 8 nej - og 9 stemte ikke. Disse afgifter skulle træde i kraft fra 1. januar 1976 efter først at have opnået monopoltilsynets accept.³⁶

Den daglige helårssejlsads var hermed sikret. Forsvarsministeriet slap fri, og det blev stort set turisterne, der kom til at betale, dels over billetten og dels over de drikkevarer, de nød under deres ophold på øen. Postvæsenet levede op til sit løfte og hævede godtgørelsen fra 90 kroner pr. dobbelttur i 1970 til de lovede 125,- kr. fra 1. dec. 1971. Man fulgte også med inflationen ved jævnlige at hæve godtgørelsen, indtil man var nået op på 165,- kr. pr. dobbelttur i 1973. Nu indførte man dyrtidsregulering fra 1. okt. 1973 og blev dermed fri for de evindelige ansøgninger om lønforhøjelse.

I 1976 lod forsvarsministeriet, under skibets årlige værftsophold, installere yderligere 4 ferskvandstanke, en disposition som senere skulle vise sig forudseen-

Niels Peter Sonne havde overtaget et skib fra sin far, som trængte til en kærlig hånd — og fik det. I de følgende år ofrede han store summer for at bringe skibet "up to date". Hele skibsbunden fik udskiftet yderklædningen, som var af bøg, med egeplanker.

I slutningen af september 1977 afgik skibet til Grenå for at få monteret nyt let-metalstyrhus og kom ikke i fart igen før 8. jan. 1978. "CHIMERA" afløste medens arbejdet stod på.

Mindeord over Peter Sonne — Torskfiskeriet

Om morgenen den 6. april 1978 kørte Peter Sonne med sin søn Niels til Nexø for at sejle med postbåden hjem til Svanke. Den havde ligget der på grund af østlig vind. Han var glad og frisk og undersøgte alt, som han plejede. Om eftermiddagen døde han fredeligt og smertefrit i sin gode

Fortegnelse over fragtsatser på postskibsruuten Svaneke-
Christiansø, samt anførsel, i rubrikken til højre, at de sat-
ser der er opnået enighed om at benytte fra den 1. januar 1976.

Efter 1/1-76

<u>1. Brød</u>	Har altid været fragtfrit for øboerne, idet fragten betales af den sælgende bager	o												
<u>2. Mælk</u>	10 øre pr. kande, samme pr. flaske eller karton-uændret siden 1905	10 øre												
<u>3. Pakkefragt</u>	<table><tr><td>o - 5 kg.</td><td>1,00 - 1,50 kr</td><td>1,50 - 2,00 kr.</td></tr><tr><td>5 - 10-</td><td>1,50 - 2,00 -</td><td>2,00 - 2,50 -</td></tr><tr><td>10 - 20-</td><td>2,00 - 3,00 -</td><td>3,00 - 4,00 -</td></tr><tr><td>20 - 50-</td><td>3,00 - 4,00 -</td><td>4,00 - 6,00 -</td></tr></table> Vægt og fylde bestemmer taksten.	o - 5 kg.	1,00 - 1,50 kr	1,50 - 2,00 kr.	5 - 10-	1,50 - 2,00 -	2,00 - 2,50 -	10 - 20-	2,00 - 3,00 -	3,00 - 4,00 -	20 - 50-	3,00 - 4,00 -	4,00 - 6,00 -	
o - 5 kg.	1,00 - 1,50 kr	1,50 - 2,00 kr.												
5 - 10-	1,50 - 2,00 -	2,00 - 2,50 -												
10 - 20-	2,00 - 3,00 -	3,00 - 4,00 -												
20 - 50-	3,00 - 4,00 -	4,00 - 6,00 -												
<u>4. Fiskeri</u>	3% af afregningsværdien, i fragten indgår tomme kasser.	3%												
<u>5. Øl og vand</u>	3,00 kr. pr. kasse i fragten udgør tomt returgods. Bryggerierne refunderer 3 kr. pr. ks.	6,00 kr.												
<u>6. Kosangas</u>	<table><tr><td>o - 11 kg. nettovægt</td><td>4,00 kr.</td><td>5,00 kr.</td></tr><tr><td>11 - 33 kg. nettovægt</td><td>6,00 -</td><td>7,00 -</td></tr></table>	o - 11 kg. nettovægt	4,00 kr.	5,00 kr.	11 - 33 kg. nettovægt	6,00 -	7,00 -							
o - 11 kg. nettovægt	4,00 kr.	5,00 kr.												
11 - 33 kg. nettovægt	6,00 -	7,00 -												
<u>7. Grovfragt</u>	A. Oeekavarer i container i ca. 200 kg. - 25,00 kr. sendes alene til købmandsfor- retningen. Oeeka refunderer fragten. B. Sand, grus og tømmer 50,00 kr. C. Sækkegods som cement, korn m.m. a'ca. 50 kg. 4,00 kr. Punkt B og C omfatter næsten udelukken- de gods til Forvaltningen af Christiansø. For punkterne 3, 5, 6 og 7 gælder, at de har været uændrede i mindst 2 år. Der kan ikke anføres en præcis dato.	30,00 kr. 100,00-kr.- 8,00 kr.												
<u>8. Biletpriser</u>	<table><tr><td>Voksne</td><td>tur-retur</td><td>29,00 kr.</td><td>31,00 kr.</td></tr><tr><td>Børn</td><td>do</td><td>14,50 -</td><td>15,50 -</td></tr><tr><td>Skolerejser</td><td>do</td><td>19,00 -</td><td>21,00 -</td></tr></table>	Voksne	tur-retur	29,00 kr.	31,00 kr.	Børn	do	14,50 -	15,50 -	Skolerejser	do	19,00 -	21,00 -	
Voksne	tur-retur	29,00 kr.	31,00 kr.											
Børn	do	14,50 -	15,50 -											
Skolerejser	do	19,00 -	21,00 -											
Sidst forhøjet den 1/1-1975. Samtlige priser er anført eksklusive moms.														

Til orientering anføres iøvrigt at afstanden Svaneke-Christiansø
er ca. 40 km. Sejltiden er ca. 3 timer.
Begge dele sammenlagt som tur-retur.

"Peter" for indgående til Christiansø. Foto: Anne Madsen.

TV stol næsten på samme sted, hvor han første gang så dagens lys godt 74 år tidligere. Han fik den måske bedste død af alle, nemlig den uventede.

Generaldirektoratet for Post- og Telegrafvæsenet accepterede i en skrivelse af 25. juli 1974 at hans opsigelsesvarsel kom 9 dage for sent og en kontorchef benyttede lejligheden, når man nu alligevel havde brugt et 25 øres frimærke, til i to (2) linier: *"at takke for Deres indsats gennem næsten 45 år ved udførelsen af sejladsen til og fra Christiansø."*³⁷

Det var 45 år med kontrakten, men 56 år ialt (1918-1974).

Denne hædersmand — garder, frihedskæmper og sømand (af Guds nåde) havde ikke brug for ordner. Vel udført arbejde bar lønnen i sig selv for ham. Han sagde engang: *"Skibe er hele vores liv — vi har*

skibene, og vi har hinanden. Penge er noget, vi lever af og ikke for."

Således gik det til, at Peter Sonne, der var vokset op i fattige kår og måtte ud af skolen som 14-årig for at hjælpe på sin fars økonomi, ved egen sparsommelighed og hårdt arbejde kunne se sit livsværk foran sig. Fra han mønstrede i 1918 til han gik i land i 1974 øgede han passagerantallet fra 20 til ca. 1000 om dagen. Det er meget godt klaret, om man så kan lide det eller ej.

Altid lå øboernes velfærd ham på hjerte. I alle forhandlinger søgte han at friholde dem for ekstra udgifter. Han sagde: *"Vi skal kunne være her allesammen."* Manglede de penge til at betale deres regninger med i dårlige tider, gav han kredit. Under krigen skaffede han grise fra landet uden om rationeringen. Med få undtagelser var

MINISTERIET
FOR OFFENTLIGE ARBEJDER

GENERALDIREKTORATET
FOR POST- OG TELEGRAFVÆSENET

Centralpostbygningen, Tietgensgade 37,2
1530 København V

Telefon: (01) 156610
Telex: 22323

Hr. postbådfører Peter Sonne
Oluf Høst Gade 10
3740 Svaneke

Ref. nr.

Ref. dato

Gd. journ. nr.

Dato

V. 1920

25. juli 1974

Postskibsruuten Svaneke - Christiansø

Under henvisning til Deres skrivelse af 9. juli 1974 meddeles, at m. - uanset at det omhandlede opsigelsesvarsel er kortere end foreskrevet i kontraktens § 12 - accepterer Deres opsigelse af kontrakten om postbefordring på ruten Svaneke - Christiansø til ophør den 1. oktober 1974.

Kontrakten om nævnte befordring vil, forsynet med en her underskreven påtegning om dens ophør med udgangen af september måned 1974, blive forelagt Dem til underskrift gennem postkontoret i Svaneke.

Man har noteret sig, at Deres søn, skibsfører Niels P. Sonne, vil være parat til at drøfte oprettelse af en kontrakt vedrørende en fortsættelse af postskibssejladsen på Christiansø.

Man benytter lejligheden til at takke for Deres indsats gennem næsten 45 år ved udførelse af sejladsen til og fra Christiansø.

E.B.

R. B. Fixen

E. P. Møller

Svaneke havn ved østlig vind. Der skal gode nerver til at sejle ind her. Foto: Ruben Jensen.

han højt respekteret og afholdt på Chrø., hvilket ofte kom til udtryk fra øboernes side.

Denne personlighed, der kunne nidstirre en kontorchef, så han tog benene ned fra skrivebordet (hvad han faktisk engang gjorde), fik nogle flere linier i en mindetale, som hans ældste søn holdt ved et mindesamvær efter begravelsen den 11. april 1978.

Christian Sonne sagde bl. a.: *"Han (Peter Sonne) var den fødte sømand, med alle de egenskaber der kendetegner en god sømand. Han var stærk og robust, fornuftig, rolig og ubekymret. Han tabte aldrig fatningen og blev aldrig nervøs. Han havde et afslappet forhold til havet, som han elskede. Han havde en nøjagtig fornemmelse af, hvad man kan gøre med havet, og hvad havet kan gøre ved en."*

Videre sagde han: *"Jeg husker mange gange som dreng, at jeg har stået henne ved flagstangen ved ishøuset sammen med mange andre, for at se far komme fra øen i en halv storm fra NØ eller Ø. Signalet for at*

havnen ikke kunne besejles på grund af vejret var hejst, og vi regnede med, at han fortsatte til Nexø.

Men så bjærgede de storsejlet derude, og vi vidste, at far havde bestemt sig for at løbe ind alligevel. Jeg blev tør i munden af skræk og kunne føle, at de jeg stod sammen med, tænkte det samme som jeg: Den går ikke, der er alt for høj sø. Men han holdt sin båd gående i broddet lige udenfor havnen, indtil hans instinkt sagde ham, at nu kunne han smutte ind mellem to søer.

Jeg ved, hvad jeg taler om, når jeg siger, at for at kunne gøre det uden at ryste på hænderne eller det, der er værre, kræves kvalifikationer, som ikke kan læres på nogen skole. Noget af det, der kræves, er nerver. Almindelige gode nerver slår ikke til. De skal være lavet af noget, der ikke krakelerer. Og fars nerver skulle aldrig stives af med noget, der var stærkere end snus.

Dumdristighed og held, vil nogle sige. Men en skipper der sejler på dumdristighed og held, bliver ikke gammel i jobbet. Postbådens forsikring blev lavet i 1906, og der er

indtil denne dag ikke udbetalt en eneste øre til noget havari. Det taler for sig selv.

Nu ligger han deroppe på kirkegården hos sine forældre og mange af sine gamle venner og bekendte. Han ligger tæt ved sine svigerforældre, som han agtede højt, og ved sin side har han en gammel skolekammerat. Kun et par meter fra sig, har han sin fætter Carl Lou, som reddede ham fra at drukne, da han var 3-4 år gammel. De sejlede sammen i mange år og kendte hinanden hele livet."

Foruden at miste den afgåede postbådfører i april 1978, havde familien nær også mistet postbåden nytårsnat.

Nytårsaftensdag blæste det op til en lille orkan med streng frost. Postbåden lå som sædvanlig i yderhavnen udhalet og i svære kæder, men overisningen blev faretruende, og risiko for kæntring var til stede. Kun den omstændighed, at man ikke havde højvande som ved stormfloderne i 1872, 1904 og 1912, adskilte denne orkan fra de andre. Der hvor vinden kom fra over i øst — Moskva — frøs det 45 grader.

Avisen kunne berette om nytårsaften på følgende måde: *"To af brødrene Sonne, Poul og Niels, kom til at fejre nytåret under en nogen anden form, end de formentlig havde tænkt sig. Postbåden "PETER" lå i yderhavnen i Svaneke, fortøjet med svære kæder, der holder den ude fra kajen. Da skibet var overiset, tog brødrene ud med en jolle nytårsaftensdag og gik ombord for at hugge is af. Da de igen skulle i land, var søen så kraftig, at de ikke vovede at gå i jollen, men besluttede at tilbringe nytårsaften ombord. Fra land fik de forsyninger af tøj og mad ombord. De kom til at tilbringe et helt døgn på deres skib, ufrivilligt. Men varme og mad og andre fornødenheder savnede de ikke. At skibet gyngede, er de jo vant til."*³⁸

Efter 2. verdenskrig fik sildefiskeriet mindre betydning. Prisen på sild var så lav, at den var uinteressant at fiske efter. Fra

nu af var det torsk alle gik efter. Vi har set, hvordan der årligt landedes 6-800 tons torsk fra Chrø. Det skal dog erindres, at heri deltog ca. 10 trawlere fra øen foruden de mindre linebåde. Også et par andre både udefra landede på øen.

Mængderne af torsk holdt sig ret konstant mellem 6 og 700 tons i 60-erne og 70-erne med enkelte udsving i op- og nedadgående retning. 1974 var bedst med 808 tons landet.

I 80-erne stiger fangstmængderne yderligere på trods af at antallet af trawlere faldt til 2, men effektiviteten steg, og 1981 viste rekord med 887 tons. Helt frem til 1990 er fiskeriet efter torsk godt. I 1989 landedes således 794 tons. I 1990 og 1991 fanges godt 600 tons årligt. Så indtraf katastrofen. I 1992 faldt fangsten til 343 ½ tons. Omtrent en halvering fra året før.

Årsagen hertil blev af eksperterne forklaret med, at Østersøen manglede ilt. Op gennem 80-erne var der få vestlige storme til at bringe saltvand ind fra Nordsøen. Medvirkende var dog især at ca. 1200 mest store kuttere fra fortrinsvis jyske havne gennemtrawlede Østersøen sammen med svenske, polske, russiske, finske, bornholmske og tyske både.

Denne rovdrift klarede Østersøen ikke. Kvoter blev indført, der faldt fra et fiskeri på 100.000 tons til 10.000 tons i 1993. Det kunne ingen leve af, og i foråret 1993 lukkede fiskefiletfabrikkerne i Nexø, og fiskerne lagde deres både i "mølpose" og gik på understøttelse fra staten.³⁹

I januar måned 1993 fragtede postbåden 15 ½ tons torsk fra Chrø. til Svaneke, hvor der bare 2 år før i 1991 blev landet godt 113 tons i januar måned. Et blæsende efterår og vinter 1992/93 med en orkan fra vest den 14. jan. 1993 og en til et par dage efter udskiftede ca. en trediedel af Østersøens vand, og lover godt for fremtiden.

Tilbageblik

Når det idag stadig er muligt at opretholde postruten Svaneke - Christiansø i privat regi, så skyldes det ikke kun indtægter fra fiskeri og posttransport, men i høj grad turisterne. De erlægger nu også mere i billetpris tur/retur end Peder Lou i 1843 fik for at sejle en ugentlig tur årligt. Alligevel er det i dag (1993) med en pris på 115,- kr. tur/retur (heraf 8 kr. i afgift til øen) billigere end i "gamle" dage.

I 1879, da rejsen kostede 2 kroner, måtte en faglært håndværker arbejde en hel dag for at tjene til en tur. Han tjente 1 rigsdaler = 2 kr. om dagen. I 1918 tjente Hans Hansen (voksen mand med familie), der sejlede med postbåden fra 1909-18, 25,- kr. + kost om måneden. Da kostede billetten 1.75 kr. — I dag (1993) skal der kun arbejdes ca. 1 time for en tur/retur billet.

Passagerantallet er afhængig af kvaliteten på somrene. Der er årlige antal fra

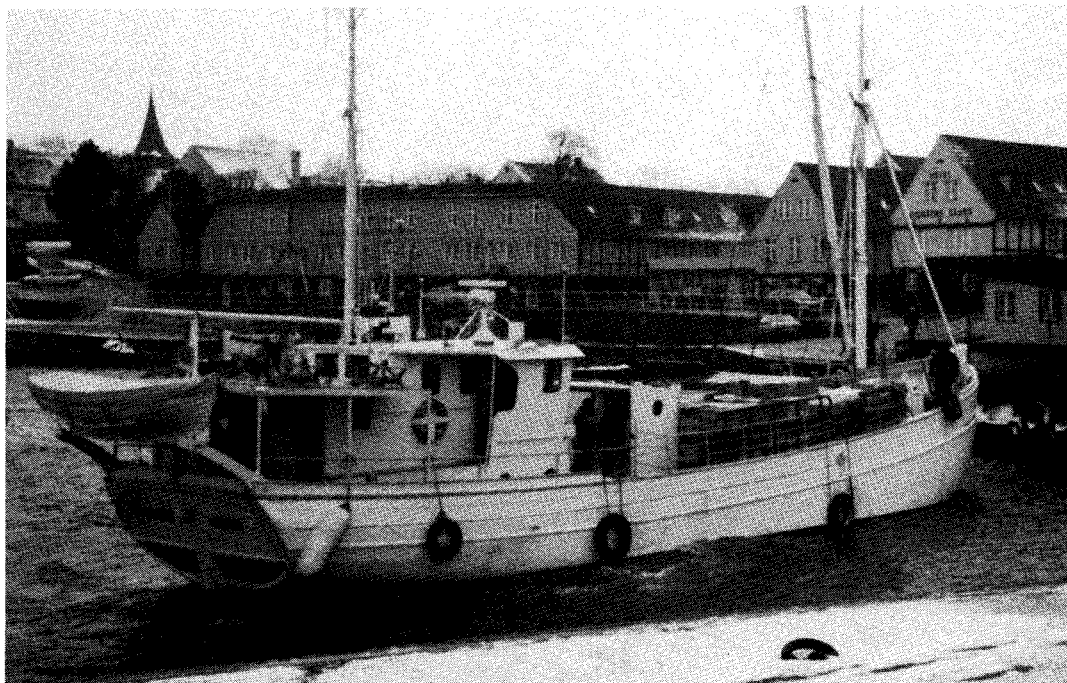
4-8000 passagerer i 60-erne, 70-erne og 80-erne. Siden 1990 har antallet holdt sig omkring 10.000 pr. år fra Svaneke.

På det postale område sad Bornholms første kvindelige postmester, Sigrid Camilla Amalie Marckmann, på Svaneke postkontor til hun i 1921 blev afløst af Viggo Nordentoft. Han sad i jobbet til 1926. Følgende har siden siddet i postmesterembedet i Svaneke: Laurits Sofus Lauritzen (1926-33), Hans Christensen Heibøll (1933-45), Reimert Jacobsen (1945-56), Robert Lyster (1957-81).

Fra 1. april 1981 fik posthuset i Svaneke status som postekspedition, og Peder Hansen blev pr. samme dato udnævnt til postbestyrer indtil han 1. jan. 1992 blev forflyttet til Gudhjem postkontor.

Christiansø havde siden 1. april 1981 hørt under Rønne postkontor.

På Chrø. afløste Ertmuth Benneballe i 1935 Hedvig Marie Pouline Sonne. Hun passede brevsamlingsstedet til 1942, da

"Peter" februar 1994. Torsken er kommet igen.

frk. Agnes Due pr. 1. feb. overtog stillingen. Hun var datter af afdøde lodsformand Due. Frk. Due sad i hele 39 år i stillingen frem til 1981, da Anna Kjøller tog over.⁵

Ved øens 300 års jubilæum den 19. juni 1984 havde Chrø. besøg af dronning Margrethe og prins Henrik og Anna Kjøller stemplede førstedagskonvulutter i stakkevis.

I 1991 fik Christiansø sin flotte søndre indsejling landskendt ved hjælp af et specielt turistfrimærke. I 1992 fotograferedes postbåden "PETER" under indsejling til Svaneke havn som motiv for postetatens interne julekort.

Postbådfører Niels Peter Sonne kæmper ligesom sine 8 forgængere i stillingen med dårlige besejlings- og havneforhold i

Svaneke. Når vindretningen hedder noget med øst, er lastning og losning i yderhavnen problematisk og ind- og udsejling af havnen farefuld.

Under Svanekeinitiativets arbejde fra 1986-89 deltog Niels Peter Sonne i havnegruppens arbejde med planer om en udvidelse af havnen herunder anlæg af en dækmole og forkastning foran eksisterende moler. Man havde tilsagn om 3 millioner kroner fra E F, men arbejdet kom aldrig igang, da projektet blev for ambitiøst og for dyrt.

Det er nu 150 år (1843-1993) siden at kommandanten på Chrø., Anthon Ellbrecht, skrev til Admiralitets- og Kommisariats-Kolegiet at: *"En Baadfører fra Svaneke har paataget sig at føre Posten til og fra Christiansø..."*

Fra venstre: Christian Sonne, Niels Peter Sonne, Peter Sonne og Poul Sonne. Foto: Ulla Aue 1970.

Der rettes en speciel tak til Poul Fischer Jørgensen, Bornholms Museum, postmester Ib Christensen og salgsschef Aeino Poulsen, Rønne Postkontor, arkivformand O. Brüggebusch, Generaldirektoratet for P&T's hovedarkiv.

Svaneke postkontor
telefon 45 - postkonto 214 34
j. nr. 30.

Svaneke, den
14. februar 1960

p. I. Jn. V 1960/ 422

Skibsbrevkasse mistet .

Postkontoret indberetter herved, at postbåden "Peter" under sejlads fra Christiansø ^{3/2} til Hasle, hvortil båden måtte gå i stedet for til Svaneke på grund af stormvejr, i farvandet nord for "Hammeren" fik en forkert sø, hvorved styrbordsræling kom under vandet. Brevkassen var anbragt på rælingens indvendige side og blev af den kraftige sø slynget udenbords og gik tilbunds.

Der forefindes normalt 10 - 20 brev-forsendelser i brevkassen. Postkontoret har underrettet forvalteren på Christiansø om uheldet til videre underretning for de pågældende afsendere.

Postkontoret har foreholdt bådføreren det uforsvarlige i at have brevkassen hængende på så udsat et sted, som tilfældet var, og han har lovet fremtidig at opbevare den i styrehuset under sejladsen.

Generaldirektoratet for
post- og telegrafvæsenet

Peter

G.P.T. Jn. V 1960/ 422

Liste over postbådsførere:

1843-1860 Peder Lou (1804-1860)
1861-1869 Ole Hansen Lind (1827-1902)
1870-1900 Mads Davidsen Lou Sr. (1822-1906)
1887-1905 Morten Peter Hansen (1838-1912)
1900-1930 Mads Davidsen Lou Jr. (1861-1930)
1906-1930 Laurits Chr. Sonne (1874-1930)
1930-1934 Carl Lou (1889-1977)
1930-1974 Peter Sonne (1903-1978)
1975- Niels Peter Sonne (1936-

Liste over postbåde:

? Postbåden fra 1843-1846 er ukendt.
»PETER« Bygget 1835 på Chrø. — Postbåd fra 1846-1869. (Peder Lou fra 1846-1860. Ole Hansen Lind fra 1861-1869.)
»PETER« Bygget 1869/70. — Postbåd fra 1870-1879. (Mads Davidsen Lou sr.)
»SKJOLD« Bygget 1878. — Postbåd fra 1879-1900. (Mads Davidsen Lou sr.)
»FLINK« Bygget 1876. — Postbåd fra 1887-1905. (Morten Peter Hansen.)
»JENNY« ex. »PETER ANKER«. Bygget 1873. — Postbåd fra 1900-1906. (Mads Davidsen Lou jr.)
»TO BRØDRE« Bygget 1906. — Postbåd fra 1906-1930. (Mads Davidsen Lou jr.)
»PETER« ex. »VEGA«. Bygget 1893. — Postbåd fra 1906-1919. (Laurits Christian Sonne.)
»PETER« Bygget 1919. — Postbåd fra 1920-1947 (P 34). (Laurits Chr. Sonne fra 1920-1930. Peter Sonne 1930-1947.)
»PETER« Bygget 1947. — Postbåd fra 1947-1949 (P 74). (Peter Sonne.)
»PETER« Bygget 1949. — Postbåd fra 1949-1971 (P 109. SE 10). (Peter Sonne.)
»PETER« ex. »HAMMERSLET«. — Postbåd fra 1964 - ? (Peter Sonne fra 1964-1974. Niels P. Sonne fra 1975 - ?)

Kildemateriale:

Landsarkivet.
Rigsarkivet.
Rønne Postkontor.
Post- og Telegrafvæsenets Hovedarkiv.
Bornholms Museums fartøjsfortegnelser.
M.K. Zahrtmann: Borringholm's Historie.
Th. Lind: Svaneke bys historie.
Jørgen H. Barfod: Et Centrum i Periferien.
Erik Priis Rasmussen: Fragmenter af Christiansø's Historie.
Bornholms Avis, Bornholms Tidende, Socialdemokraten.
Lasse Kofoed: Postvæsenet 1841-1991.
Erik Pedersen: Bornholmske strandinger I-II.

Research: Emil Andersen, Ninna Arel, Bent Bergsøe.

Fotos: Foreningen Svaneke's Venner's billedarkiv.

Familien Sonne's private samling.

Vita Lund Copyright.

Forkortelser:

RA: Rigsarkivet LB nr. 3351 H.N. 18.

LA: Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm, København. Chrø's Kommandantskabs arkiv.

SVA: Byforeningen »Svaneke's Venner«s arkiv, Svaneke.

P & T: Post- og Telegrafvæsenets hovedarkiv, København.

BMF: Bornholms Museums Fartøjsfortegnelser.

Noter

1. Svaneke Postkontor skrivelse 14-2-1960. SVA.
2. A.E. Kofoed. Christiansø's Historie.
3. »Jul på Bornholm« 1971. A.E. Kofoed (side 22).
4. LA, SVA.
5. Postvæsenet 1841-1991. Lasse Kofoed.
6. Bornholms Samlinger II Række - 13. Bind. Bent Bergsøe.
7. Skrivelse fra Generalpostdirecteuren til »Det kongelige Postkontor i Rønne«, dat. 8-12-1860. SVA.
8. Marineministeriet til Generalpostdirecteuren. 12-7-1852. SVA.
9. Contract, SVA.

10. SVA.
11. BMF.
12. SVA,
13. Finansministeriet til Generalpostdirecteuren. 8-9-1869. SVA.
14. SVA.
15. M.K. Zahrtmann: Borringholms Historie.
16. Contract. SVA.
17. Skrivelse af 21-6-1868. Contract SVA.
18. Postvæsen 1841-1991. Lasse Kofoed. Contract SVA.
19. Skrivelse SVA. P & T.
20. BMF. SVA.
21. RA. SVA.
22. P & T. SVA.
- 22a. "Gamle Mads" Lou ejede foruden "SKJOLD", der blev brugt som postbåd, også dæksbåden "SIGNE", drægtighed 8.54 tons - længde 29.7 fod. Den var bygget i Svaneke i 1873 af J.H.Blem. Denne båd fiskede hans tre sønner med. I 1887/88 fik hans sønner "HERMOD" bygget i Svaneke af A.M.Hansen. Denne båd blev allerede solgt året efter til Tyskland.
23. Bornholmske Samlinger 1. Række - Bind 14 (side 40).
24. Bornholms Social Demokrat 30. okt. 1915.
25. Bornholmske Samlinger III. række - 1. bind (side 59).
26. Fhv. købmand på Chrø. Poul Hansen.
27. Privat dagbogsoptegnelse fra Chrø.
28. Oplysninger af havnefoged Alfred Sørensen, Chrø.
29. C.A. Arnoldus: »A/S Bornholmsfærger af 1962« (side 363).
30. Bornholms Tidende 15. april 1978.
31. Bornholms Tidende 10. marts 1972.
32. Skrivelse 25. jan. 1974. Forsvarsministeriet til Peter Sonne. SVA.
33. Bornholmeren 21. nov. 1974.
34. B.T. 23. dec. 1974.
35. Bornholms Tidende 13. okt. 1975.
36. Fortegnelse over fragtsatser efter 1.1. 1976. SVA.
37. Ministeriet for offentlige arbejder til Peter Sonne. SVA.
38. Bornholms Tidende 2. jan. 1979.
39. Bornholms Tidende 29. jan. 1993 og 2. feb. 1993.
40. Bornholmeren 1. april 1987.

Arkitekt Anton Rosen og hans tid

Af Ove E. Hansen

i forbindelse med arkitekturen i Rønne kommunale elektricitetsværk
og varmtvandsbadeanstalt

I 1935, 25-året for Rønne kommunale elektricitetsværk, skriver borgmester Niels Nielsen i jubilæumsbogen bl.a.: »Den ansete arkitekt Anton Rosen lavede tegningerne til bygningen, senere også til bestyrerboligen og badeanstalten« og citerer et af byens blade for i 1910 at have skrevet: »Man kan således vente at få en bygning, der, selv om den skal være tarvelig, dog vil blive net. Og vi trænger meget til at få pyn-tet vor by op.«

Byudvikling i Rønne omkring 1910

Da det i 1909 blev besluttet at opføre et el-værk, fandtes endnu ingen samlet plan for byens udvikling.

Det tilløb til byplanlægning, der lå i Chr. V's beslutning fra 1687 om at befæste Rønne og dermed regulere gadenet og byggeri, blev opgivet sammen med befæstningen efter kun tre års forløb.¹

Placeringen af el-værket blev dikteret af datidens teknologi. Ved sin start i 1910 var værket et jævnstrømsværk, der leverede 220 volt direkte til forbrugerne. For at imødegå uacceptable tab i lange ledninger skulle værket placeres så centralt som muligt. Alligevel måtte der nedgraves tykke fødekabler til fordelingsledningerne i luften. I dagtimerne blev strømmen leveret af to dieseldrevne jævnstrømsgeneratorer, der også opladede et stort akkumulatorbatteri, som i nattetimerne overtog leveringen.

En enkelt sag fra Rønne byråds for-handlinger i januar 1909 viser de retningslinier, byrådet fulgte for udstykning til bebyggelse. En sagfører havde i oktober 1908 ansøgt om tilladelse til at bebygge to

parceller af markjordene.² Byrådet vedtog da, at byggetilladelse ikke meddeltes, før afløbs- og vejforhold var ordnet og godkendt af rådet. Da sagen påny blev fremført ved et byrådsmøde i november 1908, vedtoges det at indhente erklæring fra »Brolægningsudvalget«³. Ved mødet i januar 1909 forelå andragendet med erklæring fra brolægningsudvalget om, at der ikke kunne føres kloak ud til de pågældende parceller.⁴ Behandlingen i byrådet gav anledning til stor diskussion hedder det i referatet dagen efter i Bornholms Tidende af 27. januar 1909. Blandt andet blev fremført, at der efter rådets opfattelse ikke måtte ske afledning af spildevand til Byåen eller Dommerbæk (også kaldet Thevandsbækken). Byen måtte kun udvides langs kysten og have udledning af spildevand direkte til havet.

Et blik på kortet viser da, at Byåen afskærer udviklingen mod nord og nord-øst, at der findes en lav sumpet strækning fra stik øst til Byåen i nord (omtrent, hvor Borgm. Nielsens Vej løber i dag), hvor man heller ikke ønskede spildevand udledt og endelig, at Dommerbæk begrænser byens udvikling mod syd (omtrent, hvor Zahrtmannsvej løber i dag).

En undersøgelse på et kort med højdekurver viser et sammenfald mellem kurveforløbet og byens udbredelse. Bebyggelse er kun sket på de kurver, der har lavere foranliggende kurve i retning mod kysten.

Det sluttes heraf, at efter i slutningen af 1800-årene at have vedtaget en sundhedsvedtægt og en bygningsvedtægt⁵, der bl.a. indeholdt regler til forebyggelse af smitte

og anden sundhedsrisiko, var afløbsforholdene — som igen var bestemt af de topografiske forhold — begrænsede og styrende for byens udvikling. For at bryde disse grænser måtte der udføres en bekostelig kloakering.

Der var stadig langt til en egentlig byplanlægning, da det på et byrådsmøde 16. april 1912 vedtoges, at udvalget for byens gader og veje skulle fremkomme med et forslag til plan for byens fremtidige udvikelse og bebyggelse. Herefter er der absolut intet i byrådsreferaterne før et møde 24. sep. 1918, hvor det igen indstilledes at lave forarbejde til bebyggelsesplan. 26. maj 1919 vedtoges at udskrive en offentlig konkurrence om vej- og bebyggelsesplan for Rønne. Efter to udsættelser af fristen for indlevering fastsattes 1. juni 1920 som sidste frist. De indkomne forslag blev offentligt udstillet, og et vinderforslag udpeget 12. juli 1920.

Meget bemærkelsesværdigt er det, at der ikke kan findes nogen form for omtale af planerne efter konkurrencen i de tre lokale aviser for perioden juni-juli 1920.

Resultatet af konkurrencen fandt kun vej til fagblade, *INGENIØREN* og *ARCHITEKTEN*, begge fra 1920. I *ARCHITEKTEN*⁶ oplyses, hvem der fik 1., 2. og 3. præmie, samt at der blev indkøbt et forslag. 1. og 2. præmiens planer er vist uden kommenterende tekst.

Striden om bygning af el-værk

Der blev som nævnt bygget el-værker i de fleste af landets købstæder i det første årti af 1900, og ingeniører sendte uopfordret projekter til kommunerne uden udgift for disse, når det hørtes, at et byråd havde planer herom.

I arkivalierne⁷ fandtes et sådant projekt med tilhørende bygning fra en anden ingeniør. Han var meget ihærdig og foranledigede bl.a., at en række øst-jyske dagbladsredaktører sendte anbefalinger for

hans projekt til C. Nielsen Hauge, der var formand for elektricitetsudvalget i Rønne. Det fik dog ingen indflydelse.

Elektricitetsudvalget var blevet nedsat på et byrådsmøde i januar 1909, efter forslag fra redaktør C. N. Hauge. Han stillede samtidig forslag om, at udvalgets første opgave blev at fremskaffe oplysninger om der næredes ønsker om anlæg af et el-værk, om priser og betingelser m.v.

Planerne mødte straks stærk modstand, mest hos et markant byrådsmedlem, doktor S. Kabell. Kabell forblev en konsekvent og indædt modstander af elektriciteten i hele planlægnings- og anlægsperioden. Han havde kun følge af to medlemmer, der oftest undlod at stemme. I byrådet var der klart flertal for anlæggelse af et el-værk. Gennem alle møder i 1909 fremførte Kabell med retorisk begavelse sine argumenter, bl.a. gående på frykten for gasværkets økonomi. Gasværket var relativt nyt, og mange var godt tilfreds med gaslyset. Et andet tungt modargument var den nødvendige låneoptagelse.

30. november 1909 blev det vedtaget at anlægge et elværk, 12 stemte for, 1 imod (Kabell), 2 undlod at stemme.

Anton Rosen og hans tid

Anton Rosen⁸ begyndte sit virke som arkitekt efter afgangseksamen fra Kunstakademiet i 1882.

Tiden i anden halvdel af 1800-årene var i Europa præget af overgangen fra håndværksmæssig til industriel fremstilling af daglige brugsgenstande. Begejstringen for de teknologiske nyheder var stor og ukritisk, og arbejdskraften strømmede til byerne. Den blev bosat i hastigt udført byggeri, der blev dårligere og dårligere, efterhånden som profitjaget blev øget. Arkitektoniske værdier blev tilintetgjort ved nedrivninger eller blev restaureret med samme resultat til følge.

Begejstringens pendul var svinget helt

ud omkring århundredskiftet, da grupper af arkitekter og kunstnere endelig fandt sammen om holdninger til den megen hæslige arkitektur og brugsgenstandenes udførelse i form og materiale. Målet var en æstetisk renselsesproces, »at skænke kunsten til håndværket igen gennem en bevidst omfattende organisation af kunstnere, fabrikanter, handelsfolk, nationaløkonomer, kritikere« som tyskerne formulerede det, eller som englænderne, at ville »hæve de britiske industrier ved et samarbejde mellem fabrikant, kunstner og handelsmand«.⁹

I USA, England, Tyskland og Danmark var arkitekturen i en opbrudsperiode i begyndelsen af dette århundrede. De udenlandske storbyers og Københavns eksplosive udvikling med voldsomme boligproblemer og en voksende social og politisk selvforståelse i den brede befolkning, skabte et krav om sunderne boliger og arbejdspladser.

Blandt mange initiativer herhjemme stiftedes 1907 »Akademisk Arkitektforenings Tegnehjælp«. Under den første leder, arkitekt Poul Holsøe, blev herfra ydet praktisk hjælp til det mindre byggeri.

Et andet tiltag for at højne kvaliteten i en ny form for bydannelse anlagdes på landsudstillingen i Århus 1909. En »Stationsby«, en mønsterby, hvor en række kendte arkitekter bidrog. Hack Kampmann tegnede beliggenhedsplanen, og hos professor Martin Nyrop på Charlottenborg blev projekterne koordinerede. Husene blev opført i træskelet og skalmur og kunne ikke blive stående efter udstillingen. Anton Rosen var overdraget at få udstillingen til at fungere i alle nødvendige detaljer. Han høstede megen anerkendelse for indsatsen og blev belønnet med udnævnelse til professor (titulært).

Den italiensk- og fransksprægede byggestil rådede i alt stort byggeri. Boliger for småkårsfolk blev bygget uden arkitekters

medvirken bortset fra, at nogle bygherrer brugte arkitekter til at gøre husfacaden til en boligkarré repræsentativ ved tilføjelser af søjler, bugtende gesimser og anden pynt uden nyttiggjort funktion. I købstæderne kopierede handelsstanden efter økonomisk evne Københavns store byggeri, medens småhusenes brugsmæssige afvikling var selvgroende.

Efter afgang fra akademiet blev Rosen ansat på arkitekt Vilh. Dahlerups tegnestue. Vilh. Dahlerup var blandt tidens store navne (Det Kgl. Teater og Tivolis Pantomimeteater). Rosen fungerede i flere betroede poster hos ham, bl.a. som konduktør ved Kurbadet i Silkeborg, ved opførelsen af Statens Museum for Kunst og Kampanilen ved Jesuskirken i Valby.

I 1894 opnåede han »Den lille Guldmedalje« for et »Forslag til en Postgaard i en Nordisk Hovedstad« (bilag 1). Et arbejde, der var mere præget af Dahlerups stilprægede holdning end af Rosens senere udviklede evne til at forme og fremlægge en arkitektonisk holdning, som den viser sig i TUBORG's administrationsbygning på Strandvejen i Hellerup (1914-15).

Meget af Anton Rosens tidlige arbejde kendes kun fra tegninger. Af det, der blev opført, var ikke alt lige godt, og en del er revet ned. Sit eftermæle har han bl.a. i monumenter som Paladshotellet i København (1907-10), succesen med landsudstillingen i Århus 1909, Ole Rømer Observatoriet med direktørbolig ved Århus, foranævnte TUBORG-bygning og det arbejde, der efterfølgende beskrives mere detaljeret, Rønne kommunale elektricitetsværk og varmtvandsbadeanstalt (1909-11).

Rosen ville det nye inden for arkitekturen og kastede sig med glødende begejstring over alle nye internationale strømninger. Senere eksempler herpå er hans konkurrence-projekter til et kontor-højhus for Chicago Tribune i 1923 og til Fol-

kenes Forbunds bygning i Geneve i 1927. På hjemlig grund forsøgte han sig i 1924 forgæves med et forslag til et skyskraber-kontorhus for DSB i København.

Hans behov for nyskabelse var næsten manisk. Denne egenskab gjorde hans tegnestue til et »grosted« for unge arkitekter, bl.a. er arkitekterne Aage Rafn og Fisker udgået herfra.

På beundringsværdig måde kunne Rosen spille sammen med sin tegnestue. Den ubændige mester, der på én gang blev holdt i ave af sin begavede og mere nøgterne stab og samtidig hos dem fremkaldte inspiration til at finde præcise forløb i hans uldne kulstreger på skitsepapiret. Der var perioder, hvor tegnestuen var rigtigt bemanded, og når han fik stækket noget af sin fabulerende vildskab, fandt han frem til det næsten sublime.

Det var med elværksbygningen, Anton Rosen blev introduceret for Rønne Byråd, og man fandt hans arbejde så godt, at det overlodes ham at tegne bestyrerbolig og badeanstalt.

El-værket var det egentlige projekt, og til dette antoges september 1909 civilingeniør J. P. Spangenberg (bilag 4). Præcise oplysninger om, hvorfor valget faldt på ingeniør Spangenberg, og hvordan Rosen kommer med som arkitekt, har ikke kunnet opspores. Der blev ikke udskrevet konkurrence om projektet, men elektricitetsudvalget foretog i sommeren 1909 en studierejse til nogle kommuner i det øvrige land. Udvalget har formentlig set et eller flere af ingeniør Spangenbergs anlæg og efter anbefaling fattet tillid til hans evner og besluttet at anmode ham om et overlag.

De el-tekniske løsninger var naturligt de vigtigste. Det er sandsynligt, at ingeniøren, der forestod det tekniske projekt, også fremskaffede tegninger til den bygning, der skulle rumme anlægget. Ingeniør Spangenberg har valgt arkitekt Rosen, og

Rønne fik et teknisk velfungerende elværk og tre bygninger, der indskrives sig i arkitekturhistorien.

Med den bagved liggende erkendelse, at ingen hidtil har kunnet presse Anton Rosen ind i en bestemt arkitekturhistorisk stilperiode, men må lade sig nøje med myten omkring ham og hans tegnestue, vil de enkelte bygninger blive gennemgået, med forsøg på at påvise Anton Rosens særlige stilelementer og finde de ude fra kommende ideers omsætning til en dansk købstads særlige miljø.

Værkbygningen

Anton Rosen anlagde værkbygningen inde på grunden ca. 24 m fra gadelinien (bilag 2). Bygningen, der vender gavlen mod gaden, er ca. 22 m bred, ca. 20 m lang og 14 $\frac{1}{2}$ m høj til gavlspiden.

Bygningens indre (bilag 4) rummede i midten maskinsalen og spejlsymmetrisk på hver side hhv. servicerum og akkumulatorrum.

Gavlen (bilag 3) domineres af et stort vindue med fladbuet overkarm, bredde ca. 8 m, største højde ca. 4 $\frac{1}{2}$ m. Det er inddelt med ti lodposter, som er gennemgående i vinduets hele højde. Vinduet er delt med en vandret tværpost på midten i forhold til sidekarmene og igen delt med en tværpost i nederste trediedel.

Karmen er indfattet dybt i muren i store tildannede granitkvadre, som langs underkarmen er trukket frem og danner sålbænk. Murværket i bueslaget over vinduet er et bredt stik i plan med muren. Buen hviler i enderne på en tryklejsten af tildannet granit og yderligere på to vederlagssten af granit.

Konstruktionen af vinduet, med stigende højde af rammerne, bestemt af tværposternes anbringelse, giver det en opadrettet virkning over for den brede gavls tyngde. Den opstigende virkning formidles videre af fem tætsiddende, høje og smalle,

lysåbninger mellem det store vindue og gavlspidsen. Ved gavlmurens afslutning mod tagkanten er den muret med strømskifter.

Facaderne er helt dominerede af det vældige saddeltag med tegl, som med en hældning på 42° rejser sig fra væggens beskedne fire meter til tagryggen. I begge tagflader er indlagt to ovenlysvinduer ca. 4 × 2 m. I forlængelse af ovenlysvinduet er placeret en saddelkvist. Kvistene er bræddede i gavlene. Gavlene og de lave facader mod nord og syd med harmonisk anbragte vinduer og døre er præget af den opkommende nybaroks enkelhed og ligefremhed.

Bygningen repræsenterer en til stedet kulturelt tilpasset arkitektur. Maskinsalen, der rummede de store motorer, måtte have den nødvendige højde til arbejde med løbekraner, og Rosen har så valgt at blødgøre en ellers høj kantet bygningskrop ved at trække taget ud over servicerummene. Taget har kun fået den nødvendige rejning og ikke den høje rejsning, der ellers karakteriserer Rosens huse. Ovenlyset til maskinsalen og de store buede vinduespartier i gavlene har en klar funktionel nødvendighed for arbejdet i maskinsalen.

Den store bygning — i forhold til småhusene omkring — indpasser sig med sit røde tegltag bedst muligt i omgivelserne og besidder desuden den offentlige bygnings enkle værdighed. Bygningen er en original frembringelse, dens funktion hviler ikke på en lang tradition, da elektriciteten endnu er en ny og forunderlig ting, som flertallet af danske købstæder indførte i det første årti af 1900. Den beherskede ornamentik i gavlene og vinduesindramningerne viser Rosens sans for den æstetiske behandling af materialerne i fuld forståelse af de nye europæiske bevægelses målsætning om, at føre kunsten i håndværket tilbage til arkitekturen.

Nyrup-tidens nordisk/italienske natio-

nalromantik havde et af sine højdepunkter i Københavns Rådhus. Efter århundredskiftet blev der også plads for en hjemlig nybarok som førende retning. Den var orienteret mod England bort fra Tyskland, men Anton Rosen var ikke eksponent for tidens stilarter eller for nogen bestemt stil i øvrigt. Han var den stedse søgende, der ikke lader sig sætte i bås. Han bruger af alle nye strømninger, og i netop disse år har han ofte held til at skabe virkelig fornyelse og demonstrere fremsynethed i sine bygninger.

Bestyrerboligen

Bestyrerboligen blev opført umiddelbart efter værkets indvielse (bilag 5).

Huset er med udnyttet tagetage. I alt ca. 103 m². Planen er meget veldisponeret. I stueetagen dagligstue, spisestue, køkken og vaskerum. I tagetagen soveværelse og to værelser. Døre og vinduer er anbragt i harmoni med rummene inden for, uden forsøg på symmetri for symmetriens skyld. Opholdsrummene er sydvendte, køkkenet nordvendt. I tagetagen er de to taskekviste dækket med tegl anbragt symmetrisk på hver tagflade, men i fuldstændig overensstemmelse med funktionen som vindue for rummene inden for. Taget er tegl med en hældning på ca. 53°, hvilket giver en forholdsvis spids gavltrekan. De to skorstene er anbragt symmetrisk på gavlene med synlig vange. Det er på én gang med til at give et opadstræbende indtryk samtidig med, at vangen ved sin synsmæssige tyngde tøjler denne opadstræben. Vangen er ikke ført synligt helt ned, men kun til en højde lidt under stueetagens loft, hvor den er aftrappet og går i ét med gavlmuren. Skorstenspiberne adskiller sig fra den i byen gængse model, der oftest har sokkel og udkragninger til bånd og gesims. Her er piben ført op uden indsnævring af skaftet. Udseendet og anbringelsen henleder tanken på det mindre engelske landhus.

Huset er meget nutidigt i udseende og planløsning, og for sin tid et eksempel på det fornuftige, sunde hus for en almindelig familie. Saglighed i en periode, hvor stilelementer fra Tyskland, Italien og Frankrig prægede den hjemlige arkitektur i villabyggeriets repræsentative herreværelser, indgangspartier og trappeløb.

I købstaden Rønne var flertallet af beboelseshuse små og bygget med bindingsværk i sin enkleste form indtil slutningen af 1800-årene, hvor grundmur blev den almindelige byggemåde. Byggestilen og dermed det arkitektoniske udtryk forblev uændret. Husene forblev lave, og forskellen på velhavende og mindre velhavende kommer kun til udtryk i husenes længde, dvs. antal fag. De offentlige bygninger afveg fra dette mønster.

Med Anton Rosens bestyrerbolig til elværket kom en ny byggestil til Rønne. Den har dog ikke umiddelbart dannet skole. Først langt senere da det individuelle parcelhusbyggeri tog fart, findes lignende planløsninger i huse med kviste eller karnap gennem bygge etager og udnyttet tagetage.

Rosen har ikke mistet forbindelsen til den stedlige bygningskultur og dens håndværksmæssige traditioner, men har som den gode arkitekt tidligt tilført den eksisterende arkitektur nye former.

Rosens intentioner for bestyrerboligens arkitektur ligger nær de bestræbelser som »Werkbund« og »Arts and Craft« bevægelserne også var talsmand for, en højnelse af kvaliteten i det lille byhus. De ubestemte ideer og bestræbelser fandt forskellige udtryk i forskellige lande, forskellige storbyers forstæder og købstæder. Den tyske arkitekt Heinrich Tessenow¹⁰ udgav i årene 1905-19 fire arkitekturbøger om hustyper til landbo og bybo. Han viser her, at det ikke blot er velhavernes villaer, der interesserer arkitekterne, men at gaden med det lille enfamiliehus og rækkehus med

baghave også kan danne et pænt købstadsmiljø.

Varmtvandsbadeanstalten

I badeanstaltens indgangsparti kommer nybarokken frem i frodig fantasifuldhed (bilag 6).

Bygningen er fra 1911, mod gaden vender et fire-sidet tårn med næsten kvadratisk grundflade og pyramideformet tag. Tagets spids gennembrydes af skorstenen. Bag tårnet er bygningen én-etages og rummer badekabinerne. Grundplanen er ca. 20 m lang, trapezformet med facadebredde 6 $\frac{1}{2}$ m. Tårnet er ca. 14 m højt.

Indgangspartiet (bilag 7) dominerer tårnets forside i sin monumentalitet. Det dannes af en fladbue af fem rulleskifter, hvoraf det yderste er i plan med facademuren. De fire underliggende er aftrappet i smig ind efter mod den dybe fals. Buen fortsætter lig en arkade uden tryklejsten, i et ligeledes aftrappet lodret vederlag og hviler sammen med falsens sidevæg på en granitkvadre med fremspringende afrundet kant. Denne hviler igen på en opmuret sokkel, der står på fodmuren. To utildannede ca. 1 $\frac{1}{2}$ m høje steler af rå granit indfældet delvis i fodmuren. Under buefeldet er lysningen inddelt i retvinklede felter for en dør og et sprossevindue. Felterne er indrammet af et stiliseret »bjælkeværk« af fint tildannede granitkvadre. De felter, der ikke udfyldes med dør og vindue, er udmuret med granitmarksten i varierende størrelse.

Til døren fører fire trappetrin af granit. Til den ene side flankeres trappen af den ene førortalte store granitsten. Til den anden af en stor tildannet granitblok, der danner gavlstykke for en granitbænk. Bænksædet er i den anden ende indlejret i den fremspringende fodmur.

På muren over indgangsportalen er ordet »Badstue« opsat i bogstaver af støbejern.

Ved tagkanten er bygningen afsluttet med en tandgesims. Under gesimsen er muren let indsnævret i omfang, således at der dannes en frise med murede karvsnit på de tre sider.

Karvsnittene bevirker ved deres lys- og skyggevirkning en lethed i murværket. Nordsiden er foruden frisen udsmykket med et ovalt sprossevindue indrammet af et standerskifte.

Taget er let opskalket, lagt med tegl og har en stigning på 65°. Skorstenen indeholder foruden røgrør fra fyret også aftrækskanaler fra badeanstalten.

Under tårnet kælder med fyr og rum til brænde og kul.

I stueetagen indgang med to venterum for hhv. brusebade og karbade.

Overetagen rummer en vandbeholder af jernbeton, formet i ring omkring skorstenen. Beholderen indeholdt 20.000 liter vand, svarende til 20 tons vægt.

Den resterende del af bygningen bag tårnet er udført med højtsiddende vinduer til haven, fladt tag med tagpap og saddehtagformede ovenlysvinduer. Sydturen er opført i naboskel til et stykke over det flade tag og afdækket med tagtegl med fald mod taget.

Lysningens bufelt eller tympanon (bilag 7) var tænkt udsmykket med et ornament. På Rosens tegning af »Planer, snit og facader« fra juni 1911 er løst skitseret et ornament, der ikke sikkert lader sig aflæse. Dette ville byrådet dog ikke bekoste, så feltet fremstår i dag som en tæret pudset flade.

Når badeanstalten blev forsynet med denne tårnkonstruktion, er det ikke alene, fordi det var Rosens yndlingskonstruktion at strække sine bygninger i højden, det var også opfyldelsen af en af de foran omtalte funktioner for indgangsbygningen, højdebeholderen, der skulle forsyne badeanstalten med varmt vand. Det var en naturlig og funktionel løsning på opgaven at skaffe

så nær en forbindelse som muligt mellem fyr og vandbeholder og dernæst placere en skorsten fra kedlen. Igen må Rosens holdning til arkitekturen have været, at skabe den enhed mellem brugsværdi og æstetisk kvalitet, som man tillagde midtaldernes frembringelser, og som »The Arts and Craft Movement« så som sit mål at genskabe.

De stejle tagformer sås bl.a. på landsudstillingen i Århus 1909¹¹, på en villa i Hellerup 1906 og en anden villa i Hellerup 1903¹².

Til Danmarks hus på verdensudstillingen i San Francisco 1915 tegnede han et tårn med indgang til udstillingsbygningen¹³ (bilag 8). I front havde dette tårn en rundbuet indgangsportal. Til yderligere sammenligning er indgangen til tårnet flankeret af to mandshøje fritstående granitsten med runeinskriftion.

Drikkevandsstedet

Drikkevandsfontæner (bilag 7) i mange former er et gammelt dekorativt element i byudsmykning. Her har Rosen arrangeret et drikkevandssted ved at bygge en »kilde« i gadelinien ved siden af tårnet. Kildehuset er bygget helt af granitkvadre stillet på kant på en sokkelsten og afdækket med en pyramideformet topsten. Rent vandværksvand løb vedvarende ud af et bøjet rør øverst i kildehuset og blev bortledt gennem en rist i sokkelstenen.¹⁴

Afslutning

Den udstrakte anvendelse af granit i forskellige bearbejdningsgrader overalt i både elværk og badeanstalt kan dels forklares med den lette tilgang til dette naturmateriale, men også med at Rosen har en åbenbar forkærlighed for granit. I omtrent alle Rosens arbejder er granit anvendt i sokler, trapper og til anden udsmykning.

Med badeanstalten afrunder Rosen sin bebyggelse af grundstykket.

Der var ikke fra begyndelsen truffet beslutning om opførelse af en bestyrerbolig eller en ny badeanstalt. Rosen har derfor ikke kunnet planlægge bebyggelsen som en helhed. Alligevel er det lykket at skabe et rytmisk forløb i bebyggelsen, hvor den forskellige profilering af bygningerne fremkalder en skulpturel varieret virkning.

El-værkets brede gavl virker trods sin højde horisontal i udstrækning. Bestyrerboligen er med sine rolige linier i den tætte bygningskrop og sit stejle tag opadstræbende i behersket grad, medens badeanstaltens tårnbygning er både massiv og højtstræbende uden at kvæle sine omgivelser.

Som bygningerne fremstår med røde mursten og tage, hvidmalede vinduer, stakit og flagstang, udstråler de deres offentlige tilhørsforhold uden strenghed og i overensstemmelse med købstadens krav om at være nette og ikke overdrive.

Anton Rosens senere arbejder og indflydelse

El-værksbygningen, som Rosen tegnede den i 1910, er forblevet uændret i den ydre profil. 1925 og 1938 blev bygningen forlænget mod øst (bilag 9). Tilbygningen er udført efter Rosens forbillede og dermed fint tilpasset bygningen fra 1911, som tydeligt adskiller sig fra udvidelsen ved sin mindre højde og bredde.¹⁵

En rigtig indigneret skrivelse fra Anton Rosen til Rønnes stadsingeniør, dateret 20. juni 1910, bevidner Rosens interesse for udsmykningens detaljer (bilag 10). Sagen drejede sig om nogle små dekorative forsiringer, der skulle påsættes rendejernene til tagrenden på badeanstalten. Blikenslagerslarmesteren havde skriftligt foreslået ham, at de blev udeladt, da de næppe ville kunne ses. Rosen gør så opmærksom på, at han kender flere af bygningskunstens mesterværker i udlandet, som kun kan ses, når man gør sig den ulejlighed at

opsøge dem i smalle gader og på trange pladser.

Forsiringerne blev sat på rendejernene og kan stadig ses, selv om nogle er faldet for tidens tand.

Anton Rosen tegnede i marts 1912 et hus for redaktør C. N. Hauge, Rønne (bilag 11-12). C. N. Hauge var byrådsmedlem i Rønne, 1909 medlem af elektricitetsudvalget og bygningskommissionen, senere folketingsmedlem, indenrigsminister og handelsminister.

Huset er projekteret opført Søndre Alle 23, Rønne.

Det eksisterende hus på adressen ligner i den ydre profil huset på Rosens tegning, men har mod gaden (vest) fået isat vinduer uden sprosser i stedet for fler-fags sprossevinduer. Skorstenen er flyttet fra husets tagryg til tagfladen nær tagryggen på karnappen. Havesidens døre og vinduer er ikke i overensstemmelse med tegningen. Nordsiden af huset ligger i dag næsten til skel, og huskroppen virker bredere end på tegningen.

Dette hus er ikke optaget i Viggo Sten Møller: »Arkitekten Anton Rosens arbejder«, men bygningstegning med Anton Rosens underskrift er blevet anvendt ved byggeanmeldelsen og findes ved Rønne kommunes tekniske forvaltning.

Da de i 1917-18 unge arkitekter, Aage Rafn og Kay Fisker tegnede Gudhjembanens stationer for De Bornholmske Jernbaner, kom den engelsk orienterede stil tydeligt frem. Inspiration fra arbejdet på Rosens tegnestue må have sin del af æren for disse enkle bygninger.

Rosens bygninger i dag

Det viste sig, at elværket fik pænt over-skud allerede det første driftsår, og at gasværkets økonomi også fulgte den stigende økonomiske udvikling i byen.

I Bornholms Tidende for 8. september 1909 stod at læse, at Åkirkeby aftenen før

havde haft prøvetænding af den elektriske gadebelysning. Det havde gjort stort indtryk på mange mennesker, der overværede, hvordan det hvide, klare lys havde ændret den sorte nat.

Både Åkirkeby og Svaneke havde elværker i drift før Rønne.

Tiden er ikke gået sporløst forbi elværket og badeanstalten, omend det ydre i det store og hele er bevaret. Haven er nu asfalteret parkeringsplads, værkbygningen og boligen udlejet til maskinfabrik og badeanstalten til fysioterapeutisk virksomhed og desuden ved tilbygning forlænget mod øst.

Noter

1. Langberg, Harald: *Rønne-planer*, IN: Robert Egevang og Johs. Thoms (Red.): *Rønne købstad i 650 år*. Rønne Byforening. 1977. Side 231 ff.
2. Uddrag af Rønne Byråds forhandlinger 1908, side 80.
3. Sammesteds, side 89.
4. Uddrag af Rønne byråds forhandlinger 1909, side 29.
5. Uddrag af Rønne byråds forhandlinger 1910, tillæg, side 3 og 33.
6. Uddrag ned de relevante fire sider af ARKITEKTEN 1920, findes i den lokalhistoriske samling, 08.71, Bornholms Centralbibliotek, Rønne.
7. Rønne kommune, Belysningsudvalgets korrespondance 1896-1915 og el-værkets korrespondance 1907-1935. Landsarkivet.
8. Anton Rosen, 1859-1928, arkitekt 1882, titulær professor 1909.
9. Brummer/Larsen p. 6f.
10. Heinrich Tessenow, 1876-1950. IN: Steen Eiler Rasmussen, *Heinrich Tessenow og hans tid*, Kunstakademiets skoler, 1974.
11. Møller p. 38.
12. ibid. p. 29.

13. Langkilde p. 91.

14. I tegning visende »Planer, Snit og Facader«, juni 1911 af Anton Rosen, har installationen ingen benævnelse, men er anført som »Brønd med afløb for varmt spildevand«. Dette giver ingen mening, den funktion kan stedet ikke have haft. Benævnelsen »kilde« er min, begrundet i et pålideligt øjensvidneudsagn (overlærer Karl Kristensen, Rønne) om, at der i 1920-erne løb rent koldt drikkevand ud af røret i en vedvarende tynd strøm.

15. I beskrivelsen forekommer der mindre uoverensstemmelser med bygningernes faktiske udseende. Det har primært været hensigten at beskrive Rosens intentioner om bygningernes udseende, som de fremgår af tegningerne. Ændringer ved døres og vinduers anbringelse er ikke indført på de tegninger fra Rosens hånd, der findes i arkiverne.

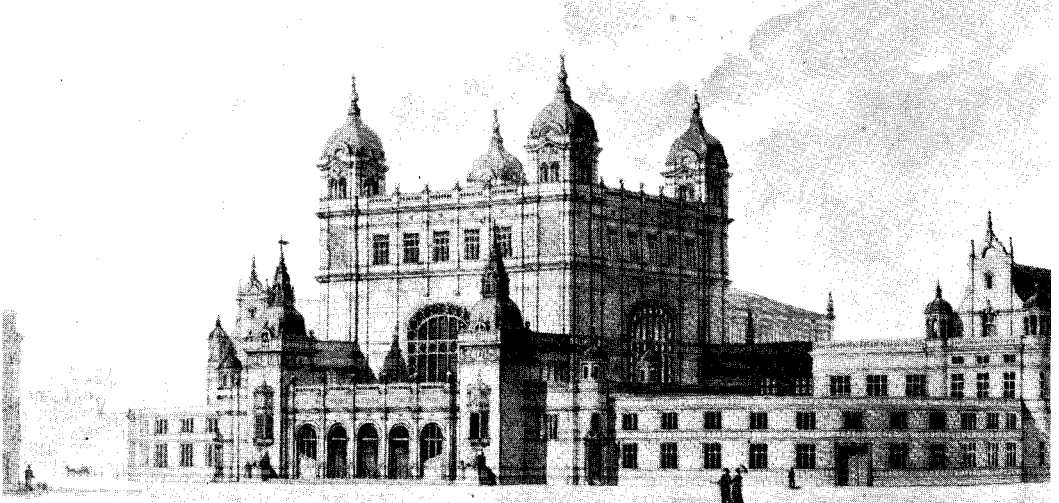
Litteratur:

- Bek, Lise, *Virkeligheden i kunstens spejl*, Aarhus Universitetsforlag, 1988.
- Brummer, Carl og Larsen, Karl, *Tyskernes kamp mod den slette smag – Der deutsche Werkbund og dets arbejde*, København 1918.
- Langkilde, Hans Erling, *Arkitektprofiler*, København 1989.
- Møller, Viggo Sten, *Arkitekten Anton Rosens arbejder*, Rhodos, København 1980.

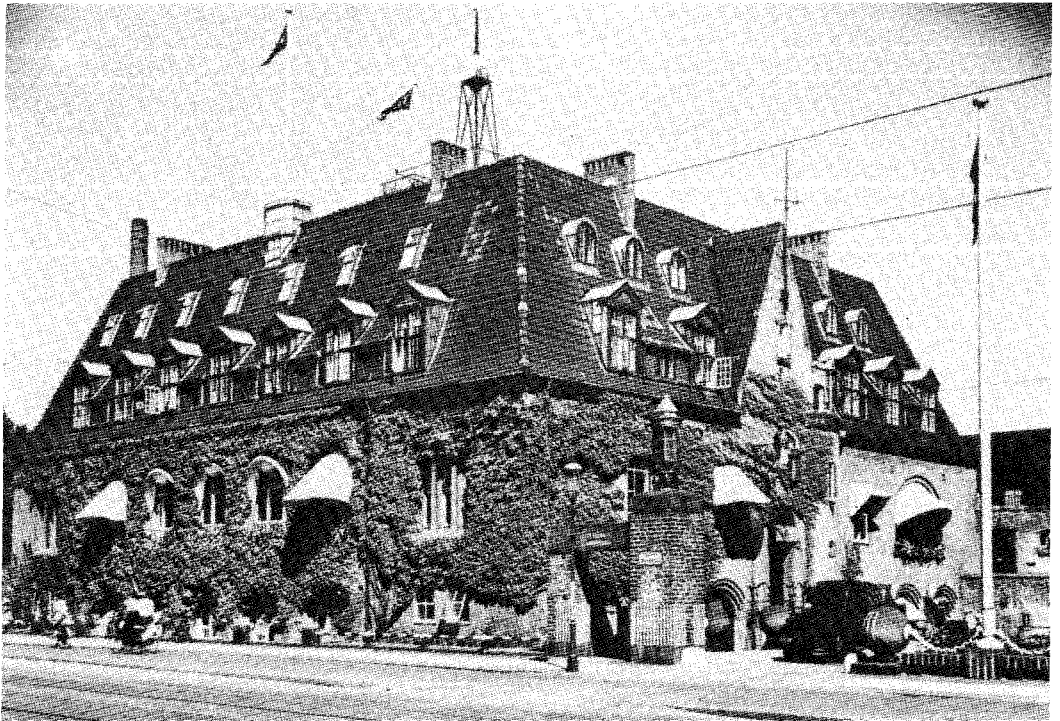
Andre kilder:

- Bygningstegninger er stillet til rådighed af Rønne kommunes tekniske forvaltning.
- Det lokalhistoriske arkiv, Centralbiblioteket, Rønne:
- Uddrag af Rønne Byråds forhandlinger, 1908, 09, 10 og 11.
- Bornholms Avis og Amtstidende, Bornholms Tidende og Bornholms Socialdemokrat.
- Borgmester Niels Nielsens arkiv, læg 41.

Bilag 1

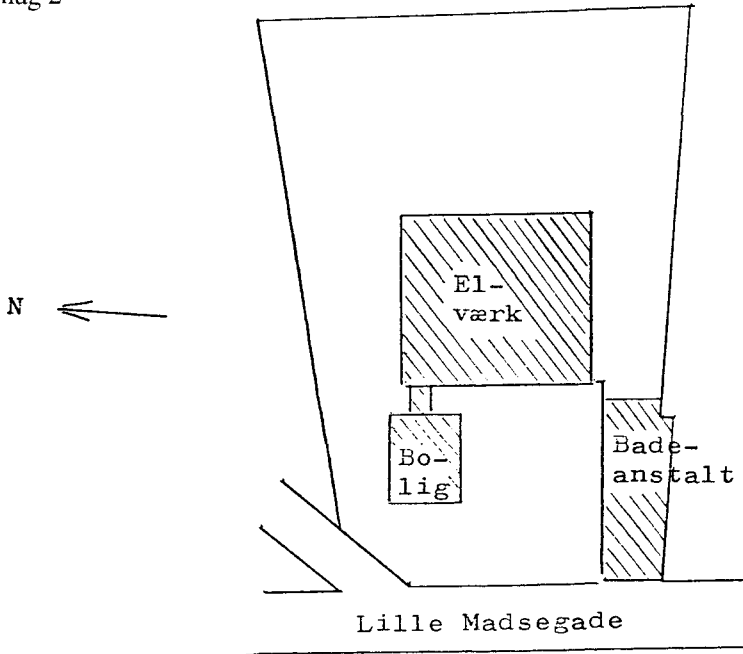
Facadetegning til Rosens guldmedailleopgave »Postgård til en nordisk hovedstad« 1894. Tegningen findes i Kunstakademiets Bibliotek. Fotograferet af Jørgen Watz.

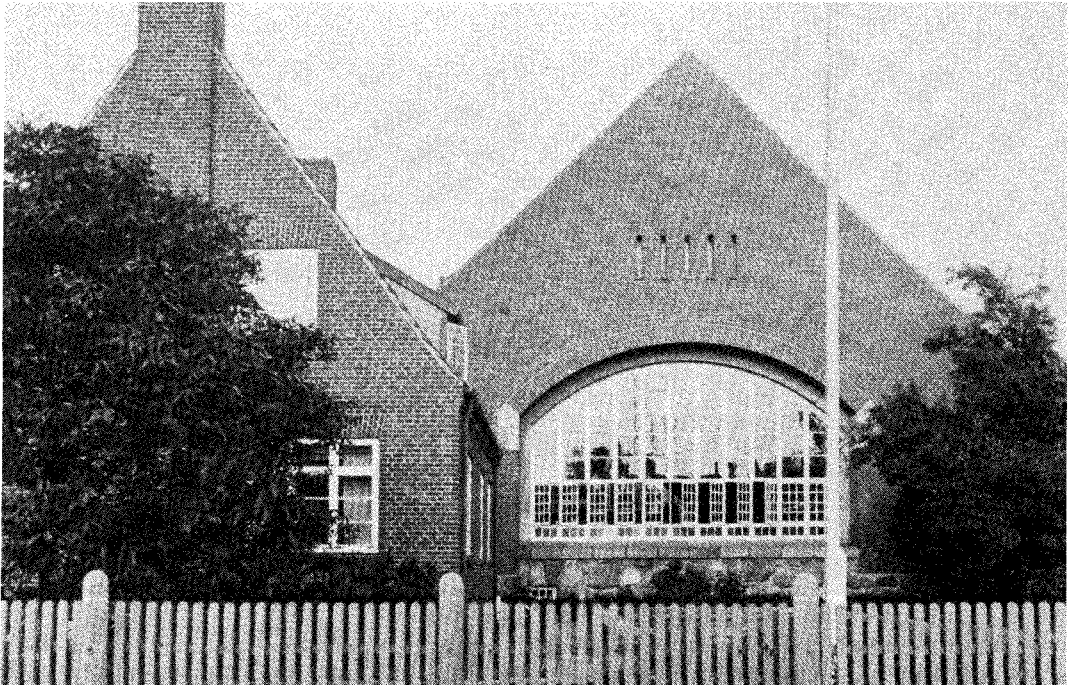
Tuborgs administrationsbygning fra 1914-15. Facade mod Strandvejen i Hellerup.

Begge illustrationer er fra: Viggo Sten Møller, Arkitekten Anton Rosens arbejder. Se litteraturliste.

Bilag 2

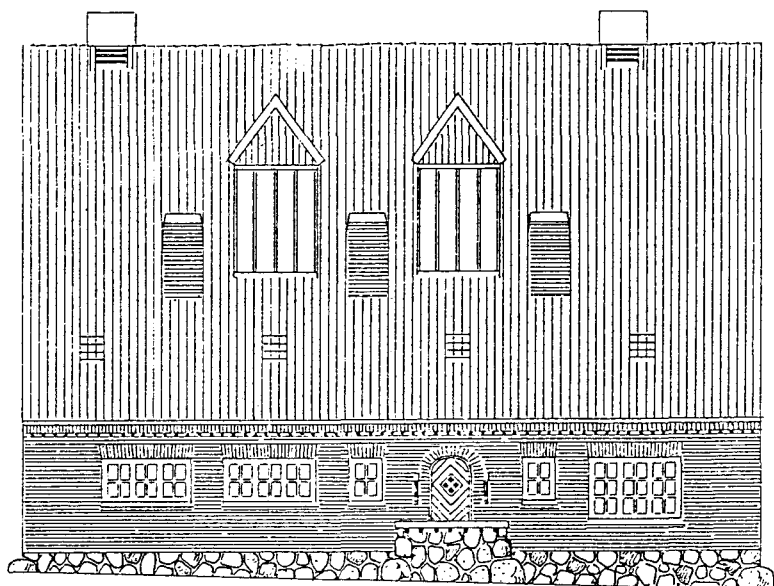

Beliggenhedsplan for Anton Rosens udførte projekt for Rønne kommune. 1909-11. (Mål 1:800.)

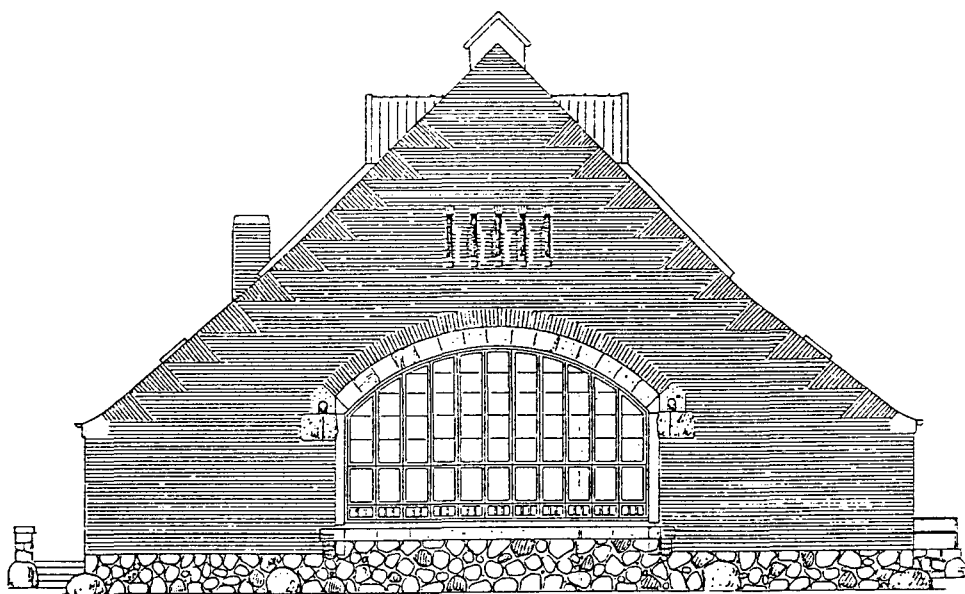
Fotografiet er fra: Niels Nielsen, Rønne kommunale elektricitetsværk 25 år, Rønne, u.å. (1935).

Bilag 3

Facade mod Nord.

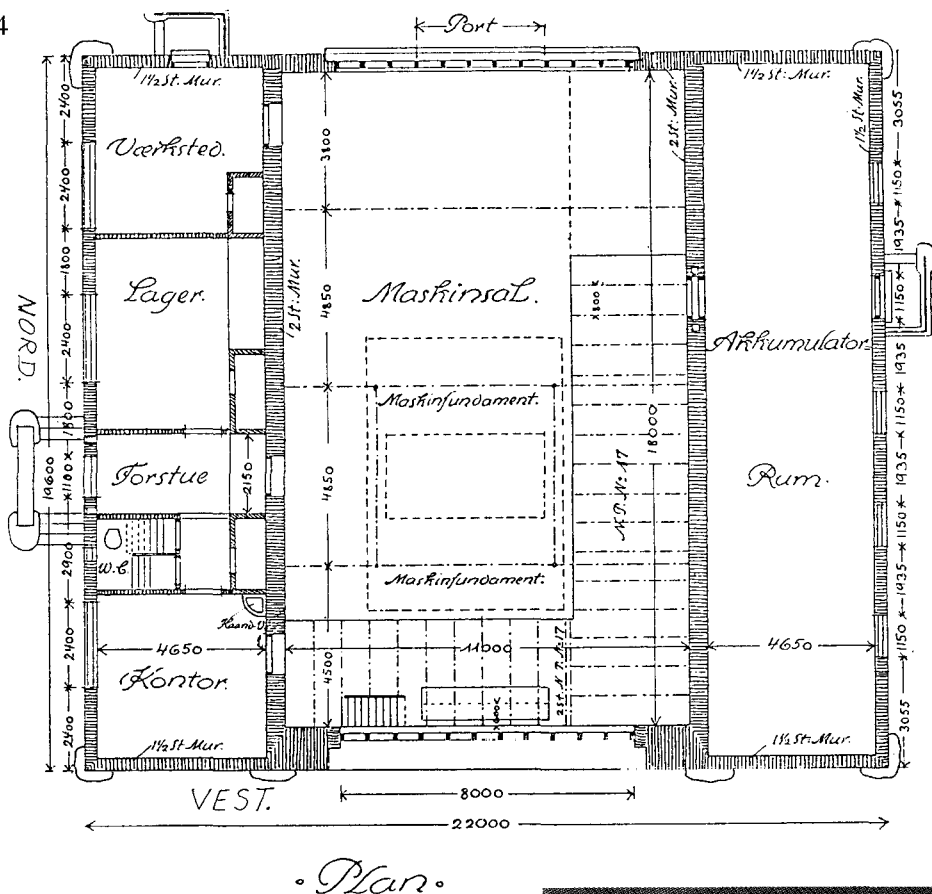
Anton Rosen, marts 1910. Tegning nr. 5451.

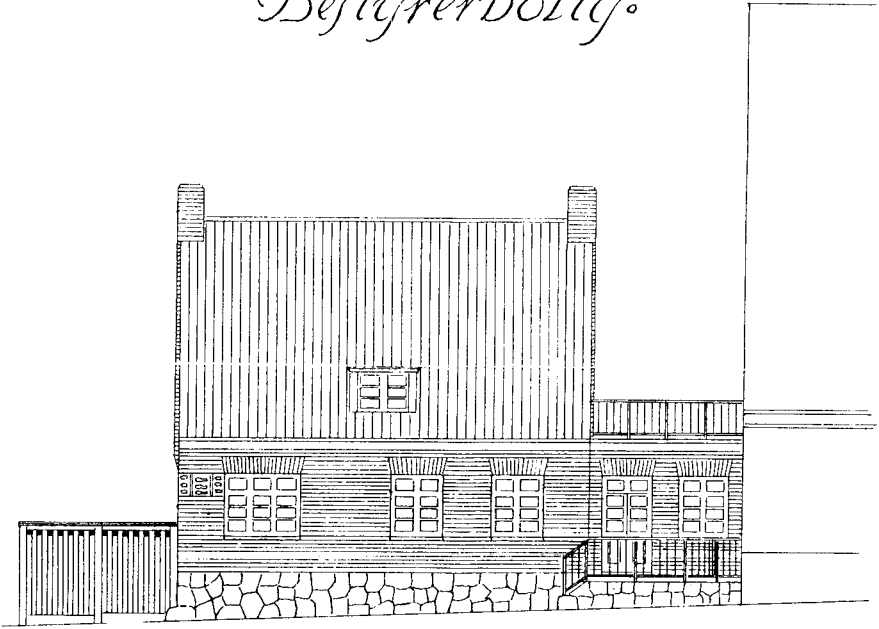
• Facade mod Vest.

Anton Rosen, marts 1910. Tegning nr. 5451.

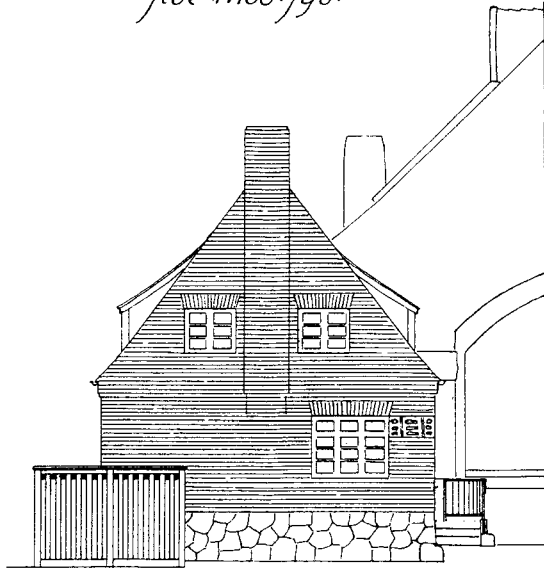
Begge tegninger udlånt af Rønne kommunes tekniske forvaltning.

Elektricitetsværk i Rønne. Bestyrerbolig.

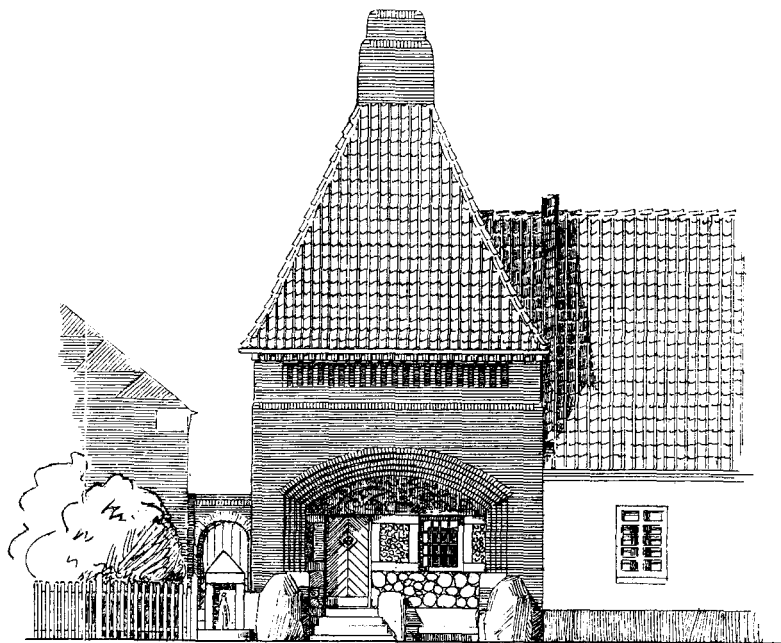

side mod syd.

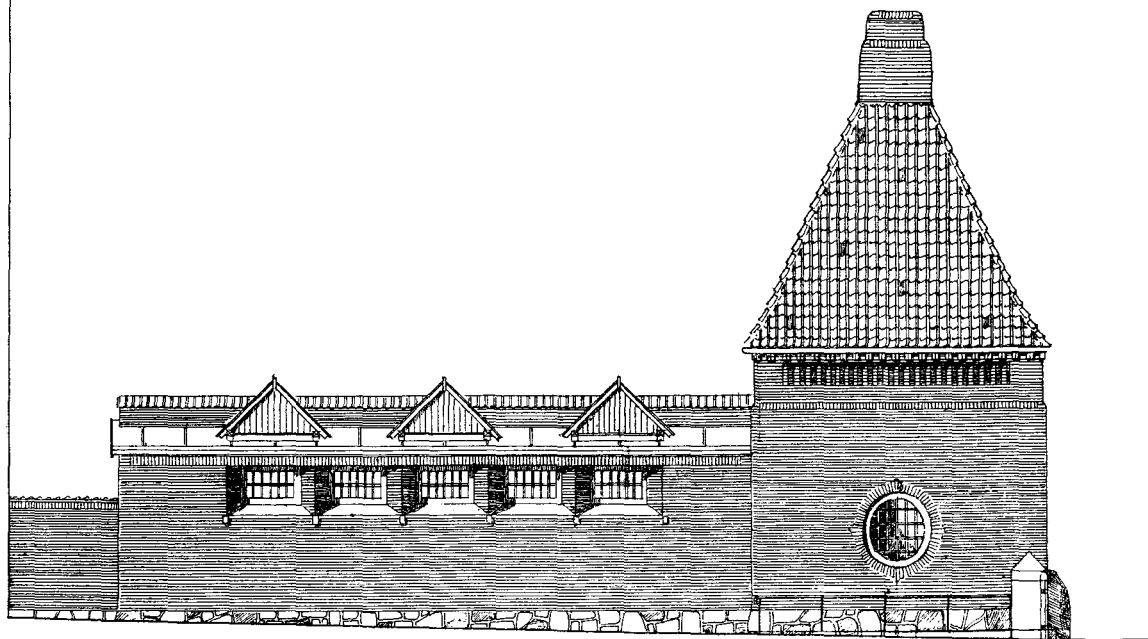

side mod Vest.

• Badeanstalt i Rørre •

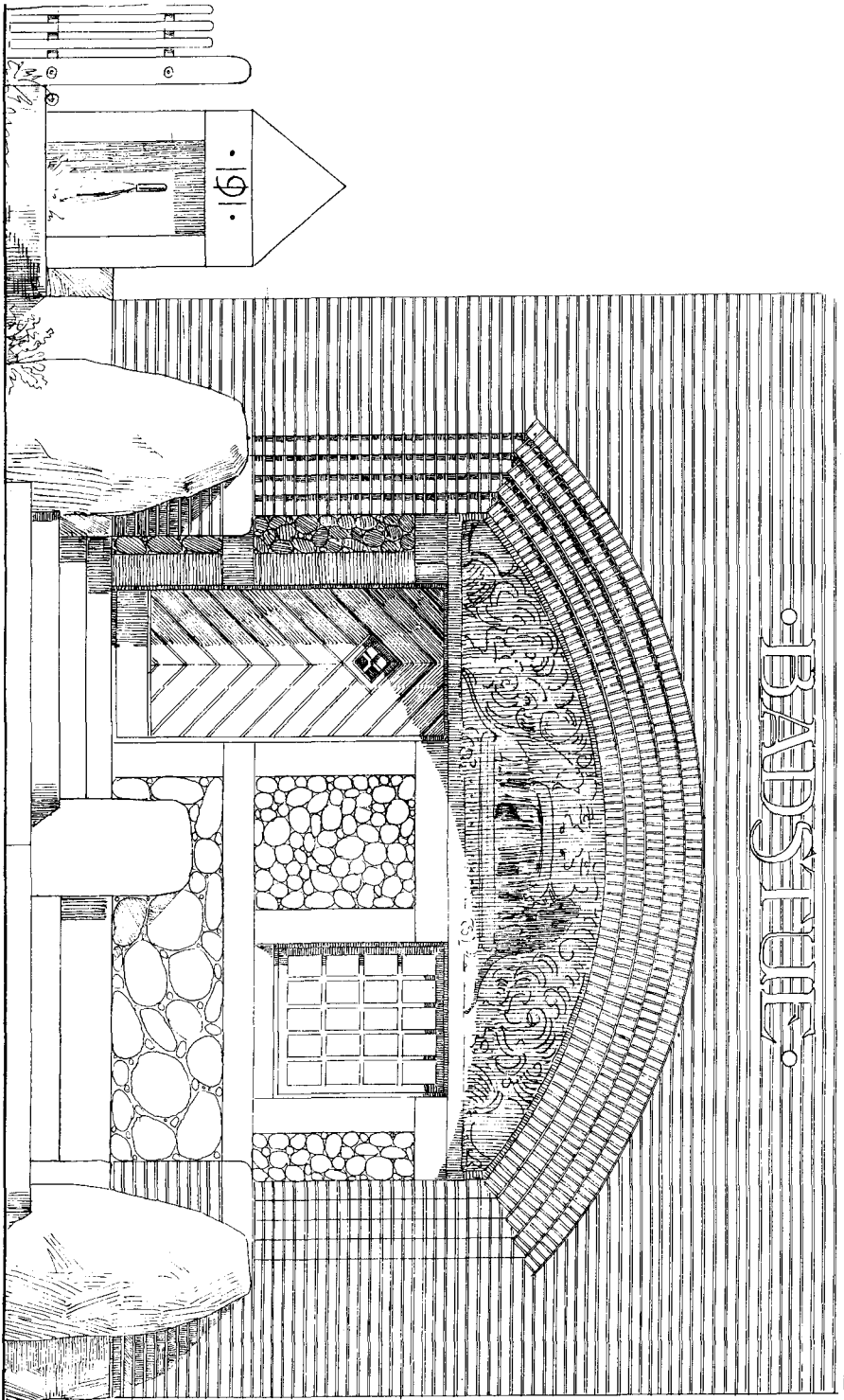

• Facade mod
Vest •

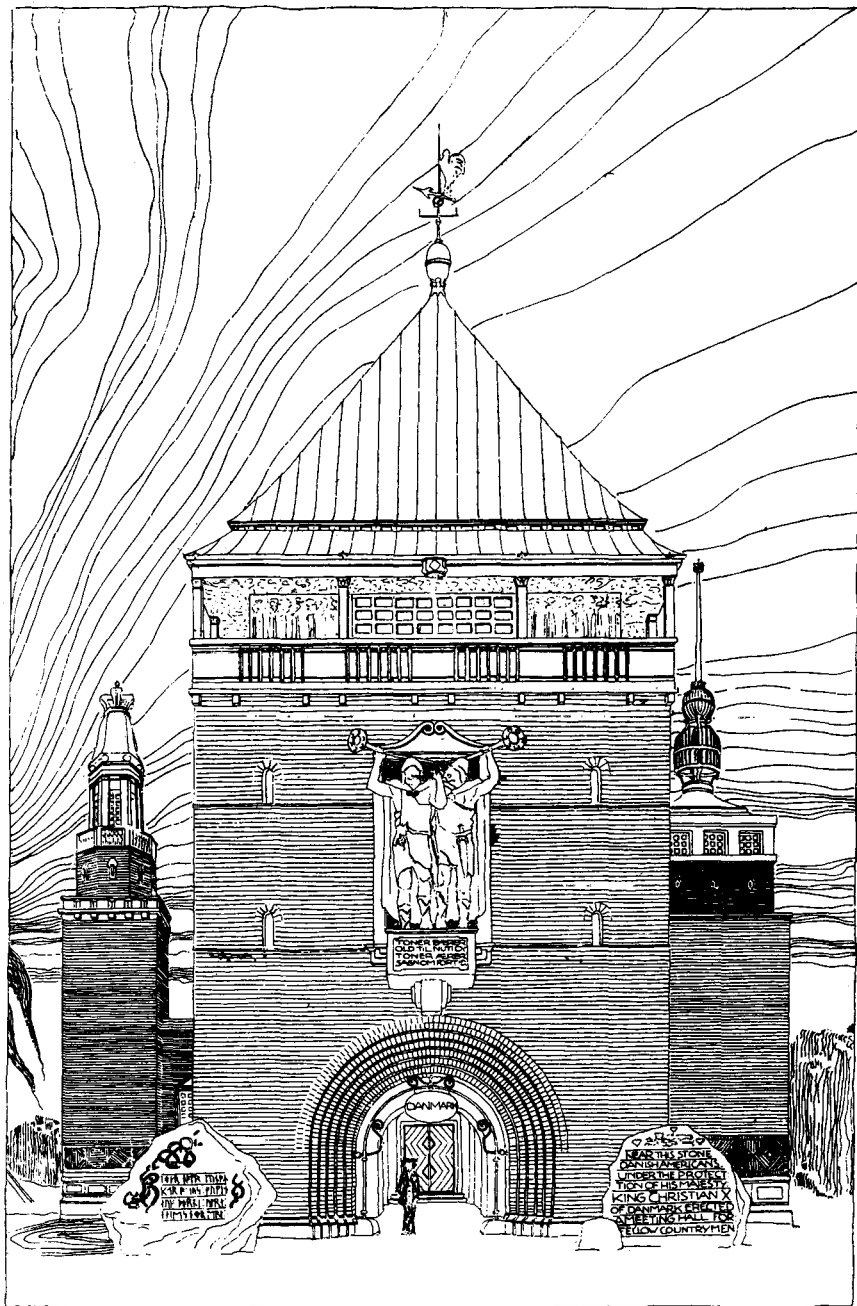

• Facade mod Nord •

Badearstalt i Rome.

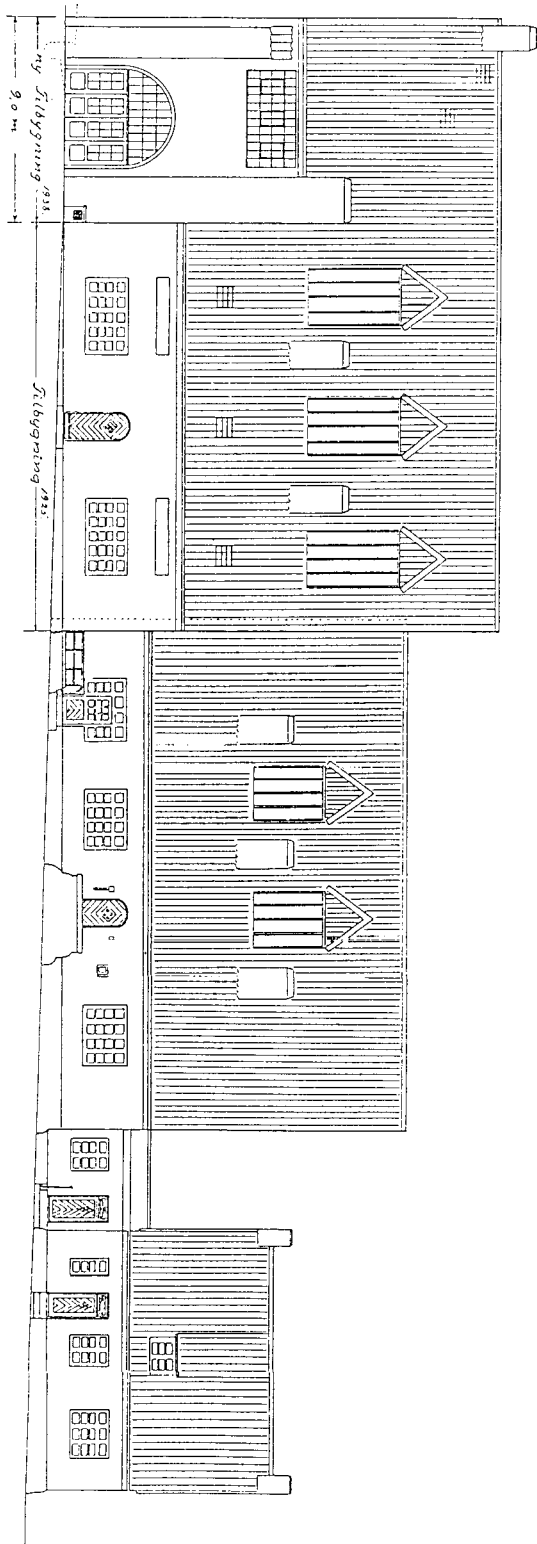
Bilag 8

Det er karakteristisk, at mens Henning Hansen i 1914 skabte en forloren herregård til den baltiske udstilling i Malmø, valgte Anton Rosen til verdensudstillingen i San Francisco at fabulere over de nationale motiver, fra tårne og ringmur til lurblæsere og runesten. Han lod sig ikke spærre inde – så hellere tabe fodfæstet. Hans Erling Langkilde, Arkitekt-profiler. Se litteraturliste.

• *Elektricitetsværket i Dønne.*

Facade mod nord.

Tilbygninger
< 1938 >

1925

>

Opr. El-værk med bestyrerbolig
1911

<

Bilag 10

ARCHITEKT ROSEN

M. af: A. A.

KJØBENHAVN N., d. 20de Juni 19

FÆLLEDVEJ 12

TELEFON 6341

Hr. Stadsingeniør Møden.

Rørne.

Blikkenslager Broen har tilskrevet mig med Anmodning om Fritagelse for Anbringelse af Forsiring paa Tagrenden - med den Motivering, at Forsiringen næppe vilde kunne ses, saaledes som Bygningen ligger. Hertil skal jeg bemærke, at jeg kender flere af Bygningskunstens Mesterværker i Udlandet, der er saaledes beliggende, at de kun kunne ses, naar man gør sig den Ulejlighed at opsøge dem i de smalle Gader og paa de af-sidesliggende smaa Pladser, hvor de findes.- Imidlertid, har man udført Rendejernene og maaske allerede oplagt Renden uden Forsiringerne, skal jeg ikke i dette Tilfælde stille anden For-dring, end at der fradrages Blikkenslageren et til det ikke udførte Arbejdes Værdi svarende Beløb, idet jeg gaar ud fra, at Blikkenslageren maa vide, at Beskrivelsen fordrer Forsiringer, og han burde da i Tide have bedt om Tegningen, som blev Dem tilsendt den 27de Maj d.A..

Deres ærbødige

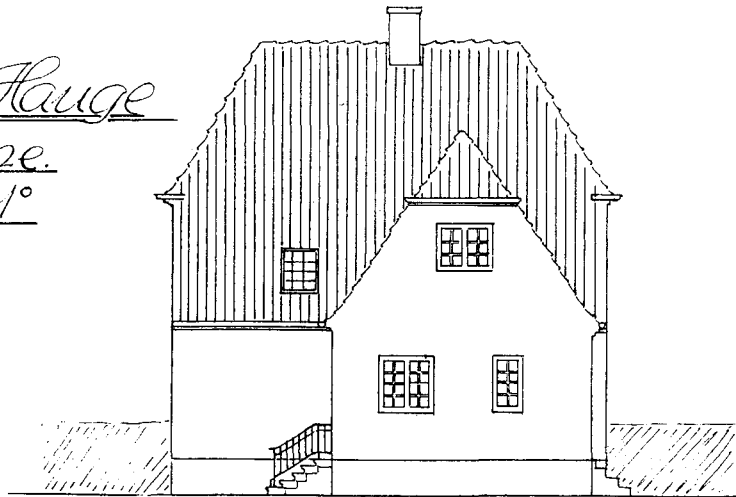
Anton Rosen

aa de
190

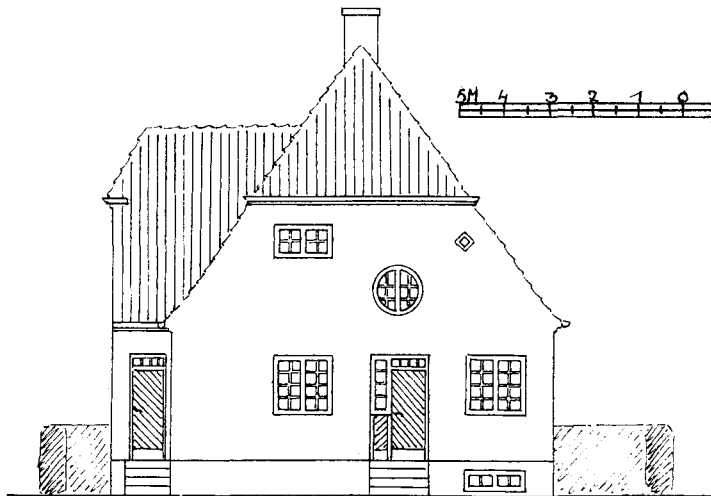
Er Taget rejst?

Bilag 11 og 12

Hr. Redaktør Hauge
Hus i Rønne.
Mbst. $\frac{1}{4}'' = 1^{\circ}$

Side mod Syd.

Side mod Øst.

Udsk. Marts 1912.
Bureau Jensen

Side mod Vest.

Telefonen på Bornholm i 100 år

Af Orla E. Pedersen

Næppe havde H. C. Ørsted anet, at hans eksperimenter, der i 1820-1821 førte til påvisningen af elektromagnetismen, var af så epokegørende betydning.

Telefonvæsenet på Bornholm har rundet de 100 år.

Den 19. januar 1889 blev Bornholms Telefonselskab stiftet. I de forløbne hundrede år er der sket en hel del på det telefoniske område.

Fra ikke færre end 57 små private telefonselskaber i telefonens første år her i landet er vi i dag nede på et enkelt selskab, TELEDANMARK, der er en paraplyorganisation for de 3 tidligere koncessionerede selskaber: KTAS, JTAS og FkT samt den statsdrevne rigstelefon og stats-telefonen i Sønderjylland.

Udviklingen af telefonapparater er gået fra vægapparater med håndsving over bordtelefoner med mikrotelefon til telefoner med nummerskive og siden med tonetastatur.

Luftledningerne er forlængst borte og afløst af jordkabler suppleret med radiokæder og PCM-teknik m.v.

Telefondamerne og de manuelle centraler er automatiseret bort, og i dag findes den manuelle betjening kun på noteringen, oplysningen eller ved de andre særtjenester — også disse tjenester har i de seneste år været stærkt præget af modernisering.

I dag går udviklingen i retning af de elektroniske og datastyrede centraler, de såkaldte digitalcentraler.

Den første digitalcentral, der blev sat i drift her i landet, ligger i Stege på Møn. Idriftsætningen af denne central i august 1983 var lidt af en verdensbegivenhed. På dette tidspunkt fandtes der kun forsøgscentraler af samme art i udlandet.

Digitalteknikken er noget nyt og moderne på telefonområdet — og dog noget, der er mange år gammelt. Teknikken blev opfundet før 2. verdenskrig, men på daværende tidspunkt havde man ikke det fornødne udstyr. Det fik man, da den såkaldte chips blev opfundet.

Også denne teknik er indført på Bornholm, de første digitalcentraler er installeret og i fuld drift.

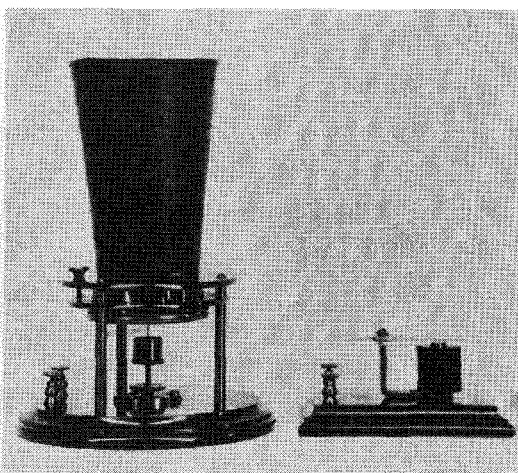
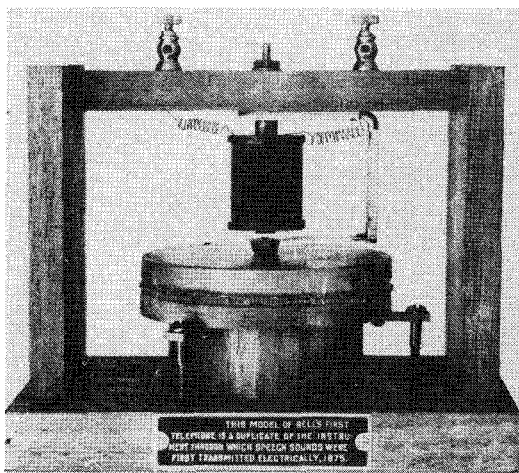
September 1994

Forhistorien

Verdens første telefonsamtale fandt sted den 10. marts 1876. Den udveksledes mellem opfinderen professor Alexander Graham Bell og hans assistent Thomas Watson. Samtalen var kort, men udtryksfuld. Under sit arbejde i laboratoriet i Boston kom Bell til at vælte et batteri, så syren løb ned ad hans bukseben. Bell råbte: "Mr. Watson, come here, I want you".

Watson, der var beskæftiget i et andet lokale, kom straks farende og råbte: "Mr. Bell, I heard every Word you said — distinctly". Bukserne glemte de alt om.

Bell havde den 14. februar 1876 indleveret en ansøgning vedrørende et telefonpatent på patentkontoret i Boston, nogle få timer før opfinderen Elisha Gray indleverede en foreløbig ansøgning om et lignende patent.

Kopier af de apparater, som Bell for første gang transmitterede tale med.

Den 7. marts 1876 fik Bell tilkendt patentet, uden protester fra Gray.

I efteråret 1876 udstillede Bell sit såkaldte "Lydforplantningsapparat" på verdensudstillingen i Filadelfia.

Allerede i 1877 kom de første apparater til Danmark, hvor Statstelegrafens personale eksperimenterede med telefonering over længere afstande, idet de benyttede telegraflinierne. Forsøgene var meget vellykkede.

I 1879 stiftedes "Kjøbenhavns By- og Hustelegraf". Selskabet oprettede såkaldte bureauer flere steder i byen, hvorfra der kunne bringes besked pr. bud til de omkringboende.

Den 15. januar 1881 åbnedes den første offentlige danske telefoncentral i København af "The international Bell-Telephone Company". Centralen blev oprettet i ejendommen Lille Kongensgade nr. 22 og havde fra starten 22 abonnenter.

Bell-selskabet havde indgået en overenskomst med Kjøbenhavns By- og Hustelegraf om, at man skulle afholde sig fra al televirksomhed og kun etablere private telefonforbindelser efter aftale med Bell-selskabet. Til gengæld skulle Bell-selskabet betale en afgift på kr. 10,- for hver oprettet

abonment udover de første 100. En afgift, der blev meget tyngende efterhånden, som abonnentantallet steg.

KTAS regner den 15. januar 1881 som sin oprettelsesdag!

Den 21. august 1882 dannede Etatsråd C.F. Tietgen Aktieselskabet Kjøbenhavns Telefon Selskab (KTS) og overtog Bell-selskabet for en kontant overtagelsessum på kr. 200.000,-.

Abonnenttallet var nu steget til ca. 400.

Opstarten på Bornholm

Hvornår telefonen holdt sit indtog på Bornholm fortæller sig i det uvisse, men det er sket engang i tiåret 1877 - 1887.

I Bornholms Tidende kunne man tirsdag den 30. november 1877 læse følgende notits:

"Civilingeniør Hopstock, Generalagent for det nye, af Prof. Graham Bell opfundne Lydforplantningsapparat, har Tirsdag for en lille Kreds af indbudte forevist Telefonen. Uagtet det benyttede Apparat var noget mangelfuldt, kunne man ikke tvivle om, at Opgaven: at forplante lyden (Tale og Musik) paa Afstand i Princippet er løst, da saavel enkelte sætninger som Strofer af en Melodi kunde opfanges gennem telefonen efter

at have gennemløbet en hel Række Værelser."

Bornholmerne kunne ikke af denne notits få andet indtryk, end at telefonen nærmest var at betragte som et stykke legetøj uden praktisk værdi. Tiden skulle imidlertid vise noget andet!

Opstarten blev foretaget af nogle forretningsdrivende i Rønne, nemlig: Peder Bidstrup, Nordre Støberi, Harald Blem, Østre Støberi (Bornholms Maskinfabrik), Otto Bidstrup, Bygmester, Mathias Bid-

strup, Arkitekt (Professor), Scor & Bentzen, Købmænd (Tømmer- og kulhandel).

Det var forbindelser mellem deres privatboliger og forretninger, der var starten på telefonens udbredelse på Bornholm.

De arbejdede straks på, at få dette praktiske meddelelsesmiddel ud til en større kreds af byens (og øens) beboere, så det kunne få den rigtige betydning. Selvfølgelig mødtes dette ny som alle andre fremskridt med skepsis og modstand, måske på grund af bornholmernes noget konservati-

Det internationale Bell Telefon-Selskab, Kjøbenhavn.

Fortegnelse

over de med Abonnenter m. Fl. til 1ste April 1881 oprettede		directe Samtale-Forbindelser gennem Selskabets Centralbureau.	
Nr. 1. Privatbanken	Børsen.	Nr. 25. Sophus Philipsson & Co. , Vexellere.....	Pilestræde Nr. 1.
- 2. Schmidt & Marstrand , Fabrikanten.....	Vesterbrogade Nr. 2 C.	- 26. Heckscher & Son , Skibsmæglere.....	St. Annæplads Nr. 9.
- 3. De danske Sukkerfabriker	Slotsholmsgade Nr. 18.	- 27. J. H. Mannheimer , Grosserer.....	Kronprindsesseg. Nr. 20.
- 4. Aug. J. Wolff & Co.s Annoncebureau	Skindergade Nr. 2.	- 28. Adolf Trier & Goldschmidt , Grosserer.....	Amagervej Nr. 8.
- 5. Telefon-Selskabets Contoir	Børsen.	- 29. Telefon-Selskabets Hovedcont.	Ny Adelgade Nr. 1.
- 6. Edv. Hvidt & Son , de private Assurandører.....	Holmens Canal Nr. 16.	- 30. Adolf Trier & Goldschmidt , Grosserer.....	Kvæsthusgade Nr. 2.
- 7. Fr. Duus , adm. Directeur for Kastrup Glasværk.....	Vestergade Nr. 26.	- 31. De danske Sukkerfabriker	Helsingørsorgade Nr. 20.
- 8. Carl Rerup , Grosserer.....	Nyhavn Nr. 14.	- 32. Halberstadt & Mannheimer , Grosserer.....	Amalgiegade Nr. 3.
- 9. Rubin & Bing , Vexellere.....	Amagervej Nr. 8.	- 33. Det Kjøbenhavnske Byggeselsk.	Ny Adelgade Nr. 3.
- 10. J. M. Levin & Co. , Vexellere.....	Østergade Nr. 9.	- 34. Wilh. Thielens , Grosserer.....	Ny Toldbodgade Nr. 4.
- 11. De danske Sukkerfabriker	Kvæsthusgade Nr. 4.	- 35. J. H. Ruben , Grosserer, Fabrikkejer.....	Kronprindsesseg. Nr. 8.
- 12. H. B. Cohn , Grosserer.....	Havnegade Nr. 41 A.	- 36. Thøger From , Grosserer.....	Rosenborggade Nr. 1.
- 13. Mohr & Hjer , Grosserer.....	Amalgiegade Nr. 12.	- 37. D. B. Adler & Co. , Grosserer.....	Ved Stranden Nr. 14.
- 14. Petersen, Møller & Hoppe , Skibsmæglere.....	St. Annæplads Nr. 8.	- 38. H. J. Schmidt & Co. , Laugebroes Dampmølle.....	Vestervoldgade 133.
- 15. De danske Sukkerfabriker	Longangstræde Nr. 27.	- 39. Brøder Trier , Vexellere.....	Østergade Nr. 22.
- 16. Rijer & Romer , Skibsmæglere.....	Lille Strandstr. Nr. 24.	- 40. Hansen & Martins , Grosserer.....	Brokøgestræde Nr. 9.
- 17. Stokkebye & Hvalsoe , Grosserer.....	Amalgiegade Nr. 6.	- 41. Landmandsbanken	Holmens Canal Nr. 12.
- 18. Chr. T. Lund & Co. , Grosserer.....	Knabrostræde Nr. 30.	- 42. Den Kjøbenhavnske Sø-Assurance-Forening	Holmens Canal Nr. 14.
- 19. Theodor Green & Co. , Vexellere.....	Kongens Nytorv Nr. 3.	- 43. J. S. Salomonsen & Co. , Vexellere.....	Amagervej Nr. 7.
- 20. Alfred Christensen , Grosserer.....	Tordenskjoldsg. Nr. 16.	- 44. Ritzau Bureau	Kjøbmagergade Nr. 26.
- 21. Oscar Frelor , Grosserer, Dampmølle.....	Niels Juelsgade Nr. 3.	- 45. C. Jacobsen , jrn. Bygger.....	Brokøgestræde Nr. 5.
- 22. Gütsfeldt & Rée , Grosserer, Fabrikkejer.....	Hierluf Trollesg. Nr. 5.	- 47. Fr. Wolff, Internationalt Bureau	Raadhusstræde Nr. 5.
- 23. Prior & Thorsen , Grosserer.....	Bredgade Nr. 33.	- 49. E. P. Stokkebye , Grosserer.....	Nytorv Nr. 7.
- 24. Carl Blad , Vexelmægler.....	Holmens Canal Nr. 7.		

Desuden ville følgende Forbindelser blive oprettede efterhaanden og saa hurtigt Omstændighederne tillode det.

Marineminiesteriet.....	Slotsholmsgade Nr. 10 og Orlogsværkets Contoirbygning.	Kastrup Glasværk.....	Kastrup.
Gütsfeldt & Rée, Grosserer, Fabrikkeiere.....	Kastrup.	F. W. Kjarhøe & Co., Grosserer.....	Frødericlagade Nr. 18.
A. N. Hansen & Co., Grosserer.....	Overgaden oven Vandet Nr. 62.	De forenede Dampmøller.....	Lille Torvegade Nr. 2.
V. C. Jessen, Pakhuusforretningen paa Larsens Plads.....	Ny Toldbodgade.	I. Jacobsen, Bødkerforretning.....	Vilders Plads.
N. Josephsen, Proprietair, Commissionair.....	Mariendal, Falkoner-Alleen Nr. 37 — Kvægtorvet.	Holm & Wonsild, Skibsmæglere.....	Amalgiegade Nr. 35.
Smith & Marstrand, Fabrikanten.....	Vesterlillevej Nr. 6.	C. K. Hansen, Grosserer.....	Toldbodvejen Nr. 5 og Havnegade Nr. 35.
Chr. Hansen, Apotheker, Fabrikant.....	Vesterlillevej Nr. 56.	Chr. Broberg & Søn, Grosserer.....	Strandgade Nr. 23.
Julius Schmidt, Grosserer, Tømmerhandler.....	Nussengade Nr. 8.	W. R. Rubow, Grosserer.....	Blaa Pakhuus, Ny Toldbodgade.
Chr. Lind, Kjøbenhavns Pakkefabrik.....	H. C. Ørstedsv. 52.	Aktieselskabet Christiansholms Fabrik.....	Christiansholms Ø.
D. Lawener & Co., Fabrikanten.....	Overgaden oven Vandet Nr. 6, Holmens Canal v. Theatret og Kohlers Vej, Amagerbro.	Harry Levin, Grosserer.....	Frødericlagade Nr. 5.
Ed. Blad, Fabrikken Alliance.....	Alliancevej.	H. W. Brøndums Efterfølger, Grosserer, Fabrikant.....	St. Kongensgade 110.
J. H. Ruben, Grosserer, Fabrikkejer.....	Rolighedsvej Nr. 8.	Smith & Mygind, Fabrikanten.....	Norrebrogade Nr. 70.
Alfred Christensen, Grosserer.....	Amalgiegade Nr. 43.	M. J. Ballins Sonner, Fabrikanten.....	Norrevoldgade Nr. 82.
B. G. Wolff, Kgl. Hof-Blomsterhandler.....	Østergade Nr. 57 — Vesterbrogade 278.	Brøder Dahl.....	H. C. Ørstedsv. 48.
		Det forenede Dampskibsselskab.....	Industriudstillingsbygningen.
			Kvæsthusgade Nr. 9, Havnegade Nr. 41, Kvægtorvet.
		P. D. Hvalsøe, Grosserer.....	Østerbroes Dossering Nr. 99.
		Telefon Selskabets Contoir, Toldboden.....	Nordre Toldbodbyg.

Fra omtrent midt i April og indtil videre vil Tjenesten i Selskabets Centralbureau være fra Kl. 8 1/2 Morgen til Kl. 8 Aften. Udenfor denne Tjenestetid og om Søn- og Helligdage kunne Abonnenterne efter Ønske staae indstillede til Samtale, to og to sammen. Telefon-Selskabets Forbindelser med dets Contoirer paa Børsen og paa Toldboden ere til fri Afbenyttelse i Forretningstiden for Selskabets Abonnenter o. fl. mod Forevisning af de omdeelte Adgangskort. Abonnement på Telephone-Forbindelser modtages fremdeles paa Selskabets Hovedcontoir, Ny Adelgade Nr. 1 (efter Flyttedagen Nr. 5), samt ved Selskabets Agent, Hr. Grosserer Wm. Bahusson, Graabredetorv Nr. 11.

Boringske Bogtrykkeri ved Kalkær, Kjøbenhavn.

Følgende har faaet Telefon

De første Telefonabbonenter 1889

I AAKIRKEBY:

Albrechtsen, Dyrlæge	2
Andelsmejeriet, Aaker	7
» Pedersker	17
» Lobbæk	27
Becker, Smed	13
Boghandelen	3
Dam, Ludv.	1
Kofod, Mads, Kjøbmand	9
Nygaard, Snedkermester	15
Thorsens Forretning	19

I ALLINGE:

Clemensker	1
Grønbech, N. P. Kjøbmand	2
Jacobsen, Vognmand	11
Jørgensens Hotel	9
Kjoller, Vognmand	13
Klo, Avlsbruger, Sandvig	16
Kofoed, Joh. C. Kjøbmand	10
Kure M. Chr., Kjøbmand	7
Larsen, Martin, Kjøbmand	4
Lund, Avlsbruger, Tejn	8
Markers Hotel	3
Nyholm, Vognmand	13
Wiberg, Stenvbst., Sandvig	6

I CLEMENSKE:

Colberg, Carl, Kjøbmand	
Jespersen, Splitsgaard	
Nielsen, Træbenegaard	
Sodemann, Dyrlæge	
West, Kjøbmand Træbenegaard	

I HASLE:

Anker, Brodrene	
Dampskibsexpeditionen	
Grønbech, Kjøbmand	
Hasle Klinke- og Chamottefabrik	
Herskind, Gæstgiver	
Hotel »Erna«	
Holm, F. Julius, Kjøbmand	
Jacobsen, Vognmand	
Platen, Bestyrer	
Thomsen, Møller	

I NEXØ:

Berg, H., Brygger	47
Berg, P., Kjøbmd., Munch. Konsul	49
Bjerregaard, Gartner	21
Byfogedkontoret	39
Caspersen, Kjøbmand	15
Gerner, Dr.	11
Gornitzka, Bogtr. (Bn. Dagbl.)	23
Hansen (Stenbrudehøllen)	3

Heuckendorff, Apotheker	19
Hjorth, Chr. Kjøbmand	43
Holms Hotel	45
Kajser, Kjøbmand	12
Kofod, Nymølle	13
Korups Hotel	4
Marcker, Kæmner	33
Rønne W. (Math. Hjorth)	8
Skovgaard, Isenkræmmer	37
Sonne, O. E. Stenværksejer	15
Storms Røgeri	10
Strand, Jærnstøber	27
Zahrtmann, Ingeniør	25

I BODILSKER:

Andelsmejeriet	17
Ipsen J., Pilemøllen	1
Jensen, Provst, Præstegaard	41
Johnson, Propr., Kanikegaard	6
Jork, Propr., Krusegaard	9

I POVLISKE SOGN:

Andelsmejeriet »Bækkedal«	2
---------------------------	---

I RØNNE:

Andersen A. P., Sagfører	6
Andersen, Vejnspektør	14
Andersen, Møller	12
Andersen Vald., Polsefabrik	96
Bentzen C., Kjøbmand	5
Bidstrup Math., Bygmester	42
» Otto	25
Bornholms Maskinfabrik	40
Brantsen, Kjøbmand	18
Brønliche, Manufakturhandler	88
Brodersen A. P., Stenværksejer	10
Colberg H., Boghandler	22
Christensen, Forpagter, Rahbekkeg.	71
Dams Hotel	57
Dam & Olsens Bygningsforretning	85
Dampskibsexpeditionen	
Espersen E. P., Snedkerm. Ll. Torv	64
Fischer, Apoteker	30
Fagerlund & Bidstrup	1
Handelsbanken	13
Hansen, J. P., Skomager	35
Hansen A., Slagter	52
Hansen, Fysikus	80
Hintze, J., Konsul	29
Holm J., Slagter	2
Holm, Frue, Hotel Rønne	69
Hansen, Agent	89
Hermansen, Agent	92
Jensen P. N., Regnskabsfører	14
Jespersen J., Agent	37
Juul, Overlods, Lødsbueset	28
Jensen Peter, Vognm. Ll. Madsesg	55
Knudsen A., Agent	49
Kofod O., Lærer	3

Kofoed, Ludv., Teglværksejer	15
Kofoed, Theodor, Kjøbmand	26
Kofoed, Teglværksejer	
(Sdr. Teglværk)	53
Kofoed N. P., Kalkbrænder	32
Kofoed Leo, Damptræskærer	
Havnegade	51
Kofoed H. N., Agent	
Krause R., Bestyrer	4
Kofoed, Bestyrer, Fattiggrd.	47
Larsen P., Manufakturhandler	38
Larsen & Ahlstrand	19
Lyngberg B., Konsul	73
Larsen, Restauratør, Dannebrog	
Lund, Kul & Kommissionsforret-	
ning, Ll. Torv	58
Monrad, Kjøbmand	23
Møller, Smed ved Havnen	20
Michelsens Efterfølger P. F.	95
Nielsen, Isenkræmmer C.	11
Pelle, Brandinspektør	50
Petersen Carl, Sagfører	70
Petersen, Konditor	75
Petersen, Distriktsdyrlæge	
Rasch O. P., Kjøbmand	43
Rønne Bryggeri	48
» Politistation	45
» Raadhus	17
Rønne, Enkefru (H. P. Rønne)	33
Rønne W. (Kjøbmand)	8
Rasch Peter, Vognmand	
Schor, Carl, Kjøbmand	41
Smidt M. M., Redaktør	21
Spelling, Th. Fotograf	7
Sommerlyst	31
Sørensen Frits, Boghandler	67
Schrøder, Manufakturhandler	65
Samson H. P., Kalkbrænder	
Sonne, Sagfører	77
Stokkebyes Cigar- og Tobaksf.	79
Sørensen, Gartner	93
Sehejby, Best., Kaolinsmelteri	83
Tobiassen, Dampmøller	9
Thorsen Chr. Kjøbmand	46
Tryde F. V., Redaktør	38
Werchmeister, Kjøbmand	27
Vest, Vognmand	39
Wissing, Rübner-, Grocerer	34
Yhr, Fotograf, Fraaeborg, Dyrlæge	16
Ørsleff, Agent	61

I SVANIKE:

Gudmundsson, Dr.	2
Gram, Kjøbmand	14
Holst, Kjøbmand	24
Hotel Østersøen	30
Hansen, H. P., Fiskehdl., Listed	
Kofoed, Kjøbmand, Nybro.	
Petersen, Kaptejn, Dampskibsexp.	18
Petersen M. G., Kjøbmand	16
Pedersen Anders, Fiskehdl. Listed.	
Smidt, Consul	10
Sonne M., Sparekassen	6
Storm, Fiskehandler	8
» Aarsdale	28
» Listed	38

ve natur, idet man ikke havde for skik hurtigt at komme med på moderne indretninger.

Ser man til sammenligning på tidsforskellen på andre tekniske goders indførelse på Bornholm og det øvrige land: Den første telegrafforbindelse i Danmark blev oprettet i 1852. Bornholm fik telegrafforbindelse i 1869, altså 17 år senere. Det første gasværk åbnedes i Odense i 1854, i Rønne tændtes gassen første gang i 1896, 42 år efter. Danmark fik sin første jernbane, København — Roskilde i 1847, Rønne — Nexø banen åbnedes den 13. december år 1900, altså 53 år efter. Med disse forskelle in mente må man — trods skepsis og mistro — erkende, at 6 års forskel på indførelsen af telefoni i København og Rønne har været forbavsende lille.

Et konsortium i Rønne, med boghandler Colberg i spidsen, søgte allerede i 1887 amtsrådet om tilladelse til at anbringe en telefonledning langs vejen fra Rønne til Aakirkeby. Den daværende amtmand Peter Holten erklærede: *"Det forekommer mig så klart som Solen på Himlen, at det vilde være aldeles uforsvarligt at give Lov hertil, naar Vejen er saa smal, at knap to Vogne kan passere hinanden, naar den ene som Postvognen er forspændt med tre Heste."*

Under den senere diskussion udtalte Holten: *"at han ikke kunde indse, hvad Interesse og Vægt, man kunde have af at faa Telefon"*. Amtsrådsmedlem, gårdejer Landschoff foreslog at sætte stængerne på den udvendige side af grøften, det gik amtsrådet med til. Holten lod dog tilføje i protokollen, at han stemte imod. (Notat fra Bornholms Avis 15. juni 1887.)

I marts 1888 ansøgte ophavsmændene Rønne byråd om tilladelse til anlæg af ledninger i Rønne. Byrådet ændrede et nedsat udvalgs indstilling til: *"At der ikke gives eneret, men alene tilsagn om ikke andre ret*

til at anlægge telefoner, når ikke tvingende grunde foreligger."

For at indhøste erfaringer med henblik på valg af apparattyper, anskaffede man foruden danske også svenske og franske apparater. Nordre- og Østre Støberi anskaffede svenske telefoner, Scør & Bentzen anskaffede danske, Otto Bidstrup og Mathias Bidstrup anskaffede franske apparater.

Alle apparater var med fast "Taletragt", idet løs mikrofon ikke fandtes dengang.

Ifølge beretninger om apparattyperne virkede de danske og svenske apparater bedst, men *"De Svenske var smukkeste i Form og Udstyr"*.

Rønne Telefonselskab

På initiativ fra jernstøber Peder Bidstrup indkaldtes der i november 1888 til stiftelse af "Rønne Telefonselskab".

For at få koncession på anlæg og drift af telefon, måtte man ansøge byrådet om tilladelse. Byrådsmedlemmerne i Rønne blev anmodet om at afprøve telefonerne. Dermed kunne de blive overbevist af "Nytten" af dette nymode'nes redskab!

Afprøvningen må have forløbet tilfredsstillende. Tilladelsen blev hurtigt givet, da ansøgningen senere blev fremsendt.

Det nystiftede selskab fortsatte sin agitation, hvilket gav til resultat, at i alt 43 virksomheder og privatpersoner tegnede sig som abonnenter. Der oprettedes en telefoncentral i malermester Spellings ejendom, Lille Torv nr. 3, første sal. Frk. Mathæa Ipsen blev ansat som den første bestyrerinde, og centralen startede med de 43 tilmeldte abonnenter.

På taget af ejendommen opførtes et telefontårn af træ. Her samledes alle telefontrådene (Enkeltledning) og blev ført direkte ned i telefonbordet af isolerede ledninger. Det har ikke været særlig rart at sidde ved telefonbordet i tordenvej. Der blev derfor senere indsat nogle sikringskasser

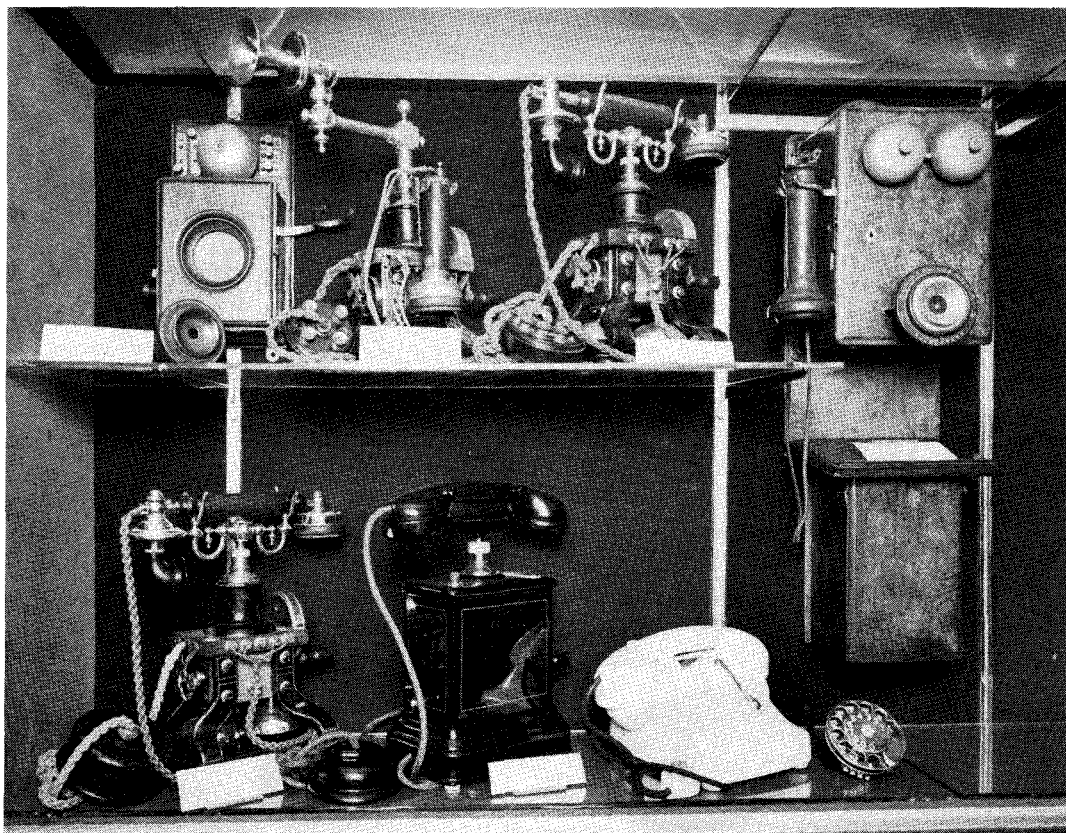

med kulsikringer for at forhindre (begrænse) lynfejl i telefonbordet.

Kort tid efter, at centralen i Rønne var sat i drift, begyndte interessen at sprede sig til resten af Bornholm. Der var sat kræfter i bevægelse for at få oprettet telefonselskaber i de andre byer på øen. På foranledning af "en indflydelsesrig borger i Nexø" ansøgte bøssesmed Olaf Olsen i Rønne, Bornholms amt om koncession til bygning af stanglinier langs amtsvejene fra Rønne over Aakirkeby til Nexø med en sidelinie til Almindingen.

I Bornholms amtsråds arkiv kan man læse følgende referat fra mødet den 29.

Jernstøber Peder Bidstrup, på hvis initiativ Rønne Telefonselskab blev oprettet i 1888.

Gamle telefonapparater fra den tid. Et af de omtalte apparater ses øverst til venstre. Foto: B. Ilsted Bech.

Maler Spellings ejendom Ll. Torv i Rønne med de karakteristiske telefontårn fotograferet 1889. Centralen var installeret på 1. sal i værelset bag de to vinduer længst til venstre. Bygningen blev beskadiget under det russiske bombardement i 1945 og er nu nedrevet.

november 1888, hvor andragendet blev behandlet: "Bøssemager Olaf Olsen i Rønne, paa et Consortiums Vegne, havde anholdt om Samtykke til ved Anlægget af Telefonledninger her i Amtet at anbringe Stænger langs Landevejene, foreløbig paa Vejen fra Rønne til Nexø med en Sidelinie til Almindingen. Den i Almindelighed ansøgte Tilladelse kunne ikke gives, derimod havde Amtsraadet intet imod, at det i Andragendet nævnte specielle Anlæg finder Sted paa de sædvanlige Betingelser, dog at den saaledes givne Tilladelse benyttes inden Forløbet af et halvt Aar."

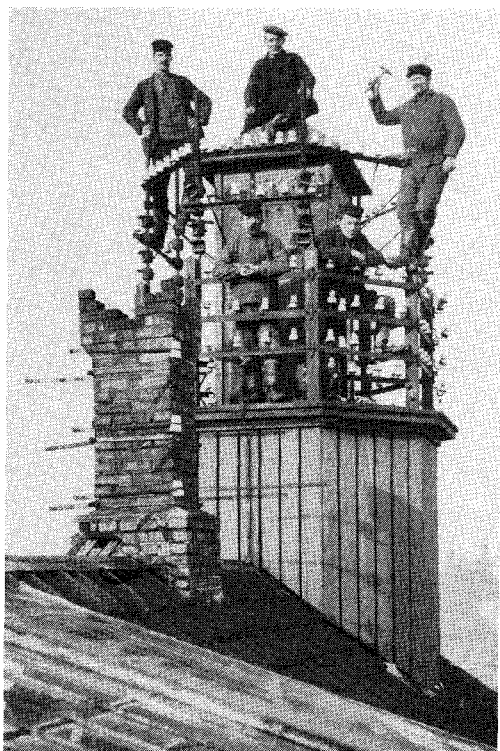
Det, at tilladelsen blev givet "paa de sædvanlige Betingelser", refererer til, at telegrafvæsenet tidligere havde ansøgt om og i henhold til nærmere fastsatte betingel-

ser fået tilladelse til at bygge telegraflinier langs amtsvejene.

På grund af andragendet foranledigede nogle af amtsrådsmedlemmerne, at en aktion blev sat i gang for at undersøge muligheden for at få det nyoprettede telefonselskabs virksomhed udvidet til at omfatte hele Bornholm, da man mente, at det ville være uheldigt med flere mindre selskaber.

A/S Bornholms Telefonselskab

På grund af amtsrådsmedlemmernes opfordring blev der, den 19. januar 1889, indkaldt til stiftende generalforsamling af A/S Bornholms Telefonselskab. Fra denne dato regner vi selskabets historie på Bornholm.

Telefontårnet på maler Spellings ejendom på Lille Torv. Personen øverst til venstre er senere autoforhandler Ferdinand Jørgensen. Øvrige personer er ukendte.

Det nye selskab overtog "Rønne Telefonselskab"s anlæg til den bogførte værdi af kr. 9.870,-. Anlægget bestod af et centralbord til 100 abonnenter, 43 apparater samt ialt ca. 3 mil ledning. Aktiekapitalen fastsattes til kr. 36.000,-.

På den konstituerende generalforsamling, den 28. februar 1889, blev det vedtaget, at bestyrelsen skulle bestå af 6 medlemmer, 3 fra Rønne og 3 udenfor Rønne bosiddende aktionærer. Den første bestyrelse fik følgende sammensætning:

Jernstøber Peder Bidstrup, Rønne
Jernstøber Harald Blem, Rønne
Konsul John Hintze, Rønne
Konsul M. M. Smidt, Svaneke
Dyrlæge J. Albrechtsen, Akirkeby
Apoteker Heuchendorff, Nexø

Den 4. april 1889 konstituerede bestyrelsen sig med jernstøber Peder Bidstrup som formand. Samtidig fastsattes prisen for byabonnenter til kr. 50,- om året indenfor 3000 alen (1884 m) og bindende for de første 2 år. Prisen for telefon på landet blev kr. 65,- uanset længden, men bindende for de første 5 år. Desuden blev det vedtaget, at centralerne skulle holdes åbne for trafik på hverdage kl. 8-20 og på søn- og helligdage kl. 8-9. I byerne udenfor Rønne blev der udpeget repræsentanter, der skulle varetage selskabets interesser. Repræsentanterne skulle bl.a. modtage bestillinger på nye telefoner, samt sørge for, at den nødvendige fejlretning blev udført. For byerne Aakirkeby, Nexø og Svaneke blev der udpeget tre bestyrelsesmedlemmer, der var bosat i de nævnte byer.

Der påbegyndtes straks oprettelse af ledninger (stanglinier) ud over hele øen. Samtidig oprettedes der flere centralstationer: 1889 Aakirkeby, Allinge, Gudhjem, Hasle, Nexø og Svaneke, 1890 Klemensker (Beliggende på Centralvejen skråt overfor Dyndegårdsvej).

Efter 1912 blev centralen benævnt som Klemensker søndre.

Til afvikling af den mellemcentrale trafik, blev der oprettet i alt 8 centralledninger, nemlig 5 ledninger mellem Klemensker og byerne Rønne, Hasle, Allinge, Gudhjem og Nexø - Svaneke. Såvel central- som linieanlæg blev udført af firmaet Ferd. E. Sørensen, København. Til stanglinierne blev der benyttet uimprægnerede stænger fra Almindingen, prisen på disse varierede fra 50 øre til 1 krone pr. stang.

På generalforsamlingen tirsdag den 10. juli 1889 i Nexø fremgik det af regnskabet, at såvel anlægsgudgifterne i forbindelse med etableringen af ledningsanlæg m.m. som driftsudgifterne var væsentligt større end beregnet. På samme generalforsamling blev der, i forbindelse med et ulykkestilfælde ved stangarbejde, vedtaget på for-

FORTEGNELSE

OVER

BORNHOLMS TELEFONSELSKABS ABONNENTER

DEN 1STE FEBRUAR 1896.

Aakirkeby.

- 2 Albrechtsen, Dyrslæge.
13 Almindingen, (Hotel „Jomfrubjerget“).
1 ~~Borch, Smed~~ *Jespersen & Borch*
3 Boghandelen, C. *(Borchgaard)*
7 „Bøstøj“, Mejeriet.
6 Blem, M., Engegaard.
23 Carlsen, Doktor.
6 Dams Enke, L., Kjøbmand.
14 Henriksen, Møller.
10 Kofoed, Kjøbmand, Løjtnant.
12 Kanns Hotel.
30 „Lølbæk“, Mejeriet.
24 Manufakturhandelen.
16 Nygaard, Snedkermester.
17 Pedersker Mejeri.
20 Rask, St. Hallegård.
19 Thorsens Forretning.
5 *Møller & Nordens Skole*
Allinge.

- 25 „Allinge“, Hotel, J. Grønbech.
11 Bohn, Emil.
18 Bornholms Granitværk, Hammeren.
16 Blanche's Hotel, Hammeren.
Beldring, Fyrmester, Kaptejn, (det gamle Fyr).
11 Dampskibsexpeditionen.
9 „Du Nord“, Hotel, Jørgensen.
12 „Hammershus“, Hotel, Jensen.
2 „Hammeren“, Hotel, L. Møller.
17 Holm, Slagter.
29 Hørmansen, Vogmand.
5 Jensen, Chr. A., Kjøbmand.
14 Jacobsen, Vogmand.
27 Jensen, Øthandler.
6 Kofoed, Gartner, „Halleyst“.
7 Kure, M. Chr., Kjøbmand.
10 Kofoed, J. C., Borgmester, Kjøbmand.
26 Larsen, J. B., Kjøbmand.
23 Munk, Vogmand.
19 Nohm, Vogmand.
3 „Skandia“, Hotel, (for Skaas Hotel).
20 Wiberg, Stenværksejer.
21 *Borch & Smedskole*
Sandvig.
24 Alexandersen, A., Kjøbmand.
4 Bang, Fyrassistent, (det nye Fyr).
28 Hansen, E., Kjøbmand.
28 Hjorts Villa, Terrakottafabr.
24 Kure, E., Slagter.
14 Klo, Avlsbrugger.
22 Weiller, Direktør.

Tejn.

- 8 Lund, M., Avlsbrugger.

Gudhjem.

- 3 Brandt, Kjøbmand.
11 Dampskibsexpeditionen.
4 Kullmann, Møller.
14 Mogenssen, Kjøbmand.
6 Rasmussens Hotel, Fru.

Mølsted.

- 15 Holm, Kjøbmand.
12 *Osterlarsker*
Hansen, Gamlevalde.
8 Kirketerp, Propr., Lehnsgd.
2 Kofoed, Nybr.
12 *Sydskat Indtægten*

Hasle.

- 5 Anker, Brødrene.
11 Dampskibsexpeditionen.
1 Grønbech, Kjøbmand.
23 Herskind, Gæstgiver.
7 Jacobsen, Vogmand.
15 Jespersen, Propr., Risegaard.
17 Kofoed, Isenkræmmer.
25 Larsen, Brønderiejer.
9 Mejeri, Rutsker.
21 Munk, Kjøbmand.
3 Platen, Bestyrer.
19 Trauberg, Kjøbmand.

Vang.

- Mogenssen, Jacob, Stenvejer.

Klemensker.

- 9 Brugsforening, Aarsballe.
20 Colberg, Carl.
5 Dam, Dyrslæge.
8 Davitzen, Kapt., Baadstadgd.
11 Due, Kroeger.
19 „Helligdomme“, Hotel.
15 Jensen, Kjøbmand, Røbro.
6 Jespersen, Grøjer, Splitsgd.
12 Stender, Gaardejer, Ladegd.

Nekss.

- 19 Apothek, Nekss.
21 Bjerregaard, Gartner.
47 Berg, H., Brygger.
49 Berg, P., Firmaat.
15 Caspersen, A., Kjøbmand.
49 Dampskibsexpeditionen.
5 Eskelund, Dyrslæge.
20 Gerner, Doktor.
3 Hansen, Møller, Stenbruds-møllen.
8 Hjort, M. E., Kjøbmand.
44 Hjort, C., Kjøbmand.
45 Hotel, Holms.
26 Hotel, Aagesens.
16 Holm, C. P., Kjøbmand.
31 Jensen, Gøfred, Kjøbmand.
13 Kofoed, Nymalle.
33 Marcher, J. A., Kjøbmand.
25 Sonne, Forretningsbestyrer.
27 Strand, Jernstøber.
39 Smit, Byfoged.

Bodilsker.

- 22 Ipsen, Pilemøllen.
6 Johnsen, St. Kannikegaard.
17 Mejeri, Bodilsker.
41 Prestegaard, Bodilsker.
9 York, J., St. Krusegaard.

Fvlsker.

- 2 „Bækedal“, Mejeriet.

Rønne.

- 78 Ahlstrand, Kjøbmand.
110 Amtssygehuset.
6 Andersen, Læderhandler.
4 Andersen, Vejinsmøller.
12 Andersen, Møller.
96 Andersen, Wald, Pølsefabr.
116 Andersen, Oberstløjtnant.
12 Andersen, Kjøbmand.
5 Bentzen, C., Kjøbmand.
1 *Bidstrup, Peder, Lærerstaber.*
42 Bidstrup, Math., Bygmester.
25 Bidstrup, Otto, Bygmester.
78 Brandts Viktualiehandel.
10 Brodersens Kontor.

- 14 *Børnshøj Agent*

- 25 Bidstrups Damp- og Høvl- og Savværk.
40 Bidstrup, Carl, Regnskabsf.

- 40 Blem, Hermann, Fabrikant.
40 Bornholms Maskinfabrik.
83 Bornholms Kaolinlemmeri.
101 Bornholms Dagblad.
108 Bornholms Svineslagteri.
75 Do. (Udsalget).
36 Bornholms Avis.
21 Bornholms Tidende.
57 Brantsen, Frøken.
119 Brødersen, Stenværksejer.
88 Bryoniche, Manufacturhldr.
45 Byfogedkontoret.
71 „Central“, Mejeriet.
22 Colberg, Boghandler.
88 Crome & Goldschmidts Udsalg.
107 Curds, Niels, Bager.
94 Dannebrog.
57 Dams Hotel.

- 40 *Dampskibsexpeditionen.*
85 Dam & Olseus Byggeforretn.
59 Dampskibsexpeditionen.
10 De forenede Granitbrud og Stenhuggerier.
111 Elberg, Gartner.

- 87 Espersen, Jens, Konsul.
80 Fieher, Apotheker.
11 Grønberg, Sædler.
18 Grønberg, Th., Kjøbmand.
13 Hantelsbanken.
89 Hansen, H. J., Agent, Lille Torv.

- 80 Hansen, Fysikus.
82 Hansen, Slagter.
106 Hansen, Brønderiejer.
98 Harboe, Kjøbmand.
107 Hermansen, Vogmand.
29 Hintze, Konsul.
2 Holm, J., Slagter.
90 Holm, Waldemar, Kjøbmand.
69 Hotel „Rønne“.
60 Hjort, L., Terrakottafabrikant.

- 74 Ipsen, Vogmand.

- 175 *Jensen, P., Vogmand, Lille*

- 175 *Madsgade, J. Agent.*

- 37 Jespersen, J., Agent.
68 Jespersen, Almeg, Knudsker.
38 Juul, Overlods.
109 Kabell, Doktor.

- 4 Kaolin-Indstri-Selskabet paa Bornholm.

- 49 Knudsen, A., Agent.

- 91 Kofoed, H. N., Agent.

- 47 Kofoed, Bestyrer, Fattiggl.

- 3 Kofoed, O., Lærer.

- 26 Kofoeds Efterf., Th., Kjøbmd.

- 82 Kofoed, J. H., Viktualiehldr.

- 102 Kofoed, Landinspektør.

- 4 Kraus, Bestyrer.

- 94 Larsen, J., Restauratør, Dannebrog.

- 56 Larsen, Fuldmægtig.

- 28 Lødsuset, (Rønne Havn).

- 48 Lund, A., Brygger.

- 16 Lund, Kjøbmand, Lille Torv.

- 73 Lyngberg, B., Konsul.

- 84 Lyster, Læderhandler.

- 114 Madsen, Simon, Kjøbmand.

- 90 Messens Udsalg.

- 77 Munk & Schous Kulhandel.

- 95 Michelsens Efterf., P. F.

- 60 *Mogenssen, Jacob, Stenværks-*

- 66 Mortensen, Skibsmægler.

- 103 *Bornholms Dampmølle*

- 123 *Hansen A. P. Handel*

- 117 *Jacobsen S. Vogmand*

- 30 *Kofoed S. Kalkbrænder*

- 20 Møller, Sned ved Havnen.

- 21 Møller, Missionær.

- 1 Nielsen, C., Isenkræmmer.

- 1 Nordre Jernstøberi.

- 115 Nyker, Mejeri.

- 86 Olsen, Janus, Sagfører.

- 9 Pedersen, Kalkbrænder.

- 70 Petersen, Carl, Sagfører.

- 100 Petersen, Distriktsdyrlæge.

- 45 Politistationen.

- 17 Raadhuset.

- 43 Rasch, O. P., Kjøbmand.

- 97 Rasch, P., Vogmand.

- 13 Ravn, Bankvestyrer.

- 30 Rønne Apothek.

- 47 Rønne Fattiggærd.

- 28 Rønne Bryggeri.

- 45 Rønne Politistation.

- 32 Rønne Skæreri.

- 53 Rønne Teglværk.

- 33 Rønne, Petra, Enkefrue.

- 8 Rønne, W., Kjøbmand.

- 41 Schor, Carl, Kjøbmand.

- 83 Scheiby, Bestyrer.

- 21 Smidt, M. M., Redaktør.

- 31 Sommerlyst.

- 7 Spelling, Th., Fotograf.

- 101 Steinhæk, Redaktør.

- 67 Sørensen, Frits, Boghandler.

- 93 Sørensen, Gartner.

- 121 „Stampen“.

- 120 Thams, Tandlæge.

- 46 Thorsen, Chr., Kjøbmand.

- 9 Tobiasen, Dampmøller.

- 68 Tornggaard, Kaolinlemmeri.

- 65 Vett & Wessels Udsalg (Aug. Schreyer).

- 27 Werchmeister, Kjøbmand.

- 34 Wissing, Røjner, Grosserer.

- 38 *Wiberg S. Kalkbrænder*

- 54 Jørgensen, Kjøbmand.

Svaneke.

- 5 Byfogedkontoret.

- 18 Dampskibsexpeditionen.

- 2 Gram, Kjøbmand.

- 3 Gudmundson, Dr.

- 25 Hansen, H. P., Fiskehandler.

- 20 Hotel Østø, den.

- 24 Holst, Kjøbmand.

- 10 Holst, O., Svanegaard.

- 27 Hjort, Vogmand.

- 8 Jørgensen, Lærer.

- 13 Jørgensen, Gæstgiver.

- 22 Kofoed, Svaneemøllen.

- 16 Petersen, M. G., Kjøbmand.

- 9 Smidt, Konsul.

- 19 Sparekassen.

- 7 Storms Efterf. (Weidemann).

- 23 Trikotage- & Manufakturhandelen.

Tøker.

- 17 Jensen, N., Fiskehldr., Listed.

- 15 Petersen, A., do. Listed.

- 12 Skov, do. Listed.

- 26 Stange, Aarslæde.

- 30 „Vadnam“, Mejeriet.

Østermarie.

- 28 „Broholm“, Mejeriet.

- 11 Forbrugsforeningen.

- 21 „Gadeby“, Mejeriet.

- 11 Madsen, Dyrslæge.

- 192 *Rønne Gasværk*

M. M. Smidt's Tryk, Rønne.

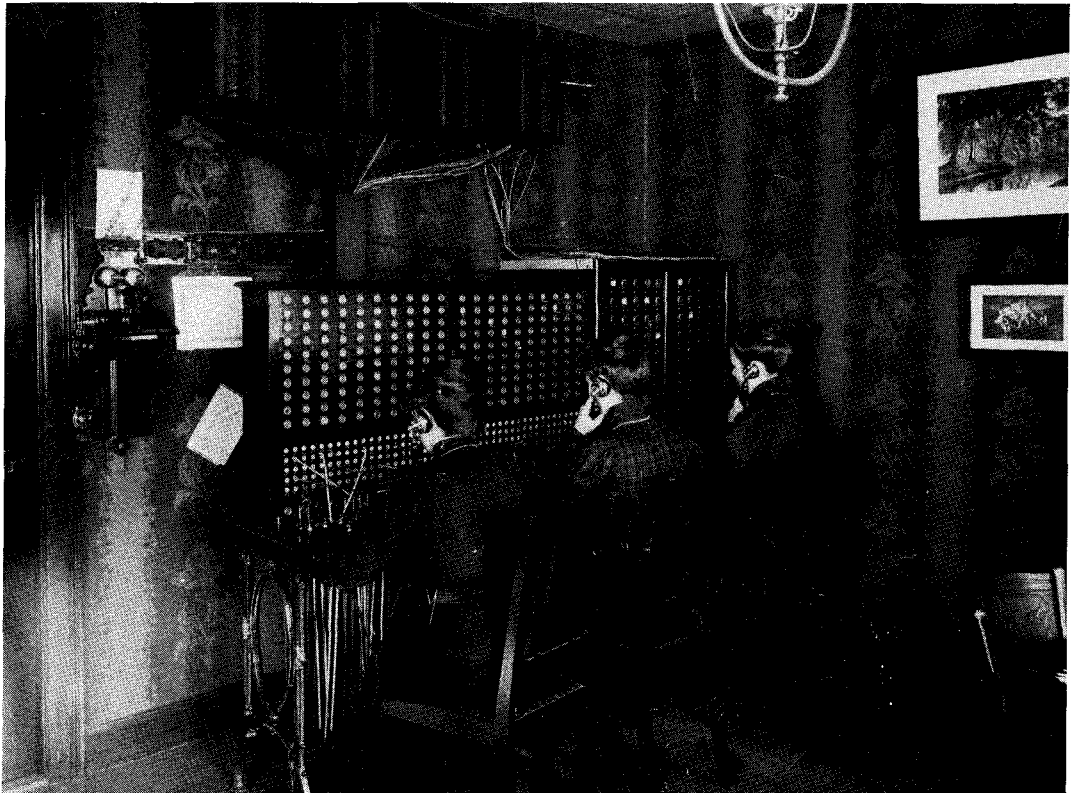
slag af H. Blem, at yde enken efter den forulykkede hr. Schrøder en understøttelse af kr. 300,- en gang for alle. Samtidigt blev det pålagt bestyrelsen: "At drage omsorg for, at de ved selskabet beskæftigede arbejdere, hvis virksomhed særlig udsatte dem for fare, blev forsikrede mod ulykkestilfælde på billigste måde".

På generalforsamlingen den 31. juli 1890 i Almindingen, var regnskabet så belastet, at man vedtog at forhøje taksterne. Den årlige abonnementsafgift under bycentralerne blev forhøjet fra 50 til 60 kr. For Klemensker central blev det årlige grundabonnement forhøjet fra 65 til 75 kr., og der blev indført en ret høj afstandstakst for de abonnenter, der boede mere end $\frac{1}{2}$ mils afstand fra centralen, nemlig

en årlig afgift på 20% af anlægssummen af abonnentlinien udover den halve mil.

På grund af denne høje afstandstakst op sagde abonnenterne i Klemensker efterhånden deres abonnement. Selskabet så sig derfor nødsaget til i september 1898 at nedlægge Klemensker central. De resterende abonnenter blev overført til henholdsvis Hasle, Allinge og Gudhjem centraler. Denne omlægning påførte selskabet en ekstraordinær udgift på ca. 9.000 kroner. Klemensker central blev dog genoprettet i 1905 og abonnenterne tilbageflyttet.

I denne periode blev centralbordet i Rønne udvidet med et "Anneks". Dette skete til venstre og resulterede i, at alle eksisterende telefonnumre 1 - 100 blev æn-

Rønne central 1903.

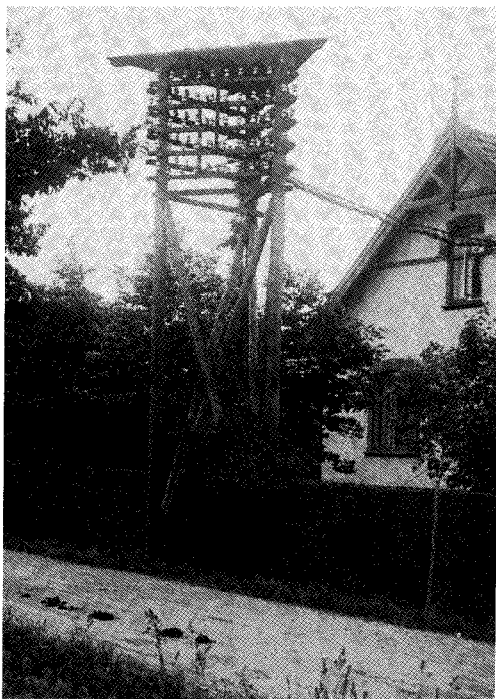
dret til 101 - 200. Normalt udbygger man en central til højre!

I den pause, der opstod i oprettelser af centralstationer efter 1890, er der formentlig sket det, der skete ved anlæggelsen af jernbanen Rønne - Nexø. (Denne er jo stort set fra samme periode) Her var det "Indflydelsesrige personer", som påvirkede linieforløbet. En af disse "kunne" ikke stå på toget fra et Trinbræt, men skulle have bygget en station — med betjening. (Kjøllergaarde). Andre "Indflydelsesrige personer" insisterede på at blive abonnenter under denne eller hin central. Dette resulterede i nogle uhensigtsmæssige centralgrænser og meget lange ledningstræk, der var yderst sårbare for såvel torden som isslag.

For at få ryddet op i disse uhensigtsmæssigheder indså den daværende formand og daglige leder for selskabet, jernstøber Harald Blem, at der måtte gøres noget for at stimulere tilgangen af abonnenter i landdistrikterne. Blem fremsatte et forslag, efter hvilket Bornholm skulle opdeles i 22 nærmere bestemte centralområder, 14 på landet og 8 omkring byerne. En central skulle først kunne oprettes, når der var tilmeldt 10 abonnenter indenfor det fastsatte område. Blem foreslog også at indføre samme grundtakst for hele øen, nemlig 60 kr. og samtidig at afskaffe den høje afstandstakst.

Dette vidttrækkende forslag blev vedtaget på generalforsamlingen i sommeren 1908 og startede en rivende udvikling for selskabet, der kom til at forløbe således:

- 1908 Lobbæk og Østermarie
- 1909 Pedersker
- 1910 Bodilsker, Nyker, Rø og Vestermarie (Tingsted)
- 1911 Aaker, Poulsker, Rutsker, Sandvig og Skovbroen
- 1912 Klemensker nordre (Liselund) og Østerlars.

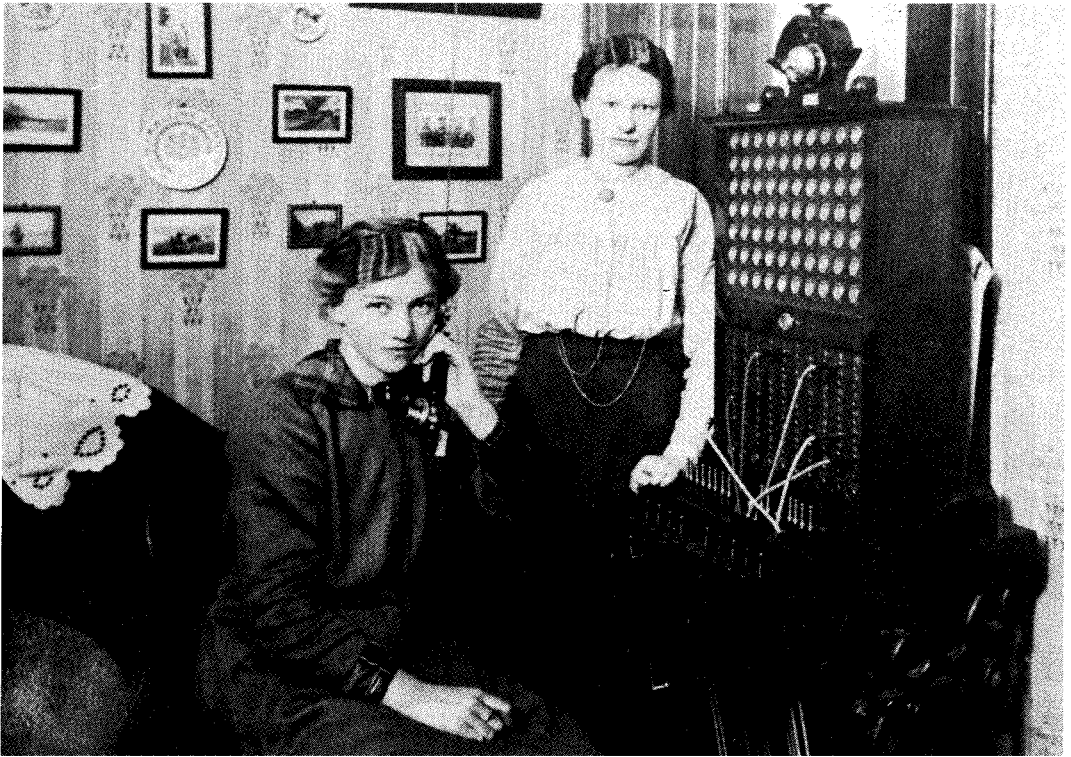
Centralstativ ved central Poulsker.

I 1910 kunne lejemålet af lokalerne til Rønne central ikke fornyes. Selskabet købte ejendommen Sct. Mortensgade nr. 16, hvor der indrettedes central, værksted og lager. I gården opførtes et telefontårn med en samlet højde på 70' (22 m). Herfra førte et 200 par stort kabel forbindelserne ind til et koblingsfelt (Krydsfelt) og videre ind til centralbordet.

Da der stadig benyttedes enkeltledninger, kunne kablet bære 400 abonnenter — en kolossal udvidelse målt med datidens målestok. Prisen for ejendommen beløb sig til kr. 11.000,-.

Ejendommen Sct. Mortensgade 16 havde tidligere været inddraget i teknikens fremskridt. Rønnes første biograf havde været indrettet her.

Om telefontårnet i Rønne fortælles: "Ved arbejde i tårnet om natten, blev man pålagt at blænde vinduerne således, at

Sandvig central ca. 1918. Damen med telefonen er Karen Bidstrup. Den anden dame var ansat ved Hasle central og hed Hanne.

skibsfarten ikke kunne tage fejl af lyset i tårnet og lyset fra havnefyret”.

Telefontårnet blev nedtaget i 1971 på grund af nedstyrtningsfare – nu til stor fortrydelse for fiskerne, telefontårnet var blevet et ”sømærke” for dem.

Aakirkeby central, der var indrettet i ejendommen Eskildsgade 10, måtte på grund af ejerskifte i 1910 flytte til Jernbanegade 4. Bestyrerposten blev dog indenfor samme familie.

Ved 25 års jubilæet i 1914 var antallet af centralstationer vokset til de fastsatte 22. Det højeste antal centraler nogensinde. De 43 abonnenter i 1889 var steget til 1481. Endvidere havde man:

- ca. 348 km hovedledning dobbelt
- ca. 140 km hovedledning enkelt
- ca. 2.063 km abonnentledning enkelt
- ca. 2.900 km samlet trådlængde.

Luftledningerne, der helt fra starten i 1889 havde været af galvaniseret jerntråd, var ikke gode. De rustede, og i vinterperioder med isslag og storme knækkede trådene og faldt ned. Når isklumperne ramte tagene eller jorden, sprang trådene i ”1000 stumper”. Man besluttede derfor at udskifte jerntrådene med bronzetråd og samtidig at gå over til dobbeltledning. Telefontårnet i Rønne kunne altså nu kun bære 200 abonnenter. Det blev derfor nødvendigt at udbygge ledningsnettet med kabelanlæg. Dette blev afsluttet i 1927 med nogle – efter datidens målestok – meget store kabler. Kabler, der stadig er i drift.

Sandvig central med telefontårn. Personerne er ukendte.

Under 1. verdenskrig opstod der stor mangel på materiel for selskabet — såvel som for andre virksomheder. Man forsøgte at afhjælpe denne mangel på følgende måder: På Sydbornholm indførte man en halvcirkelformet jernarm, monteret oven på de øvrige jernarme. På Nordbornholm benyttede man arme fremstillet af lærke-træ. Begge steder for at øge kapaciteten på stanglinierne.

På bestyrelsesmødet den 31. juli 1915 forelå der en opsigelse af lejemålet på Skovbro central fra smed Hansen. Skovbro central havde kun 14 abonnenter og ingen udviklingsmuligheder, *"Der i nærheden er heller ikke nogen, der sætter Pris paa at faa Centralen til den Løn, der tilbydes"* var smed Hansens afslutningsbemærkning. Bestyrelsen vedtog at føre de til Skovbro hørende abonnenter til Aakirkeby central, hvilket arbejde ville være tilendebragt den 15. august samme år. Skovbro central havde været aflønnet med 240 kr. Aakirkeby central skulle "kun" have 140 kr om året for disse abonnenter. Skovbro central blev dog ikke nedlagt før end i 1919.

Den koncession, Bornholms Telefonselskab fik i 1889, var blevet fornyet gentagne gange. Ved hver fornyelse var koncessionen blevet strammere og strammere. I 1919 blev den fornyet for en 20-års periode. Vilkårene var, at staten krævede større indflydelse. Blandt andet, at hele regnskabet blev omlagt.

Nye folk i ledelsen

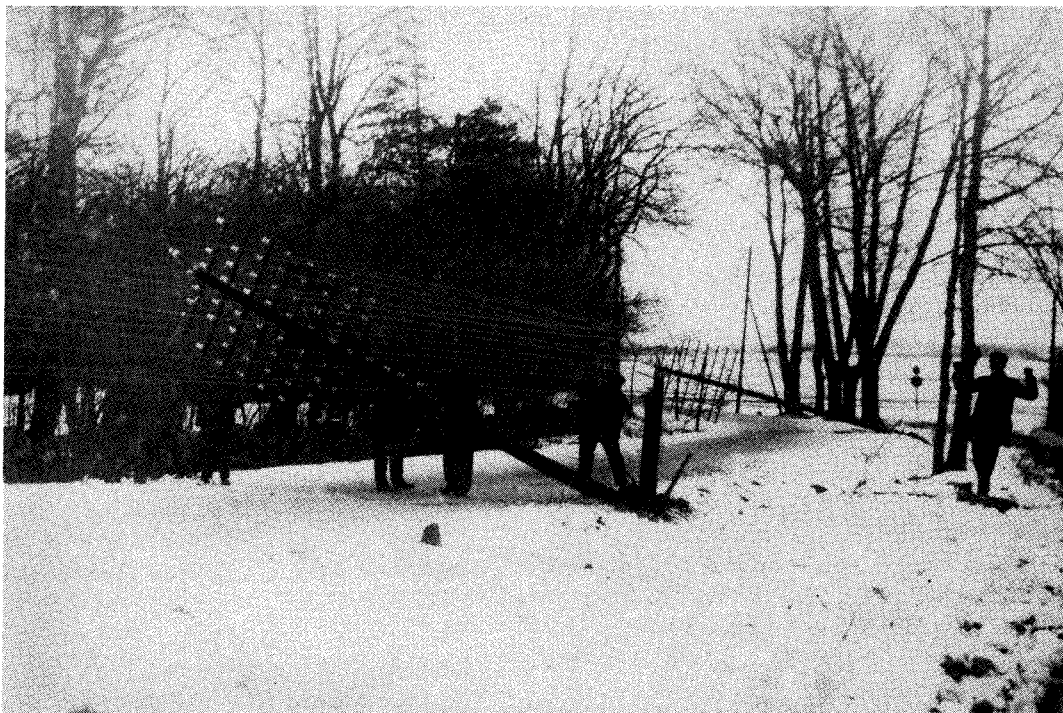
I 1919 skete der en del omrokeringer i Bornholms telefonselskab. Bestyrelsen ansatte telefoningeniør P.T.Carlsen Heinø som driftsleder. Det blev ligeledes vedtaget at ansætte bankass. H.P.Bidstrup som hovedkasserer og bogholder. Som fuldmægtig for kontoret ansattes Agnes Hansigne Kofoed. Ansættelsen af H.P.Bidstrup blev dog senere, efter eget ønske,

trukket tilbage. Senere på året blev bogholder ved slagteriet G.M.Rømer ansat som bogholder/kasserer. Også ansættelsen af G.M.Rømer blev efter eget ønske trukket tilbage. Derfor rettede bestyrelsen henvendelse til Alfred Bech i København om at overtage stillingen som bogholder den 1. dec 1919.

Den 22. december 1919 anrettede en kraftig storm med masser af tøsne stor ravage på ledningsnettet. Der væltede i alt 290 stænger, hvoraf de fleste knækkede. 500-600 abonnentledninger blev sat ud af funktion. Under den midlertidige udbedring af skaden indtraf der den 8. januar 1920 igen et overfaldsvejr, som ikke alene rev alt det midlertidigt opstillede net ned, men skadens omfang øgedes yderligere og omfattede nu ca. 500 væltede og knækkede stænger og 1000 afbrudte abonnenter. Den 6. februar kom der atter et uvejr, som igen væltede det meste af det løst opsatte ledningsnet for 3. gang. Vanskeligheden ved på dette tidspunkt at fremskaffe det nødvendige materiel og værktøj, samt manglen på tilstrækkeligt øvet mandskab, var selvsagt en stor belastning for arbejdet. Det var derfor en stor hjælp for selskabet, at Telegrafvæsenet ydede støtte i form af materiel, udlån af værktøj samt mandskab. Telegrafvæsenet skulle reparere deres egne ledninger, der heller ikke var gået ram forbi. Dette var med til at sætte gang i udbygningen af kabelanlæg på landcentralerne. En udbygning, der fortsatte helt op til 2. verdenskrig, hvor der igen kom materiarestriktioner.

Partistelefoner

Det var stadig enkeltledningssystemet, der var fremherskende. Det havde den fordel at være billigere i anlæg end dobbeltledningssystemet, som krævede 2 tråde mellem central og abonnent. Enkeltledningerne havde dog væsentlige mangler. Efterhånden som der samledes flere enkeltled-

Sne- og isslagsskader på ledningsnettet den 22. dec. 1919.

ninger ved siden af hinanden på stanglinierne, kunne man høre samtalerne på de øvrige ledninger. Det var induktion ledningerne imellem, som navnlig i tåget og fugtigt vejr var særlig slemt. Ledningerne optog desuden støj fra alle øvrige elektriske anlæg, der også benyttede jorden som returledning.

Efter 1.verdenskrig – omkring 1920 – var situationen ret alvorlig for selskabet. Der kom en stor tilgang af abonnenter, men det var meget vanskeligt at fremskaffe de nødvendige materialer for at kunne klare efterspørgslen.

Af de daværende 21 centraler var de 14 fuldstændigt lukkede for tilgang; enten var centralbordene fuldt optagne eller ledningsnettene så overbelastede, at det var umuligt at øge deres kapacitet. Som følge af disse prekære forhold søgte man andre udveje. En sådan fandtes ved sammenpartning af først 2 abonnenter (enkeltled-

ningssystemet) og senere, da dobbeltledningerne var indført, med 4 abonnenter på samme ledning.

Partstelefonen var udviklet af telefonvæsenet på Møn, hvis stifter og leder var redaktør ved Møns Folkeblad, Hans Jørgen Jensen. H.J.Jensen anses som opfinder af partssystemet.

Denne sammenpartning var kun tænkt som en nødhjælp, men indgik efterhånden som en fast bestanddel i anlægsprincippet bl.a. på grund af en billigere abonnementspris.

Forøgelsen af abonnentantallet og overgangen til dobbeltledning krævede anvendelse af jordkabler på de stærkest koncentrerede ledningsstrækninger. I byerne såvel som på landet afsluttedes kabelanlægene i opføringsstænger, hvorfra luftledninger fortsatte ud til abonnenterne.

Man opnåede 4 fordele ved kabelanlæg: billigere anlæg, større driftssikkerhed,

mindre vedligeholdelse og længere afskrivelsestid. (Luftledningsanlæg måtte afskrives over 20 år, kabelanlæg derimod over 50 år). Der var dog én ulempe ved kabelanlæg, der var langt større dæmpning i kablerne end på luftledningerne.

I en periode forsøgte man sig med luftkabler, men opgav forsøgene, da luftkablerne ikke var nævneværdigt billigere end jordkablerne; de var udsat for vejrligets påvirkning og anden overlast. (Børn og unge mennesker skød til mål efter kablerne med luftgevær o.l.) Dette medvirkede til en ringere driftssikkerhed.

I byområderne Gudhjem og Aakirkeby bevarede man dog en del af luftkablerne. Begrundelsen herfor var de store forekomster af klipper i disse byer, hvilket kunne sættes lig med en væsentlig højere gravepris. Luftkablerne i Gudhjem og Aakirkeby blev nedtaget i midten af 1950'erne, hvor de blev udskiftet med nogle store jordkabelanlæg. Samtidig skete der en flytning og udbygning af centrallokalerne på begge centraler.

Strid om telefontakster

I årene 1921 - 23 havde selskabet en lang række resultatløse forhandlinger med Abonnentforeningens bestyrelse om nedsættelse af selskabets takster. Gennem de 3 bornholmske dagblade fremførte begge parter gensidige beskyldninger mod hinanden. Konflikten medførte, at der til selskabets bestyrelsesmøde den 4. oktober 1922 forelå en kollektiv opsigelse af 1744 abonnementer. Gennem en række mæglingsmøder henholdsvis i København og i Rønne, med Statstilsynet som mægler, opnåedes der langt om længe forlig. Dette var et kompromis mellem Abonnentforeningens "krav" og selskabets takster. Senere tog selskabet en "lille hævn" ved at meddele Abonnentforeningen, at man ikke mere så sig i stand til at opkræve Abonnentforeningens kontingenter.

På bestyrelsesmødet den 30. januar 1923 vedtog man at afsætte kr. 30.000,- på budgettet til at bygge en etage oven på "Centralstationen" i Rønne. Ombygningen stod færdig godt 2 år senere med en lille budgeroverskridelse på 134,34 kr. Ved den lejlighed fik Heinø gennemført, at der blev anskaffet kitler til damerne.

Nexø central brænder

Fredag den 9. januar 1925 opstod der brand i den ejendom, hvor Nexø central havde til huse. Forbipasserende havde observeret, at der sivede røg ud af gadedøren. Døren blev åbnet for at lukke røgen ud, men trækken herfra gav ilden ekstra næring, hvorefter branden udviklede sig hastigt og voldsomt. Brandinspektøren tilkaldte hjælp fra Aakirkeby og Rønne. Et par lastbiler med store trækar på ladet hentede vand fra havnen, trykket i brandhænderne var så lavt, at man ikke kunne sprøjte tilstrækkeligt højt og kraftigt.

Selve hovedbygningen kunne ikke reddes, men med velvillig assistance fra brandvæsenet lykkedes det driftsbestyrer Heinø at redde sidebygningen. Telefontårnet, der var opbygget på sidebygningen, slap uskadt gennem branden, men selve telefoncentralen blev totalt ødelagt. To centraldamer var på arbejde på centralen. Da de mærkede varmen fra branden ville de løbe ned, men blev stoppet af den voldsomme og kvælende røg på trappen. Brandvæsenet rejste en stige til et af centralens vinduer, men stigen var for kort, den kunne ikke nå helt op. Fyrassistent Jensen fra Dueodde stod i nærheden, han så straks den farlige situation og løb hurtigt op ad stigen og fik hjulpet de to damer ned. Det var i sidste øjeblik, kort efter brød flammerne ud af taget over centralen.

Ved 18-tiden var man så meget herre over ilden, at der ikke mere var fare for videre udbredelse. Driftsbestyrer Heinø kunne nu hellige sig arbejdet med at opret-

te nogle nødforbindelser til Aakirkeby og Rønne, således at læger, dyrlæge og øvrigheden kunne komme i forbindelse med oplandet. Disse forbindelser var i drift kl. 18.45, de øvrige ca. 250 abonnenter var afbrudt. I løbet af natten til lørdag fik man installeret en nødcentral i naboejendommens loftsetage. Ejendommen tilhørte blikkenslager Otto Eriksen. Nødcentralen bestod af et gammelt 100-ledningsbord og havde plads til 90 abonnenter og 10 centralledninger. (Tanken falder umiddelbart på det gamle Rønnebord fra 1889, men vi har ingen beviser herfor.)

Det var fortrinsvis abonnenter af særlig betydning, læger, dyrlæge, sygehus, apotek, øvrighed og større forretninger, der blev indsat på nødcentralen. I løbet af den følgende uge lykkedes det at få opstillet 2 nye 150-ledningsborde.

Telefonfabrikken i Horsens havde netop disse 2 borde færdige til levering til Jydsk Telefonselskab, som med stor beredvillighed overlod bordene til selskabet. Det ville ellers have været umuligt at få skaden udbedret så hurtigt.

Branden kom til at koste 2 mennesker livet, det var købmand I.S.Kjærgård og brandinspektør J.Schou, Rønne. Begge blev så svært kvæstede af en nedfaldende gesims, at de kort efter døde henholdsvis på Nexø og Rønne sygehuse.

Allerede ved juletid kunne ejeren, boghandler Funk, tage sin nye forretning i brug.

Personaleændringer i bestyrelsen i slutningen af 1920'erne

Natten mellem den 6. og 7. oktober 1925 omkom bestyrelsesmedlem, skibsreder P.Chr. Sode under sejlads fra Nexø til Karlskrona. Han blev erstattet af kommunebogholder J.A. Jørgensen, Nexø.

Den 22. marts 1931 afgik bestyrelsesformand, konsul Johs. Jespersen ved døden.

På generalforsamlingen den 17. april 1931 nyvalgte den hidtidige næstformand direktør P.M. Nielsen som bestyrelsesformand med Sparekassedirektør C.M. Koefoed som næstformand. Samme år blev driftsbestyrer Heinø ansat som direktør for Bornholms Telefon.

I 1926 blev 2 af selskabets ældste medarbejdere bevilget pension. Det var:

Telefonmontør Andreas Hansen, Rønne, der havde været ansat siden juni 1898.

Lagerekspedient Peder Pedersen, Rønne, der havde været ansat i det "gamle" Rønne Telefonselskab fra 1. jan. 1889 og var fulgt med over i Bornholms Telefonselskab.

Dette gav luft til avancement for følgende telefonarbejdere, der pr. 1. august 1926 blev udnævnt til telefonmontører:

Hans Michael Olsen, Nexø.

Carl Ejner Rasmussen, Aakirkeby.

Begge blev fra samme dato forflyttet til Rønne.

I Nexø ansattes løsarbejder Jens Peter Andersen som telefonarbejder.

I 1929 fik Montør Lauritz Larsen, Allinge, bevilget sin afskedsansøgning. Han havde været ansat siden 1908.

Festligholdelse af selskabets 40-års jubilæum, den 19. jan. 1929, aflyses på grund af snestorm.

I samme periode gav selskabet tilladelse til at benytte selskabets ledningsnet til radiotransmission hver søndag formiddag og hver fredag aften i ca. et par timer, foreløbig af en måneds varighed. Andragendet var indsendt af lærer Anker Bjerre, og radiomodtageren var installeret hos bogtrykker Gornitzka.

Omlægning af centraler og fornyet drøftelser af fontakster

I 1926 begyndtes ombygningen af anlægget i Rønne til kabelanlæg. Dette var budgetteret til kr. 216.000,-. Bestyrelsen måtte optage lån i såvel Bornholms Spare- og

Lånekaske som Handelsbanken i størrelsesorden kr. 100.000 og 400.000.

På bestyrelsesmødet den 22. oktober 1931 blev det på direktør Heinøs forslag vedtaget at sammenlægge Klemensker nordre og søndre centraler. Sammenlægningen var anslået til kr. 69.000,-. Endvidere var der forslag om nybygning af centralledninger fra den nye Klemensker central til Aakirkeby, Østermarie og Allinge.

Samme år indledte formanden en længere diskussion om øjeblikkets situation. Det var telefonudvalget, der havde ansøgt om midlertidig nedsættelse af taksterne eller en kriserabat. Bestyrelsens stillede sig forstående og tilbød samme kriserabat som året før, 6 kr. pr. grundtakst samt evt. lidt på samtalerne. Til gengæld skulle telefonudvalget og repræsentaskabet anbefale abonnenterne at beholde deres telefon, når det var muligt. Året efter tilbød bestyrelsen et beløb på kr. 7.400,- samt at tage kr. 12.600,- af de penge, der var afsat til overførelse, ialt 20.000 kr i midlertidig kriserabat.

I 1935 fik man den første private central på Bornholm. Det var hotelejer Lyngby, som ønskede at installere telefon på alle værelser på Dams hotel.

Det vedtoges på mødet den 20. april 1937 at håndhæve 3 minutters perioden overfor abonnenterne under Allinge og Sandvig centraler i de 3 sommermåneder!

Vejvæsenets krav om fritelefoner

Der havde i nogen tid været rejst krav fra Bornholms Amtsvejsvæsen om et antal fritelefoner, et krav som telefonselskabet ikke ville anerkende. Selskabet havde henvendt sig til Ministeriet for offentlige Arbejder, for at få en afgørelse der.

På bestyrelsesmødet den 20. maj 1937, forelå der svar fra statstilsynet med kopi af skrivelse til Ringkøbing amt, om et lignende forhold.

Svaret gik ud på: Statstilsynet kan ikke

anerkende, at selskabet har nogen pligt til at betale vejvæsenet i form af fritelefon.

Reaktionen i form af en lille hævnagt for selskabets modstand mod at give Amtsvejsvæsenet fritelefoner kom et halvt år efter, hvor man modtog en skrivelse fra Ministeriet for offentlige Arbejder, hvori det meddeltes, at Amtmanden for Bornholm havde indberettet, "*At de langs de bornholmske veje opstillede stangrækker og barduner ikke overalt er opstillet og afmærket på den i Ministeriets cirkulære af 4. juni 1924 foreskrevne måde*".

På bestyrelsesmødet samme år beklagede dir. Heinø, at samarbejdet med Amtsvejsvæsenet havde udviklet sig i en mindre heldig retning. Dette til trods for, at selskabet bestræbte sig for at imødekomme enhver rimelig fordring fra amtsvejsinspektorens side.

Bestyrelsen bemyndigede formanden og dir. Heinø til at forsøge en henvendelse til amtsvejsvæsenet for om muligt at fremkalde en ændring i forholdet. Hvis dette ikke lykkedes, da at foretage en henvendelse til Ministeriet for offentlige Arbejder.

Formanden og dir. Heinø satte sig i forbindelse med Bornholms Amtvejsvæsen, og efter en brevveksling enedes man om en mundtlig forhandling, der fandt sted den 3. november på Jernbanernes hovedkontor. Tilstede var fungerende Amtsvejsinspektør, ing. Milner og ing. Dam-Petersen, fra telefonselskabet mødte formanden og dir. Heinø. Efter en længere drøftelse blev man enige om at indstille til de kompetente forsamlinger, "at Amtsvejsvæsenet som vederlag for den ulejlighed, telefonselskabet påfører vejvæsenet får i alt 7 fritelefoner, hvorefter vejvæsenet ikke har yderligere krav på telefonselskabet". Denne ordning blev samme aften tiltrådt af amtmanden.

På mødet den 8. februar 1938 forelå der svar fra såvel Statstilsynet som fra Mi-

nisteriet for offentlige Arbejder angående godkendelse af overenskomst med Bornholms Amtsvejvæsen. Ministeriet nærede betænkelighed ved at godkende overenskomsten, idet man anså den for værende overflødig. Vedrørende fritelefonerne ville Ministeriet næppe finde anledning til at gøre indsigelse imod, at selskabet som ren imødekommenhed tilstod Amtsvejvæsenet et passende antal fri- eller rabattelefoner. Dir. Heinø blev pålagt, at tage kontakt med Amtsvejvæsenet om en eventuel ophævelse af overenskomsten.

På et nyt møde den 10. februar angående sagen om fritelefoner til Amtsvejvæsenet, kunne formanden meddele, at han efter anmodning fra amtmanden havde haft et møde med denne samme dags formiddag, hvor man var enedes om at annullere overenskomsten af 3. november 1937. Tilståelsen af de 7 fritelefoner til enhver tid har været ment som en ren imødekommenhed fra selskabet. Dette blev tiltrådt og en svarskrivelse til Amtsvejvæsenet blev affattet. (Kopi af skrivelsen sendtes til Statstilsynet.)

Den 28. dec. 1937 skete der en del fastansættelser sted: H.F. Riddersborg ansattes som fast mekaniker fra 1. januar 1938, med forsørgerpligt overfor sin mor. Følgende telefonarbejdere på prøve blev ligeledes pr. 1. januar 1938 ansatte som faste telefonarbejdere: Roald Rasch Møller og Poul Jørgen Hansen. Pr. 1. april 1938 Hans Jacob Madsen, samt pr. 1. maj 1938 og Villy Frederik Charles Andersen.

50 års jubilæet

I anledningen af selskabets 50-års jubilæum blev der nedsat et udvalg til at tage sig af forberedelserne. Hans Hjort påtog sig at skrive et festskrift, som senere blev udsendt i et oplag på 4000 stk. Festen afholdtes den 22. januar 1939 med deltagelse af i alt 94 personer. Ved 50-års jubilæet kunne Bornholms Telefon A/S opføre sit

medlemstal til 3.784 betalende abonnenter og 45 fri- og tjenestetelefoner.

Onsdag den 25. januar 1939 meddelte dir. Heinø, at bestyrelsesmedlem kommunebogholder J.A. Jørgensen, var afgået ved døden den 23. januar. På bestyrelsesmødet den 16. februar supplerede bestyrelsen sig med Sparekassedirektør Niels Edvard Harild, Nexø. Harild meddelte på et møde den 7. november, at han ønskede at udtræde af bestyrelsen.

Telefonvæsenet under Besættelsen

På forretningsudvalgsmødet den 12. oktober 1939 redegjorde dir. Heinø for de foranstaltninger, der var foretaget i anledning af de for tiden "unormale forhold" (optakten til 2. verdenskrig!). Bornholms Avis meddeler, at der bliver vanskeligheder med hensyn til fremskaffelse af papir etc., til håndbogen for 1940.

På samme tidspunkter skete der flere personskifter: Direktør, overretssagfører P. M. Nielsen og Konsul, købmand M. Th. Bidstrup indtrådte som statens repræsentanter i selskabets bestyrelse som henholdsvis formand og næstformand.

På samme tid forelå skrivelse fra Ministeriet for offentlige Arbejder, hvor det meddeltes, at ministeriet havde beskikket amtmand P. C. von Stemmann, dir. P. M. Nielsen og konsul M. Th. Bidstrup, til indtil videre at være medlemmer af bestyrelsen.

Onsdag den 18. april 1940 kl. 14.00 modtog selskabet en telefonisk meddelelse: *"Såfremt der fra de tyske militære myndigheder skulle blive stillet krav, som har principiel betydning for selskabet og dets virksomhed i henhold til koncessionen, må sagen straks indberettes til ministeriet. Kræves der imidlertid en øjeblikkelig handling, må selskabet naturligvis handle efter konduite og eventuelt imødekomme kravet — og derefter straks indberette sagen."* Den-

50-års jubilæumsfest den 22. januar 1939.

Bordplan

Fru Konsulinde Bidstrup

Hr. Direktør C. M. Kofoed

Kasserer Frk. A. Kofoed

Fru Direktør Blom

Hr. Direktør P. M. Nielsen

Fru Centralbestyrer Funch
Hr. Jhv. Købmand Edv. Petersen
Fru Overmekaniker Jacobsen
Telefonistinde Frk. A. Jørgensen
Hr. Bogholder A. Bech
Fru Centralbestyrer H. Andersen
Fru Telefonmontør Rasmussen
Hr. Formand O. Ipsen
Centralbestyrerinde Frk. R. Andersen
Fru Overmontør Caspersen
Hr. Centralbestyrer H. Lyster
Telefonistinde Frk. P. Kyhn
Telefonistinde Frk. I. Nielsen
Hr. Overmontør J. Mogensen
Fru Telefonmontør Andersen
Fru E. Elleby

Fru Centralbestyrer Mortensen
Hr. Centralbestyrer Bendtsen
Telefonistinde Frk. U. Petersen
Centralbestyrerinde Frk. O. Kofoed
Hr. Telefonmontør C. Mortensen
Fru Centralbestyrer Petersen
Telefonistinde Fru M. Lerche
Hr. Centralbestyrer V. Andersen
Jhv. Centralbestyrerinde Frk. Andersen
Centralbestyrerinde Frk. J. Hansen
Fru Telefonmontør Olsen
Hr. Telefonmontør H. Bidstrup
Telefonistinde Frk. Pihl
Fru Centralbestyrer Ipsen
Fru Telefonarbejder Hansen

Telefonistinde Frk. A. Dan
Hr. Centralbestyrer H. Andersen
Fru Lagrekspedient Bidstrup
Telefonistinde Frk. L. Andersen
Hr. Telefonmontør C. Rasmussen
Fru Telefonmontør Mortensen
Telefonistinde Frk. A. Marcher
Hr. Telefonarbejder P. Hansen
Telefonistinde Frk. D. Bendtsen
Telefonistinde Frk. Vita Petersen
Hr. Kontorist P. Bendtsen

*Hr. Telefonarbejder
V. Andersen*

Hr. Direktør P. M. Nielsen

Fru Direktør Heino

Fru Bygmester Bidstrup

Hr. Bygmester Otto Bidstrup

Centralbestyrerinde Frk. Thomsen

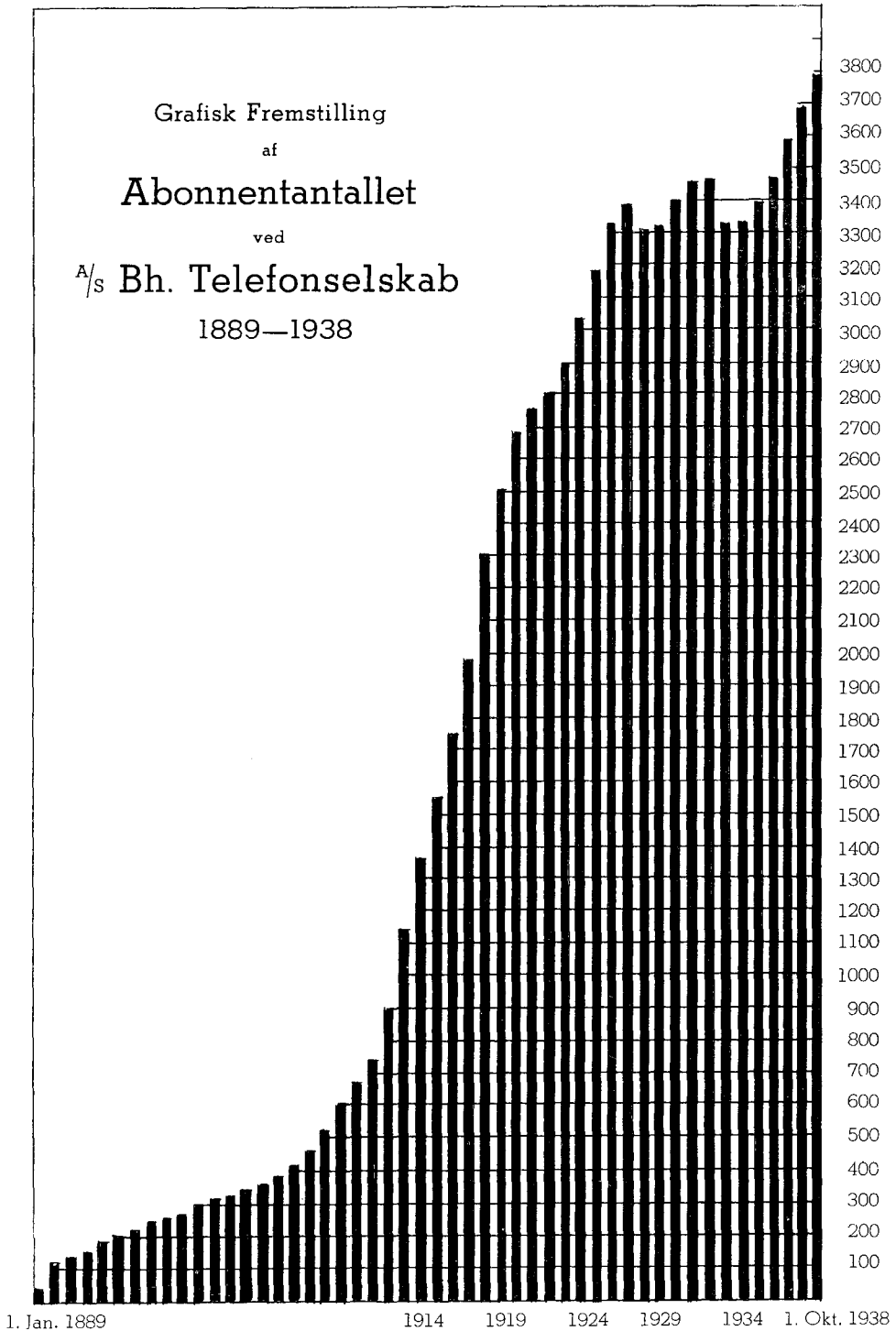
*Centralbestyrerinde Frk. Jespersen
Telefonistinde Frk. A. Petersen
Hr. Overmontør E. Jørgensen
Fru Centralbestyrer V. Andersen
Telefonistinde Fru Kjød
Hr. Centralbestyrer Ipsen
Centralbestyrerinde Fru Veidixsen
Centralbestyrerinde Frk. A. Jensen
Hr. Mekaniker J. Riddersborg
Telefonistinde Frk. I. Bidstrup
Telefonistinde Frk. Lyster*

*Kontorist Frk. Lilly Møller
Hr. Centralbestyrer P. Mortensen
Fru Overmontør Jørgensen
Telefonistinde Frk. V. Dam
Hr. Lagerekspedient R. Bidstrup
Centralbestyrerinde Frk. M. Jensen
Telefonistinde Frk. A. Falkmann
Hr. Centralbestyrer J. Petersen
Fru Centralbestyrer Bendtsen
Snørearbejderske Frk. C. Hansen
Hr. Telefonmontør H. Olsen
Telefonistinde Frk. Sonne
Fru Telefonmontør H. Bidstrup
Hr. Telefonmontør J. Andersen
Fru Telefonarbejder Andersen*

*Fru Bogholder Bech
Hr. Konsul M. Th. Bidstrup
Fru Centralbestyrer Lyster
Fru Formand Ipsen
Hr. Direktør C. Heino
Telefonistinde Frk. M. Hansen
Centralbestyrerinde Fru Gjessing
Hr. Overmekaniker Jacobsen
Centralbestyrerinde Frk. S. Larsen
Fru Overmontør Mogensen
Hr. Centralbestyrer H. Funch
Telefonistinde Frk. D. Heino
Telefonistinde Frk. Johansen
Hr. Overmontør A. Caspersen
Telefonistinde Frk. A. Koefoed
Telefonistinde Frk. Sonne*

*Hr. Telefonarbejder
H. J. Madsen*

Grafisk Fremstilling
af
Abonnentantallet
ved
A/s Bh. Telefonselskab
1889—1938

Stigningen i abonnentantallet 1889-1938. Fra jubilæumsbogen 1939.

ne meddelelse blev behandlet på forretningsudvalgsmødet den 18. april.

Ved samme møde forelå en kopi af skrivelse fra selskabet til løjtnant Agersted i anledning af en telefonisk anmodning om etablering af telefonforbindelser til de tyske militære myndigheders kontorer i Rønne med 3 på Rønne Missionshotel og 1 på hotel Phønix. (Løjtnant Agersted var Bornholms Værns forbindelsesofficer til Den tyske Værnemagt.)

Efter senere anmodning er der sendt regning til den tyske værnemagts myndigheder på Bornholm i henhold til "Takster og vilkår".

Den 18. december blev det vedtaget at oprette en nødcentral for Rønne central i beskyttelsesrummet i kælderen. Dette skete på opfordring af Statens civile Luftværn.

Et 50-lednings omstillingsbord blev opsat, hvortil de vigtigste abonnenter blev tilsluttet. Selve bygningen og i særdeleshed 1. sal, hvor Rønne central var beliggende, blev sikret med kraftige skodder. Dette skete — dels af hensyn til mørkelægningen, men i lige så høj grad som beskyttes mod sabotage. Beskyttelsesrummet var meget nødtørftigt indrettet — så ringe, at man ikke forstår, at det kunne godkendes.

En del af det mandlige personale blev uddannet som "karréværn" for selskabets bygninger. De blev udstyret med hjelme og gasmasker — samt, som identifikation — et rødt armbind med gule kanter.

Den 8. februar 1941 blev det vedtaget at anskaffe 2 generatorbiler. På samme møde kunne Dir. Heinø meddele, at man ikke kunne skaffe bronzetråd til installation af nye abonnenter. Man vedtog at anvende ståltråd, således at der ikke siges nej til nye abonnenter, hvor det er muligt at foretage de nødvendige installationer.

Skrivelse af 29. april 1941 fra Kristian Kirks Telefonfabrik A/S, at man desværre ser sig nødsaget til for nye ordrer at anmo-

de om levering af kompensation for de mængder kobber og messing, der medgår til fabrikation af det pågældende materiel. (Lignende foranstaltninger var der også indført ved f.eks. installation af elektricitet i såvel ældre som nyere bebyggelser.) Efter møde med Telefonudvalget på Bornholm var man enedes om at ansøge Ministeriet om tilladelse til at forhøje indskrivningsgebyret fra kr. 50,- til kr. 120,- pr. abonnent — samt at opkræve et tillægsgebyr på kr. 15,- pr. bordapparat.

Den 22. juni kl. 8.15 1941 modtog selskabet et telegram, *hvorefter såvel Gesandtskabet som alle Konsulater for de sovjetrussiske Republikker i Danmark og dertil knyttede personer udelukkes med øjeblikkelig ikrafttrædelse for telefonering.*

Tyskerne lukkede Ystadkablet på Rigs-telefonen, som dengang havde til huse på Posthuset i Rønne. Et par "fingernemme" telefonmænd, der var medlemmer af modstandsbevægelsen, "fixede" nogle ledninger ind i en kælder, der tilhørte købmand Stender i Nørregade. Ystadkablet lå på dette sted i samme kabelrende som telefonselskabets kabler. Man opstillede et "reparationstelt", tog hul på kablet og sløjfede et par ledninger ind i kælderen. Der blev fremstillet et specielt telefonapparat til denne forbindelse, apparatet har været i Ingeniør J.Christiansens varetægt, men er formentlig bortkommet efter dennes død. En af de sidste, som havde kendskab til apparatet og forbindelsen, var vognmand Ole Holm, der efterlyste det ved 100 års jubilæet. Via denne forbindelse kunne modstandsbevægelsen komme i kontakt med svenskerne og dermed træffe aftaler om transporter mm.

I begyndelsen af krigen skete der en række personaleomrokeringer som følge af, at centralbestyrerinde fru Lerche, Svaneke, havde opsagt sin stilling. Fru Gjesing, Østerlars central, overtog bestyrerindepladsen på central Svaneke. Telefonist

frk. Anna Johansen, Aakirkeby central overtog bestyrerindepladsen på central Østerlars. Tidligere var Knud Spanner blevet forfremmet fra aspirant til assistent.

*Problemer omkring en afløser
for direktør Heinø*

På en del møder i 1942 blev spørgsmålet om ingeniør Egon Kristiansens fastansættelse drøftet og hver gang henlagt til senere behandling. Slægtskabsforholdet mellem Kristiansen og en højere funktionær kunne vanskeliggøre hans ansættelse som direktør!!! E. Kristiansen bemærkede hertil, at det ikke var i overensstemmelse med, hvad der var stillet ham i udsigt ved hans antagelse. Efter Kristiansens opfattelse var det en forudsætning, at han skulle fastansættes efter 2 år. Bestyrelsen kunne ikke gå ind for Kristiansens krav.

Resultatet blev, at ansættelsesforholdet ophævedes pr. 1. december 1942 og Kristiansen blev bevilget et rimeligt beløb til flyttegodtgørelse, hvis han opnåede en anden stilling. Til belysning af Kristiansens forhåbninger om en direktørstilling kan oplyses, at han, under sin ansættelse ved Bornholms Telefonselskab, stort set hele tiden havde fungeret som dir. Heinøs afløser under dennes sygdom.

På mødet den 7. oktober blev konsul Alfred Bidstrup budt velkommen i bestyrelsen.

Den 16. januar 1943 ansattes J. Zeigler Nielsen som ingeniør på prøve i 2 år.

På bestyrelsesmødet den 7. februar 1944 vedtog man at indføre telefonvagt og notering på centraler med over 200 abonnenter.

Vi er i dag desværre ikke i besiddelse af flere oplysninger fra krigsperioden, som vedrører selskabets aktiviteter. Vi ved, at der var stor mangel på alt materiel. Statistikker viser også, at der ikke har været nogen nævneværdig fremgang for selskabet i denne periode.

Manglen på materiel blev særlig mærkbar ved krigens afslutning, som jo endte med russernes bombardementer af såvel Nexø som Rønne. Igen blev Nexø central sat ud af spillet, idet den ejendom, hvor centralen var installeret, blev udbombet. Denne gang blev telefontårnet også sat ud af drift.

Bornholms Telefonselskab havde gennem tiderne næsten altid haft mangel på kapital. Men de ødelæggelser, der var sket i Rønne og Nexø, var mere end selskabet kunne magte såvel teknisk som mandsskabsmæssigt, men nok mest økonomisk. Efter aftale med KTAS blev der sendt teknikere hertil for at bistå med retableringen af telefonnettet.

*Direktør Heinøs beskrivelse af
telefonselskabets situation ved
Besættelsestidens ophør*

På bestyrelsesmødet den 10 august 1945 blev dir. Heinø anmodet om at fremkomme med en "*Redegørelse for Selskabets tekniske Stilling med Henblik paa Fremtiden og de Dispositioner, der i den Anledning skal tages Stilling til*". Denne redegørelse er meget omfattende og præget af dir. Heinøs personlige mening — som Heinø da også selv påpeger. Redegørelsen starter med de planer, Heinø selv udarbejdede i 1921/22, disse planer var i det væsentligste blevet fulgt, dog var planerne blevet hæmmet af bl.a. landbrugskrisen i 30-erne og vrøvl om takstændringer med Abonnentrepræsentationen. Dette havde nødvendiggjort ændrede dispositioner af hensyn til de regnskabsmæssige resultater. Dertil kom så de sidste års krigssituation, som havde umuliggjort en fortsat udbygning, og endelig bombeskaderne i Rønne og Nexø den 7.-8. maj 1945. Resultatet af alt dette var blevet, at de sidste reserver anlægsmæssigt var "opslidt". Der forestod nu meget betydelige arbejder med udvidelser og ombygninger — så snart materia-

leforholdene tillod det. Af de arbejder, der lå nærmest for, påpegede Heinø følgende:

1. Forøgelse af centralledningernes antal på grund af samtalestigningen og tilgangen af nye abonnenter i krigsårene.
2. Udskiftning af de resterende ståltrådsanlæg samt dublering af de resterende enkeltledningsanlæg samt etablering af de bestilte nye telefoner.
3. Kabelanlægget i Nexø ombygges og udvides i overensstemmelse med den nye byplan samt opførelse af en ny central.
4. Bygning af ny lager- og værkstedsbygning i Rønne samt ombygning og udvidelse af kabelanlægget i overensstemmelse med den nye byplan samt bygning af en ny central.
5. Udvidelse af centralerne i Aakirkeby, Svaneke og Allinge med et bord og en ekspeditionsplads mere, og flere af de andre centraler udvides med numre.
6. Ombygning af anlægget i Hasle til kabel og med en ny central. (Hasle var den eneste central, hvor der ikke var nedlagt kabel).
7. Ombygning af luftkabelanlæggene i Aakirkeby og Gudhjem til jordkabel.
8. Udvidelse af kabelanlæggene i Allinge-Sandvig, Pedersker og flere andre steder.

De her nævnte arbejder var nødvendige for at bringe den oprindelige plan a'jour suppleret med alle de påkrævede udvidelser og ødelæggelser, krigsårene havde påført selskabet. Arbejderne burde gennemføres hurtigst muligt indenfor det kortest mulige tidsrum.

Herefter gjorde Heinø sig nogle betragtninger om de økonomiske aspekter, der efter hans vurdering ville kræve millionbeløb, som han dog mente ville kunne gennemføres med rimelige abonnenttakster — alt på grundlag af det bestående telefonsystem (magnetosystemet).

Heinø kom derefter ind på, om det ville være rigtigt at bruge så store beløb på det gamle anlæg, idet han mente, at en rationel løsning af telefonforholdene på Bornholm med mere moderne anlæg i overensstemmelse med de krav, som tiden kræver, var fornuftigere. Set med tekniske øjne var svaret let, idet der ikke var tvivl om, at det ville være det rigtigste, da der derigennem blev sparet meget betydelige beløb, som ville være tabt senere, såfremt den gamle plan fortsattes. En anden ting var den rent økonomiske side af sagen, da en sådan løsning ville være forbundet med meget store anlægsudgifter og dermed forbundne renteudgifter og afskrivninger, men som på den anden side, når planerne var gennemført, ville give små driftsudgifter. Heinø så med megen betænkelighed på spørgsmålet, såfremt det blev Bornholms Telefonselskab, der skulle gennemføre planen, og turde ikke stille forslag derom. Anderledes stillede sagen sig, dersom det forslag gennemførtes, som Telefontilsynet havde fremsat, hvorved KTAS overtog, om ikke formelt så dog reelt, hele selskabets anlægs- og driftsvirksomhed. Heinø sluttede den lange redegørelse (hvoraf her kun er medtaget de væsentligste hovedpunkter) med at beklage, at han nu ved sin fratræden — efter godt 26 års arbejde — måtte aflevere selskabets anlæg i en forringet tilstand.

Forhandlingerne om en sammenslutning med KTAS

Den 7. september 1945 udsendte formanden for KTAS's bestyrelse M.N. Slebsager et brev til KTAS's bestyrelsesmedlemmer. I sin indledning skriver Slebsager følgende:

”Telefonanlægget på Bornholm er i flere henseender forældet, og fornyelse har længe været overvejet; efter bombardementet er spørgsmålet om fornyelse blevet yderligere aktuelt. Da hertil kommer, at

direktøren for A/S Bornholms Telefonselskab på grund af alder og svagelighed venttes at ville fratræde i foråret 1946, har man indenfor Telefontilsynet drøftet spørgsmålet om en ændring i selskabets forhold, idet man nærer tvivl om, hvorvidt det lille selskab uden bistand udefra kan magte de foreliggende opgaver”.

Slebsager fortsætter med at ridse forholdene op omkring Bornholms Telefonselskab og mulighederne for, at KTAS kan/vil overtage BT's virksomhed "enten direkte eller eventuelt indirekte, således at nævnte aktieselskab opretholdes, men som et datterselskab af KTAS”.

Det var en forudsætning, at den nuværende bestyrelse for BT skulle blive siddende, medens bestyrelsens forretningsudvalg skulle nedlægges. Direktøren for KTAS skulle tillige være administrerende direktør for BT. Et "Prospektus" skulle udarbejdes og tilstilles aktionærerne i BT, hvor de tilbydes ombytning af deres aktier med KTAS aktier til samme pålydende. BT's aktiekapital beløb sig til 600.000 kr. KTAS skulle udvide sin aktiekapital med et tilsvarende beløb til 55,6 mill.kr. Derefter kommer Slebsager ind på det økonomiske aspekt, hvor man må gøre sig klart, at det ikke vil blive til gevinst for KTAS. Hvis der skal indføres fuldautomatik vil det skønsmæssigt koste ca. 7 mill. kr., og at det bliver nødvendigt med ekstraordinære afskrivninger af et ukendt stort beløb.

"På den anden side mener jeg, at KTAS, der altid har været en forkæmper for opretholdelsen af privat telefondrift, ikke kan stille sig afvisende, når spørgsmålet om vor overtagelse af telefondriften på Bornholm rejses af Telefontilsynet, idet et afslag fra vor side antageligvis må medføre, at Post- og Telegrafvæsenet overtager den bornholmske telefonvirksomhed."

Med hensyn til formen for en overtagelse var det et store spørgsmål, om man

skulle virke for en direkte overtagelse, således at BT opløses og afmeldes, eller man skulle gå ind på opretholdelsen af BT som et datterselskab under KTAS.

"Det første ville i mange henseender være det mest tiltalende ..., imidlertid vil denne ordning antagelig støde på modstand fra BT's nuværende bestyrelse og måske fra øens beboere, der formentlig vil være interesseret i, at de i hvert fald i formen bevarer deres eget telefonselskab..."

"Ved det Prospektus, som er udarbejdet ved forhandlinger mellem Telefontilsynets formand, civilingeniør Axel Petersen, og bestyrelsen for A/S BT., synes der at være bragt for store ofre på lokalpatriotismens alter."

Slebsager anmoder om, at bestyrelsen på mødet den 11. september 1945 giver ham, sammen med telefondirektøren og enkelte af selskabets overordnede embedsmænd, tilladelse til fortsatte forhandlinger med Telefontilsynet og BT.

At Slebsager har fået denne tilladelse fremgår af en redegørelse til KTAS's bestyrelsesmedlemmer, dateret den 13. februar 1946. Heri omtaler Slebsager de møder, der har været afholdt, bl.a. et møde med Telefontilsynets formand den 17. september, hvor selskabets mødedeltagere nærmest havde fået det indtryk, "*... at selskabet i det store og hele måtte gå ind på de ønsker, som tilsynets formand havde, og som deltes af den bornholmske bestyrelse ...*"

For at få et indtryk af, i hvilken tilstand øens telefonanlæg befandt sig, havde man den 22. januar 1946 haft to afdelingsingeniører på Bornholm for at besigtige dette. Ved hjemkomsten blev der aflagt rapport, hvoraf følgende hovedpunkter kan nævnes:

Af centralerne, der alle er bygget efter magnetosystemet, betjenes Rønne af tjenestemandspersonale, medens de øvrige 18 centraler er bortforpagtet. Rønne cen-

tral samt 7 bortforpagtede centraler er installeret i selskabets egne ejendomme, de øvrige i lejede eller i bestyrernes lejligheder. Centralbordene, der er leveret af Kirks fabrikker i Horsens er noget spinklere end de af KTAS anvendte bordtyper, og så stærkt optagne, at det vil være nødvendigt i en nærmere fremtid at foretage adskillige udvidelser. Disse vil dog alle kunne foretages uden større bygningsarbejder.

Ledningsanlæggene består af luftledninger, luftkabler og armerede underjordiske kabler, hvilket sidstnævnte dog er af ringe udstrækning og flere steder praktisk talt fuldt optaget. Anlæggene er ikke tidsvarende og vil kun kunne benyttes ved det nuværende magnetosystem, der ikke stiller så store krav til isolation.

Apparaterne er leveret af Kirks fabrikker og afviger i væsentlig grad fra de ved KTAS benyttede typer. Såvel bord som vægtelefoner har mikrotelefon.

Hovedindtrykket af det bornholmske telefonnet er, at det ved bibeholdelse af magnetosystemet vil kunne drives endnu en halv snes år med den nu anvendte teknik og de forbedringer, som de nødvendige udvidelser giver. Med et rimeligt antal centralledninger og den nuværende fritrafik over hele øen tiltrænges der ingen automatisering foreløbig. Hertil kommer, at ledningsnettet, med de mange sårbare luftledninger og den dårlige isolation, i sin nuværende tilstand ikke egner sig for automatisering.

Skønsmæssigt beregnede man, at en udvidelse af nettet og ombygning af centralerne indenfor en 10 års periode, ville beløbe sig til ca. 5 mill. kr., hvoraf de $4\frac{1}{2}$ mill. kr. benyttes til anlæg, der også vil kunne bruges ved overgang til automatik. En automatisering af hele øen vil med de nuværende priser beløbe sig til ca. 8,4 mill. kr., udstrakt over en ombygningsperiode, der

bør gøres så kort som mulig, men næppe kan blive mindre end ca. 5 år.

Hvis man foreløbig indfører de nævnte forbedringer af det manuelle system, vil en senere overgang til automatik koste ca. 4 mill.kr.

Den 19. marts 1946 fremsender direktør Irming, KTAS, en skrivelse til bestyrelsen for A/S Bornholms Telefonselskab, at KTAS — under forbehold af godkendelse fra Ministeriet for offentlige Arbejder — er villig pr. 1. juli 1946 at overtage Bornholms Telefonselskab. Alt under forudsætning, at:

Bestyrelsen for BT. fratræder den 30. juni 1946.

Aktieindehaverne får deres aktier noteret på navn, hvilket er en betingelse for at kunne deltage i valg af det rådgivende udvalg.

KTAS udvider sit abonnentrepræsentantskab med 2 medlemmer, der vælges på Bornholm, 1 for købstadscentralerne og 1 for landcentralerne.

Den nuværende bestyrelse i A/S BT. fungerer fra den 1. juli 1946 som et rådgivende udvalg for ledelsen af KTAS i bornholmske anliggender.

KTAS opretter afdelingskontor i Rønne.

Den 28 maj 1946 godkender Ministeriet for offentlige Arbejder KTAS's overtagelse af A/S Bornholms Telefonselskab, og at dette selskab derefter afmeldes af Aktieselskabetsregisteret.

"En klat syltetøj på en besk mundfuld mad"

Den 28. maj havde vicedirektør for KTAS, J.C. Christensen, en samtale med formanden for det bornholmske Telefonudvalg, installatør P. Larsen. I J.C. Christensens referat fremgår det, at Larsen gjorde indtryk af at være godt inde i tingene og førte sine forhandlinger i en rolig og saglig form: *Han udtalte sig med nogen bitterhed om den behandling, abonnentre-*

præsentationen havde fået fra den bornholmske bestyrelse og specielt fra direktør Heinø. Hertil kunne jeg svare, at den forhandlingsform, der har været plejet på Bornholm, er en anden end den, vi har haft her på Sjælland. Om det rådgivende udvalg udtalte han sig temmeligt spydigt, idet han ikke kunne indse, hvilke opgaver det skulle have, da det hverken repræsenterede aktionærer eller abonnenter. Han mente, at udvalget var "en klat syltetøj på en besk mundfuld mad".

Abonnenternes repræsentation. Larsen var godt klar over, at man ikke kunne opretholde den nuværende repræsentation. Disse bestod af 25 mennesker. Disse 25 havde så valgt et telefonudvalg, for hvilket Larsen var formand.

J.C. Christensen forklarede Larsen om baggrunden for forslaget om at udvide KTAS's repræsentantskab med 2 medlemmer fra Bornholm. Han forklarede Larsen, at de to repræsentanter på Bornholm udmærket godt kunne opretholde en lignende forbindelse med deres abonnenter, som de hidtil havde haft, idet man, i stedet for et repræsentantskab på Bornholm, ville have en forsamling af delegerede, nemlig en valgmand for hver central. Larsen lod til at være godt tilfreds med disse oplysninger, og J.C. Christensen mente, at kunne forstå, at Larsen var ganske klar over, at det var den eneste fornuftige løsning.

Bonusfonden. Den måde, hvorpå bonusfonden var opstået og opretholdt, var temmelig indviklet, den burde efter J.C. Christensens mening forlængst være udbetalt. Fonden var på 30.400 kr. Larsen fortalte ham, at han anså det for uundgåeligt. Det drejede sig om penge, der tilhørte abonnenterne, og som de rentefrit havde lånt BT., og dem kunne KTAS ikke bemægtige sig. De drøftede formen for tilbagebetaling og enedes om, at den skulle ske ved en reduktion på abonnementsopkræv-

ningen for juli kvartal, jfr. overenskomst af 3. august 1944.

Som følge af, at udsendelsen af juli kvartals regninger ville blive noget forsinket på Bornholm, måtte det anses for ret udelukket, at KTAS kunne nå at trække fra på disse regninger — da der krævedes en del forarbejde. J.C. Christensen lovede at indstille, at udbetalingen skete ved fradrag i oktober kvartals regninger, hvad Larsen var fuldt tilfreds med.

Onsdag den 12. juli 1946 afholdt Bornholms Telefonselskab sit sidste bestyrelsesmøde, alle var mødt med undtagelse af C.M.Kofoed Aakirkeby, der var afgået ved døden.

Det vedtoges at modtage KTAS's tilbud om overtagelse af A/S Bornholms Telefonselskab, ifl. den på generalforsamlingen den 6. april 1946 givne bemyndigelse.

Det vedtoges at meddele direktør Carlsten Heinø afsked m. pension fra den 30. juni 1946, idet der samtidig meddeles ham tjenestefrihed for juni måned.

Ved overtagelsen omfattede nettet ca. 15.000 telefonstænger med ca. 16.000 km luftledning.

Abonnenttallet havde gennem selskabets godt 57-årige historie udviklet sig således:

1889	43 abonnenter
1914	1.481 abonnenter
1939	3.829 abonnenter
1946	4.631 abonnenter, hvoraf
	3.067 havde selvstændigt nr.
	1.564 var partstelefoner
	(600 abn. havde enkeltledn.)

Oversøiske forbindelser

Forbindelsen til det øvrige Danmark foregik fra 1869 til 1923 pr. telegraf, hvor der blev oprettet en radiotelefonforbindelse København-Rønne. Denne forbindelse havde dog den ulempe, at den kunne aflyttes af enhver, der havde en radio, som

kunne tage de bølgelængder, samtalerne sendtes på.

Det første søkabel til telefoni blev nedlagt i 1931. Det var et pupinsøkabel fra Ystad til Rønne. Det blev udført i tilknytning til søkablet Charlottenlund - Barsebäk - Malmö med forbindelse over Sverige (Malmö - Ystad). Forbindelsen mellem Ystad og Rønne blev åbnet den 1. november 1931 samtidig med København - Malmö. Fra Ystad til Rønne havde kablet en totallængde på 72,5 km og kunne bære 10 samtidige telefonforbindelser. I årenes løb blev kablet for lille til at bære den stigende trafik. Der oprettedes duplex- og triplexforbindelser på de samme tråde. Disse "nødforanstaltninger" gav imidlertid nogle meget dårlige forbindelser, med megen oversnak...

Søkablet tilhørte Post og Telegrafvæsenet, der havde eneret på søkabelforbindelser. Telefonselskabet blev afkrævet gebyr for disse samtaler, som så måtte opkræves via samtaletaksterne.

KJØBENHAVNS TELEFON AKTIESELSKAB (KTAS)

KTAS's overtagelse skete med krigen som dyster baggrund. Telefonsystemet var i en ret dårlig forfatning. Mange af luftledningerne bestod endnu af gamle rustne jerntråde. Der var stor materialemangel, og ventelisterne på nye telefoner var lange. Manglen på telefonkabler blev ikke bedre af, at landets eneste kabelfabrik – Nordisk Kabel- og Trådfabrikker – delvis var sat ud af drift ved en brand i 1945.

Den daværende direktør for A/S Bornholms Telefonselskab var alvorlig syg og meddelte sin afgang 1. april 1946, hvorefter den tilforordnede telefoningeniør fra KTAS, Johs. Rosbæk, blev midlertidig direktør frem til den 1. juli 1946.

De mekanikere, KTAS havde udlånt til Bornholms Telefonselskab i 1945, havde

genetableret Nexø central i "lånte" lokaler, og centralen var i drift.

Nu måtte der prioriteres. Ventelisterne blev afviklet i tiden op til 1953 efter vigtigheden af bestillingerne. Der var lange ventelister over hele landet, hvorfor Ministeren for offentlige Arbejder i 1948 besluttede at nedsætte et nævn, der skulle tage stilling til, i hvilken rækkefølge telefonbestillingerne skulle afvikles. Nævnet blev kaldt "Telefonfordelingsnævnet". I oktober 1946 var der alene i Rønne 220 ikke udførte telefonbestillinger, hidrørende helt tilbage til 1941.

Ledningsnettene, såvel i byerne som på landet, skulle renoveres. Stanglinierne var overbelastede, jernarmene på de bornholmske stanglinier var med 8-trådsarme mod normalt 6-trådsarme. Dette gav mindre afstand mellem trådene og dermed øget risiko for "oversnak" på lange ledningsforløb.

Udvalget af telefonapparater var ikke stort. Her på Bornholm var hele udvalget: Vægapparat model 3 og 6 samt bordapparat model 14.

Manglen på apparater var stor, men ved et tilfælde fandt man et parti gamle vægapparater på et loft. De manglede imidlertid alle mikrotelefoner. I København havde man mikrotelefoner i overtal. Ved at sammenbygge de to dele fik man 4-500 brugelige telefonapparater, hvilket var et godt supplement i en mangelsituation.

Fra København kom der et parti af den gammelkendte "symaskine" (et åbent bordapparat fra L.M. Eriksson model 1892). Dette apparat havde tidligere været brugt ved Bornholms Telefonselskab, men var udgået på grund af apparat model 14.

Alle disse gamle apparater blev skrottet efter konverteringen i 1972. De havde været en "guldgrube" i dag, hvor de handles op til 3.000 - 4.000 kr. stykket.

Omkring 1949 - 1952 kom der en del

nye apparattyper frem — og nu i to farver, creme og sort. Ser man på det udvalg, der er i dag, og udvalget dengang, så kan man virkelig se den store udvikling, der er sket telefonmæssigt. ”Dengang” var det noget nemmere at bestemme sig. Man var ”nød-saget” til at tage, hvad man kunne få.

Udviklingen på centralerne løb også hurtigt. Ved overtagelsen var de fleste centraler bortforpagtede, d.v.s. centralbestyrerne stod selv for driften af centralen. Man ansatte selv det personale, man skønnede, der var behov for. Når centralernes abonnenttal overskred det ”magiske tal 300”, blev centralen ”Tresidet” og overgik til selskabets drift. Bestyreren og personalet blev ansat og lønnet af selskabet.

Ombygningerne af centralerne i forbindelse med overgang til tresidet tjeneste gav de fleste steder anledning til større eller mindre bygningsmæssige ændringer. Disse blev projekteret og ledet af afdelingens tegnestue (nu anlægskontor) i samråd med centralmesteren. Det drejede sig ikke alene om centrallokalet, men også et spise/hvilelokale samt garderobe og toiletforhold.

Rønne central kunne midt i 60-erne ikke udvides mere på grund af multiplers højde; telefonisterne kunne ikke nå højere. Man valgte derfor at oprette en ny central ”Ny Rønne” monteret på tværs af det lokale, hvor Rønne central var installeret. ”Ny Rønne” fik plads til 300 abonnenter. Personalet i Rønne var på dette tidspunkt kommet op på ca. 80 damer med en overforstanderinde, som ledede og førte tilsyn med alle ansatte centraldamer — også på de tresidede centraler.

I Nexø var central og distriktsmontørens lager indrettet i ”Birche-gården” beliggende mellem P. Bergs gård og Bryggergården i Storegade (nu Købmagergade). Det var en smuk gammel bindingsværksgård. Ejendommen, der ejedes af KTAS, havde også en bolig for bestyrerinden, i

denne del af huset var der nogle ualmindeligt smukke døre. Også her blev centrallokalet for lille, 2 tomme butikker, der tidligere havde rummet et hattemageri og en symaskineforretning med serviceværksted, blev inddraget og indrettet til centrallokalet med tilhørende spise-stue og garderobe m.m. i sidebygningen. Facaden mod gaden blev ført tilbage til den gamle stil, hvilket Tegnestuen fik megen ros for af Nexøs bestyrelse.

Efter konverteringen af Nexø, den 27. april 1971, blev ejendommen nedrevet for at give plads for Andelsbanken og Nexø Brugsforening.

KTAS blev heller ikke forskånet for brand i centraler. I mellemjulen 1966 gik der ild i et juletræ hos bestyrerinden på Lobbæk central. Hele lejligheden blev raseret og centrallokalet meget medtaget. Centralbordene kunne dog efter stor indsats fra mekanikerside sættes i drift efter et par dages arbejde.

Alle forretninger i Rønne og omegn kunne melde udsolgt af piberensere. Piberensere + sprit blev brugt til at rense alle prophullerne for sod. Krydsfeltet var blevet skånet, takket være et skab, der dækkede kontaktrækkerne. Nogle få linie-transformatorer, der var anbragt uden for skabet, blev ødelagt.

Der skulle foretages store reparationer på såvel lejlighed som centrallokale, og da der samtidig opstod uenighed med ejeren herom, fandt man det tilrådeligt at flytte centralen til en tom lejlighed på førstesalen i en sidebygning til Lobbæk Brugs.

Overgangen til fuldautomatik (Konverteringen)

Konverteringen, der påbegyndtes med Rønne den 29. maj 1969, krævede nye bygninger overalt. I Rønne var en ny centralbygning blevet opført i 1964 i Industriens have. Den havde stået tom i ca. 4 år på grund af udskydning af konverterings-

Personalet ved central Nexøs konvertering 27. april 1971. Foto: Ruben Jensen.

tidspunktet for Rønne. I løbet af 1968 blev centralbygningerne Gudhjem, Hasle og Østerlars opført. På et tidligere tidspunkt var de enkelte by/sogneråd blevet forelagt tegninger over centralbygningerne (standardbygninger). Svaneke byråd kasserede tegningerne. Der blev udarbejdet en ny type (Bh-type), der var meget kønere end standardbygningerne og billigere!!!

De sidste centraler, der blev konverteret på Bornholm, var Bodilsker og Poulsker centraler, der blev sammenlagt til F-central Poulsker. Dette skete den 12. december 1972 kl. 8.00.

Der er nu 18 centraler tilbage på Bornholm og Christians Ø.

I hele KTAS's koncessionsområde var der i perioden fra 3. oktober 1967 til den

19. december 1972 stort set hver tirsdag kl. 8.00 blevet konverteret mindst én central.

Centralledningerne

Selv om stanglinierne i årene fra 1946 var blevet ombygget og i nogen grad udskiftet til kabelanlæg, kunne de ikke bære trafikforøgelsen. Der var meget store vedligeholdelser forårsaget af vejrguderne. Der måtte nedlægges centralledningskabler!

På Sydbornholm var der under tyskerens besættelse nedlagt et 40 pars pupinkabel fra Missionshotellet i Rønne (Hovedkvarter) via Galløkken (indkvarteringsområde) til kanonbatterierne syd for Snogebæk med diverse afgreninger langs sydkysten til forlægninger mm. samt til-

slutning til et søkabel til Tyskland, der var "landet" i Møllebugten ved Fredensborg.

Den russiske generalmajor Jakushef overlod kablet til den danske hær, repræsenteret ved Ingeniørregimentet. Hæren var imidlertid ikke interesseret i kablet. Det kunne ikke betale sig at grave det op til brug andre steder i landet. Der blev derfor truffet aftale om, at KTAS kunne overtage kablet, hvilket gav anledning til en masse skrivelser til Krigsministeriet, Ministeriet for offentlige Arbejder, Telefontilsynet, P & T m.fl.

Opstarten på omlægning blev fastsat til foråret 1947. På grund af den meget tynde blykappe (ca. 1,5 mm) vurderede man, at kablet kun ville have en levetid på 10 - 15 år.

Strækningen Missionshotellet - Stormgade/Sdr. Alle blev ændret til Søndergade - Lille Torv - Rønne central. Strækningen Poulsker Kirke - Dammegård - Kanonbatterierne blev ændret til Søndre landevej - Balka. Der manglede mellem 2 og 3 km kabel for at kunne nå ind til Nexø central, hvorfor der udarbejdedes et projekt baseret på et tilsvarende kabel, opgravet i Aalborgområdet. Omkostningerne blev imidlertid så store — og med den korte levetid in mente — så blev projektet opgivet. Forbindelserne videreførtes derfor i et abonnentkabel.

"Tyskerkablet", som det kaldtes mellem KTAS-folkene på Bornholm, havde tråde af aluminium, 20 par på 1,2 mm og 20 par på 1,8 mm. Ved tilslutning til kobberkabler skulle der benyttes et særligt flusmiddel til at lodde med, dette blev hurtigt en mangelvare. Kablet, der også var pupiniseret for duplex, blev efterhånden for besværligt at reparere, og efter konverteringen i 1972 blev det opgivet og ligger nu ude af drift, det kan ikke betale sig at grave det op.

Samtidig med Tyskerkablet overtog KTAS også et 10 pars kabel fra Missions-

hotellet over Skovly til Levka. Dette kabel blev af KTAS fortrinsvis benyttet til abonnentforbindelser på Haslevej. Det er delvis i drift i 1990. Forudsigelserne om de tynde blykappers levetid holdt ikke stik. Kablet er nu ca. 50 år gammelt.

I 1953 - 1954 blev det første egentlige centralledningskabel nedlagt. Det var et pupinkabel fra Rønne til Svaneke. I første omgang blev det kun nedlagt til Christianshøj. Man måtte afvente nogle vejreguleringer inde i Almindingen mellem Christianshøj og Østermarie. Kablet, der var et fælleskabel for KTAS, FTF (Forsvarets Telegraf Forvaltning) og P & T, har inderst 3 skærmede trådpar til brug for radiosignaler. Fra Åremyre i Almindingen blev der lagt et afgreningskabel til den nye FM-radiostation i Aarsballe — for P & T's regning.

Herefter fulgte pupinkablerne til Allinge med afgrening i Klemensker til Rø og Gudhjem. I begyndelsen af 60-erne blev kablet til Nexø med diverse afgreninger nedlagt. Et tidligere nedlagt 80 pars abonnentkabel til Hasle blev pupiniseret og forlænget til Rutsker. Hermed var alle centraler på Bornholm dækket med pupinkabler.

Den kolossale udvikling i telefontrafikken, der kom i løbet af 60-erne, gjorde, at disse kabler hurtigt blev for små. Der blev så indført "Bærefrekvens" på nogle afpupiniserede trådpar — først til Allinge, senere også på de øvrige pupinkabler. Populært sagt, så er der indført radiokanaler på nogle trådpar i kablerne. Disse kan bære en masse forbindelser, de fleste steder op til 120 kanaler. Det gav kapacitet til mange år frem i tiden. — Mente man!!

I tilknytning til den kommende digitalisering af de bornholmske telefoncentraler (fra 1991 og fremover ?) blev der i årene 1986 til 1989 nedlagt et 12 fibers lysleder-kabel (glas) til samtlige centraler her på øen. I dette kabel er kapaciteten så stor, at

man ikke rigtig kan fatte, hvad kablerne kan rumme.

Forbindelserne til det øvrige Danmark

I tiden op til 1. januar 1987 var det P & T, der forestod alle søkabler i Danmark. Efter denne dato blev alle indenrigskabler overtaget af de respektive teleselskaber, dog således, at P & T fortsat sørger for forbindelserne mellem de enkelte teleselskaber.

Søkablet til Ystad, med alle de kunstgreb, der var blevet foretaget, kunne ikke klare trafikken mere. I 1960 blev et nyt kabel fra Avedøre sat i drift. Dette kabel var "forlænget" til Melnov i Polen. Det hjalp noget med dette nye kabel, men med den kolossale udvikling, der skete i 60-erne, blev det i 1968 nødvendigt at supplere det med et nyt koaxialkabel til Korselitse

på Falster. Ystad-kablet blev senere taget ud af drift og fjernet.

Efter overtagelsen af indenrigssøkablerne lagde KTAS i september 1989 et lysledersøkabel fra Rødvig til Rønne. Kablet, der har 12 fibre, (svarende til det lyslederkabel, der er lagt på Bornholm), er p.t. verdens længste uforstærkede lyslederkabel. Kablet blev fra starten bestykket med 5 stk. 30-grupper, som er belagt med forbindelser af forskellig art. Kablet blev startet op med 145 Mb-udstyr, svarende til 1920 kanaler pr. fibersæt. Senere — efter behov — kan udstyret udvides til 565 Mb. svarende til 4 gange 1920 = 7.680 kanaler på hvert fibersæt.

Hvis man leger lidt med tallene og tænker sig samtlige fibersæt brugt til telefoni, da vil der med 565 MB-udstyr være kapacitet nok til, at hele den bornholmske be-

»Som perler på en snor«. Nedlægning af pupinkabel til Allinge.

Ved lodtrækning blev Karen Eriksen, Aakirkeby, i 1970 udpeget som abonnent nr. 10.000 på Bornholm. Her overrækker Leon Christoffersen fru Eriksen den nye telefon. Foto: B. Ilsted Bech.

folkning — døgnet rundt — kan tale med familien på den anden side af vandet!!!

Der har været foretaget forsøg på nogle reservefibre, der i Rønne har været sløjft tilbage til Rødvig, en længde på ca. 300 km stadig uforstærket. Under disse forsøg er benyttet Kohærente forbindelser (blandingsprodukt). Hvis man sammenligner det med vore gammelkendte radiokanaler, så vil 145 - 565 Mb kunne sammenlignes med AM og Kohærente med FM. Dette vil, hvis det bliver indført engang, igen forøge kapaciteten.

Lyslederkablet blev sat i drift den 1. november 1989.

Med det nye kables enorme kapacitet, kunne man tro, at der ikke var brug for de

gamle kabler. Korselitse-kablet er stadig i drift, halvdelen af den trafik, der er til og fra Bornholm, går stadig i dette kabel, den anden halvdel går gennem lyslederkablet. Der er stadig risiko for afbrydelser på søkablerne, selv om de er pløjet ned i havbunden. Ved at dele trafikken bliver øen ikke totalt afbrudt.

Lyslederkablet er også blevet "forlængt" til Polen med et 6 fiber-lyslederkabel. Dette blev nedlagt i 1990 af Statens Tele-tjeneste (det tidligere P & T.).

Christians Ø

Christians Ø havde efter 1923 kun haft radiotelefonforbindelse med omverdenen via Rønne radio.

Efter krigen 1940 - 1945 blev der nedlagt et "Et-koret" søkabel. Dette gav mulighed for 2 partstelefoner på øen. Søka-blet var tilsluttet Svaneke central, abonnenterne var: 240x Fyrmesteren og 240x Købmanden. Fra fyrmesterens apparat var der omstilling til en mønttelefon ved Hovedvagen.

Dette søkabel var ofte udsat for overrivninger af skibe, såkaldte "Vinddrivere", der lå for anker i læ af den bornholmske østkyst. Sidst blev kablet revet over af skoleskibet "Georg Stage". Skibet måtte lade ankeret gå ved indløbet til havnen på Christians Ø. Der var meget høj sø, og skibet var ved at blive drevet ind mod kysten.

Der var efterhånden kommet mange ønsker frem om at få telefon fra den fastboende befolkning. Dette kunne ikke lade sig gøre på grund af det "Et-korede" kabel.

Som følge af disse ønsker blev der i 1962 opsat en automatcentral (PABC) i Store Tårn (Fyret). Centralen blev via en radiokæde styret fra Svaneke central.

Der blev "nedlagt" kabler på begge øer – en besværlig opgave, da der ikke er noget at grave i! Flere steder er kablerne nedlagt i toppen af stengærderne, som omkranser de forskellige haver, der er anlagt på øen.

Samtidig med konverteringen af Svaneke central den 20. oktober 1970 blev der igangsat en selvstændig central af ESK-typen på øen. Centralen er installeret i den ene ende af El-værksbygningen. Også denne central var indtil 1991 i radiokædeforbindelse med Svaneke central. Denne forbindelse er nu flyttet til Gudhjem.

Hovedkontoret i Rønne

Den bygning Bornholms Telefonselskab A/S overtog i 1910 er flere gange blevet udsat for store forandringer.

Den første udvidelse skete i 1923, hvor

bygningen blev udvidet med en etage. Her blev indrettet et nyt centrallokale. På lofts-etagen blev der indrettet en lejlighed til forstanderinden.

Efter KTAS overtagelse af BT blev der i 1950/51 opført en tilbygning mod vest. I kælderetagen indrettedes cykelkælder, stueetagen indrettedes til bogholderi, 1'salen indrettedes til mesterkontor og udvidelse af centrallokalet, loftsetagen og den gamle lejlighed indrettedes til tegnestue.

Efter konverteringen i 1969 blev det frigjorte centrallokale i 1977 midlertidigt benyttet som tegnestuen, medens hele loftsetagen blev inddraget til tegnestue/anlægskontor.

Førstesalen blev herefter indrettet til abonnementskontor og bogholderi.

Stueetagen blev derefter indrettet til mesterkontor og mekanisk værksted.

Pladsforholdene blev imidlertid for trange og det, at abonnenterne skulle op på førstesalen, var uheldig. Man begyndte at se sig om efter udvidelsesmuligheder.

KTAS ejede en ejendom på Aakirkebyvej, hvor der var kabelplads mm. Her blev der udarbejdet et projekt for mesterkontor, anlægskontor/ tegnestue, samlingslokale for liniepersonale samt lager. I kælderen blev der indrettet fyrrum, badefaciliteter, garderobe og arkivrum. Endvidere indrettedes en del til beskyttelsesrum for det hjemmenværende personale. Denne bygning blev taget i brug 1. september 1982.

Resten af personalet blev tilbage i Sct. Mortensgade indtil 1. februar 1985, hvor det lykkedes at få bygningen solgt. Dette var en betingelse for at fuldføre byggeriet på Aakirkebyvej. Denne bygning kom til at omfatte butik, abonnementskontor, telefonbogs-kontor/sekretariat, ingeniørkontor, mødelokale og mekanisk værksted med lager og prøverum. Desuden blev der indrettet spiserum og de nødvendige toilet- og badeværelsesfaciliteter.

Transportmidlerne i de første år var pr. »gåben« med trækvogn. Personen på stigen er Ejner Jørgensen.

Også disse bygninger har flere gange måttet ændres efter tidens krav.

Transportmidlerne

I den første del af selskabets historie har vi ingen oplysninger, hvad angår transportmidler. Cyklen var vel næppe blevet hvermandseje på dette tidspunkt — så transporten har formentlig foregået på "gåben" med en trækvogn, eller med et hestekøretøj.

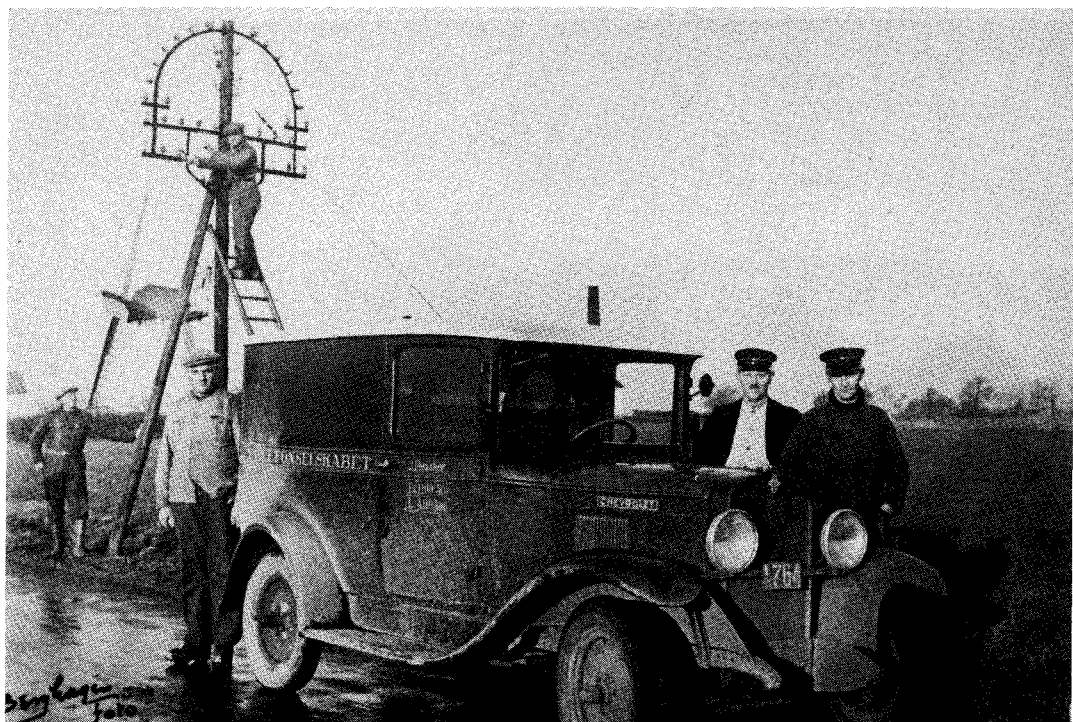
Efter jernbanernes indførelse her på øen, blev disse ofte benyttet til transport af stangmateriel. Montørerne afhentede så materiellet på stationerne, efterhånden som arbejdet skred frem.

Et af de første motoriserede køretøjer, selskabet anskaffede, var en motorcykel — et såkaldt "kakkelovnsrør" — det må have

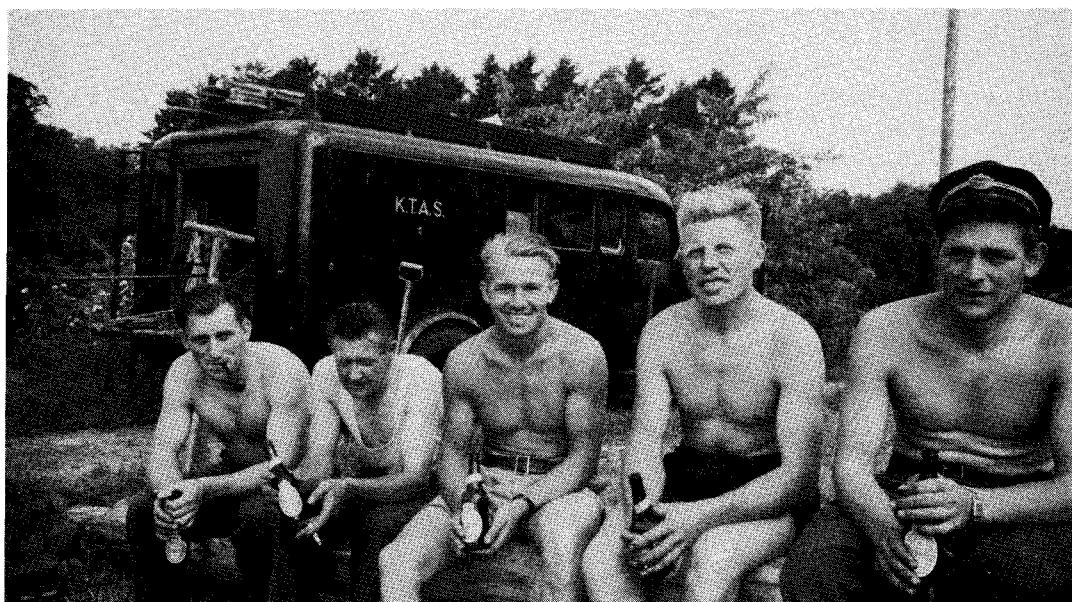
været et eksemplar af de første Nimbus-motorcykler.

Senere anskaffede selskabet 1/2-tons automobiler, en type ladvogn til brug for udkørsel af materiel, stænger o.l. En af disse vogne blev i mange år benyttet af Otto Ipsen, der fungerede som formand — selv om denne grad først blev tillagt ham i 1937. Det var autoforhandler Ferdinand Jørgensen, Rønne, der solgte disse vogne til selskabet. Ferdinand Jørgensen, der var broder til formand Ejner Jørgensen, havde iøvrigt selv været ansat ved det gamle Rønne Telefonselskab og muligvis i en kortere periode efter starten af Bornholms Telefonselskab.

Derefter fulgte en type af lukkede ladvogne, hvor der var plads til 2 - 3 mand bag på ladet, der var indrettet med siddepladser.

En af BT's lukkede ladvogne. Personerne er fra højre: Hans Jacob Madsen og Jens Peter Andersen, begge ansat ved Nexø. Øvrige personer er ubekendte.

»Prærievogn« fra tiden efter 1946 med plads til en halv snes mand. Personerne er fra venstre: Børge Thiesen, Frode Bidstrup, Arne Johnsen, Carlo Andersen og Knud H. Pedersen.

Bilparken ved 100 års jubilæet. Anlægschef Orla E. Pedersen (artiklens forfatter). Foto: Henning Sigvardsen.

Efter overtagelsen i 1946 anskaffede KTAS større mandskabsvogne i lighed med dem, der brugtes på Sjælland, såkaldte "Prærievogne". Her var plads til en halv snes mand. Vognene var indrettet med "skabe" til forskelligt værktøj og materiel. Disse kolonnevogne var gode, når det drejede sig om samlede arbejdspladser, for eksempel større kabel- eller stangarbejder. Når arbejdspladserne lå spredt, var det en ulempe med de store vogne, tit måtte noget af mandskabet "sættes af" undervejs. Hvis man så manglede noget materiel eller værktøj, stod man i den situation, at man ikke kunne gøre arbejdet færdigt, før vognen kom tilbage for at hente dem. For at afhjælpe denne ulempe, anskaffede selskabet mindre vogne beregnet for en eller to mand. På denne måde blev arbejdskolonnerne mere fleksible.

Kildemateriale:

Hundrede år på en klippeø (1948).
 En by vokser til (Bornholmerens forlag 1959).
 A/S Bornholms Telefonselskabs jubilæumsskrifter 1914 og 1939.
 A/S Bornholms Telefonselskabs protokoller fra 1889 til 1944.
 Post og Telegrafvæsenets Fjernkabler 1926 - 1941.
 KTAS 100 års jubilæumsskrift (1981).
 Bornholms Tidende 13. januar 1990.
 Beretninger fra telefonmester C.E. Rasmussen.
 Egne erindringer.

Tak til Birte Clausen for kommentarer og gennemlæsning af manuskript.

REGISTRERET MANDLIGT PERSONALE VED BORNHOLMS TELEFON A/S. (KTAS)

<i>Nr.</i>	<i>Navn:</i>	<i>Født:</i>	<i>Ansæt/ udnævnt:</i>	<i>Stilling/ afsked.</i>
1	Andreas Peter Hansen	18.06.1860	18.06.1898 15.10.1919	løsarbejd. tlfarb. 01.08.1926
2	Peder Pedersen	23.04.1864	01.01.1889 15.10.1919 29.07.1921	løsarbejd. tlfarb. lagereksp. 01.08.1926
3	Otto Lauritz Ipsen	26.06.1883	01.01.1903 01.01.1907 01.10.1919 01.07.1920 01.01.1937 01.06.1945	løsarbejd. tlfarb. montør overmontør formand tlf.mester 31.12.1948
4	Lauritz E.M.Larsen	12.07.1864	01.01.1908 15.10.1919	løsarbejd. tlfarb. 01.10.1929
5	Andreas Peter Caspersen	02.07.1880	01.05.1908 15.10.1919 01.01.1937	løsarbejd. tlfarb. overmontør 31.07.1948
6	Frits Einer J.Jørgensen	22.11.1890	01.06.1909 15.10.1919 29.07.1921 01.01.1937 01.01.48	løsarbejd. tlfarb. montør overmontør formand 30.06.1952
7	Rudolf C.J.Bidstrup	09.12.1875	01.04.1909 15.10.1919 29.07.1921	løsarbejd. tlfarb. montør 01.10.1942
8	Lauritz T.T. Jørgensen	25.12.1885	01.02.1906 15.10.1919	løsarbejd. tlfarb. 01.01.1920
9	John C.E. Mogensen	19.09.1892	01.04.1910 15.10.1919 29.07.1921 01.01.1937	løsarbejd. tlfarb. montør overmontør formand 11.02.1950

ORLA E. PEDERSEN

10	Carl Peter Mortensen	08.12.1890	01.05.1911 15.10.1919 29.07.1921 01.04.1939	løsarbejd. tlfarb. montør overmontør dist.mont. 07.11.1955
11	Hans Peter Olsen	28.12.1894	03.07.1916 01.12.1919 29.07.1921 01.10.1942	løsarbejd. tlfarb. montør lagereksp. 31.12.1959
12	benyttet for kontorfunktionær Johs. Chr. Mogensen			
13	benyttet for kontorfunktionær Peter Anias Westh			
14	benyttet for kontorfunktionær Alfred Valdem. Bech.			
15	Niels Peter Jacobsen	18.05.1882	04.04.1920 29.07.1921	montør overmek. 01.05.1945
16	Andreas S.A.Mortensen	17.02.1895	01.12.1921	montør 01.04.1939
17	Hans Michael Olsen	18.05.1896	15.09.1919 01.04.1924 01.08.1926	reservearb. tlfarb. montør overmontør formand 31.05.1963
18	Hans Oluf Bidstrup	05.10.1895	01.07.1920 01.04.1924 01.01.1928	reservearb. tlfarb. montør overmontør 07.12.1960
19	Karl Ejner Rasmussen	02.10.1900	13.11.1923 01.04.1924 01.08.1926 01.01.1945 01.07.1945 1945 død	reservearb. tlfarb. montør overmontør formand tlf.mester 06.08.1962
20	Jens Peter Andersen	01.09.1893	01.09.1919 01.08.1926 01.01.1929	løsarbejd. tlfarb. montør dist.mont. 31.10.1960

TELEFONEN PÅ BORNHOLM I 100 ÅR

21	Svend Olaf Jensen	21.09.1900	1926 01.04.1928	løsarbejd. tilfarb. 01.06.1935
	Jørgen Riddersborg	28.06.1914	06.01.1937 01.01.1938	løs mek. mekaniker 01.08.1939
22	Hans Jacob Madsen	01.05.1912	27.11.1936 01.04.1937 01.04.1938 01.04.1941 01.01.1958	arbejdsmd. aspirant tilfarb. montør tlf.omt. 01.01.1975
	Roald Rasch Møller	30.02.1911	05.08.1936 06.01.1937 01.01.1938 01.01.1941 31/12 1950	arbejdsmd. aspirant tilfarb. montør
23	Poul Jørgen Hansen	16.06.1915	26.10.1936 06.01.1937 01.01.1938 01.01.1941 01.02.1949 01.07.1952 01.07.1982 29.11.1986	arbejdsmd. aspirant tilfarb. montør overmontør formand
		død		
24	Villy F.C. Andersen	28.05.1914	23.01.1937 01.05.1937 01.05.1938 01.05.1941 USA	løsarbejd. aspirant tilfarb. montør overmontør 30.06.1954
25	Poul P.A. Bendtsen	22.04.1913	02.12.1938 11.04.1939	løs ass.
26	benyttet for kontorfunktionær Knud Anker Spanner			
27	Poul Brix-Pedersen	10.04.1909	17.07.1939 afskediget	løs mek. 02.07.1940
28	Ivar Kjems Falck	14.09.1913	16.08.1939 01.09.1940 01.08.1945	løs mek. mekaniker overmek. 01.05.1946
29	benyttet for kontorfunktionær, ingeniør Egon Kristiansen			

ORLA E. PEDERSEN

30	Ernst Willy Svendsen	14.06.1913	01.10.1942 01.10.1943 01.10.1946 01.04.1961 01.04.1978	aspirant tlfarb. tlfmont. overmont. tlfomt. 01.06.1981
31	Kai Petersen Larsen	01.12.1914	01.11.1942 01.02.1943 01.02.1944 01.02.1947 01.07.1952 01.01.1956 død	arb.mand aspirant tlfarb. montør overmont. dist.mont. 31.01.1982 1994
32	Geert Nielsen	05.04.1923 arresteret tiltrådt udeblevet	09.12.1943 15.03.1944 09.09.1944 13.03.1945	mek.p.prøv *) tlfarb.
*) var med i forsøget på at sænke "66-båden Hammershus" i Rønne sydhavn sammen med en del andre unge.				
33	benyttet for kontorfunktionær, ingeniør J. Zeiler Nielsen			
34	Ernst E.H. Thomsen	27.02.1915	01.07.1944	løs mek.
35	Hugo V. Nielsen	24.02.1907	01.06.1945 04.08.1945	overmek.
36	Andreas Peter Kjøller	19.11.1908	07.08.1945 01.09.1946 01.04.1961 01.01.1963	løs mek. centr.mek. overmek. tlf.mester 01.08.1976
37	Erik R. Jørgensen	02.06.1921	01.09.1945 01.09.1946 01.09.1949 01.08.1954 01.02.1957 01.04.1963	løs tlfarb. tlfarb. montør overmontør formand tlf.mester 31.10.1983
38	Leon C. Christoffersen	22.01.1920	01.09.1945 01.09.1946 01.09.1949 01.01.1962	løs tlfarb. tlfarb. montør tlf.omt 01.10.1985
39	Alfred Johs. Andersen	08.03.1910	01.11.1945 01.11.1946 01.04.1961 01.02.1963 død	løs mek. centr.mek. overmek. tlfomek. 31.12.1971 16.09.1972

TELEFONEN PÅ BORNHOLM I 100 ÅR

REGISTRERET KVINDELIGT PERSONALE VED BORNHOLMS TELEFON A/S
Rønne central. (KTAS)

<i>Nr.</i>	<i>Navn:</i>	<i>Født:</i>	<i>Ansæt/ udnævnt:</i>	<i>Stilling/ afsked:</i>
1	Margrethe : C. Thomsen	17.06.1875	01.05.1908	best.inde 01.09.1939
2	Margrethe E. Helsing	06.08.1881	05.04.1906 død	telefonist 20.02.1937
3	Jenny Thomsen	12.04.1883 orlov 1.5.21	01.05.1908 - 31.10.21 død	telefonist 14.10.1921
4	Petra M.J. Lund	23.09.1870	01.01.1912	telefonist 01.04.1935
5	Anna Margrethe Hansen	13.01.1883	01.01.1913 01.05.1939	telefonist overtlfn. 01.12.1944
6	Anna Margr. Jørgensen	07.09.1894	01.06.1914 01.05.1939 01.11.1944	telefonist overtlfn. først.inde
7	Petra Ulrikka Pedersen	03.11.1892	01.01.1915 01.11.1944	telefonist kontr.tlfn.
8	Astrid Marie Dam	11.05.1900	01.06.1915 01.11.1944	telefonist kontr.tlfn.
9	Anna Chatrine Holm	09.10.1893 afskediget	01.04.1917 gr. sygdom	telefonist 01.08.1923
10	Ellen Margrethe Olsen	13.03.1894	01.10.1917	telefonist 01.05.1920
11	Magda Andrea Nielsen	19.09.1897	01.01.1918	telefonist 01.05.1921
12	Valborg Dam	14.01.1896	01.02.1919	telefonist
13	Hansigne E. Thomsen	24.01.1898	01.03.1918 giftermål	telefonist 01.08.1928
14	Petra Nicoline Kyhn	08.02.1888	01.04.1919	telefonist
15	Karen M.E. Sommer	28.04.1900	01.08.1919	telefonist 16.02.1922
16	benyttet for kontorfunktionær Agnes Hansigne Kofoed			

ORLA E. PEDERSEN

17	Marie Bennedsen	13.07.1897	01.03.1920 01.04.1920 01.05.1920 giftermål	elev resv.tlfn. telefonist 15.12.1920
18	benyttet for kontorfunktionær Agnes Kirstine Thorsen			
19	Astrid Margr. Folkmann	18.10.1901	08.05.1920 01.06.1920 01.01.1921 død	elev resv.tlfn. telefonist 24.01.1989
20	Dagmar Sofie Nimb	23.08.1903	26.04.1921 01.06.1921 01.06.1922 01.01.1924	elev på prøve jun.tlfn. telefonist 01.03.1925
21	Gunhild Lau	13.11.1903	26.04.1921 01.06.1921	elev på prøve 30.06.1921
22	benyttet for kontorfunktionær Karla Marie Hansen			
23	Anna Claudia Petersen gift Jensen 1944	09.12.1901	01.11.1922 01.01.1924	jun.tlfn. telefonist 30.04.1945
24	Dagny A.W.Carlsen Heinø	10.10.1908	01.01.1925 01.03.1925 01.11.1925 01.11.1928 01.11.1944	elev på prøve jun.tlfn. telefonist kontr.tlfn. 01.05.1946
	Flyttet til Randers som telefonist, slutstill. forstanderinde			
25	Kirsten E. Wedseltoft	10.09.1909	15.01.1927 01.04.1927 01.04.1928 01.10.1929	elev på prøve jun.tlfn. telefonist 01.10.1931
26	benyttet for kontorfunktionær Ingrid C.E. Kildebæk.			
27	benyttet for kontorfunktionær Lilly M.R. Møller.			
28	Karen Inger Bidstrup	08.12.1910	01.11.1930 01.01.1931 01.01.1932 01.01.1933 giftermål	elev på prøve jun.tlfn. telefonist 01.01.1937

TELEFONEN PÅ BORNHOLM I 100 ÅR

29	Edith Kolling	26.06.1913	01.06.1931 01.08.1931 01.08.1932 01.08.1933 søgt afsk.	elev på prøve jun.tlfn. telefonist ? 1939 ?
30	Lilly Lau Andersen	26.06.1916	02.01.1935 01.03.1935 01.03.1936 01.07.1940 afskediget gr. sygdom	elev på prøve jun.tlfn. telefonist 30.06.1946
31	Asta Marcher	28.12.1913	01.02.1935 01.04.1935 01.04.1936 01.04.1938	elev på prøve jun.tlfn. telefonist 01.06.1941
32	Ingeborg E. Bidstrup	25.12.1918	01.10.1936 01.12.1936 01.12.1937 01.01.1943	elev på prøve jun.tlfn. telefonist 31.08.1944
33	Astrid V.F. Koefoed gift Holm Petersen	22.07.1919	01.03.1937 01.05.1937 01.05.1939 efter eget ønske 15.03.1942 01.06.1946 01.04.1952 død	elev på prøve jun.tlfn. 01.09.1939 vikar telefonist kontrolltf. 24.06.1976
34	Vita J.K. Petersen	17.08.1920	15.03.1937 01.05.1937 01.05.1939	elev på prøve jun.tlfn. 01.11.1942
35	Inge Einberg Hjort	27.10.1922	10.02.1939 10.04.1939 01.08.1941	elev på prøve jun.tlfn. 01.02.1945
36	benyttet for kontorfunktionær Hedvig Hansine Munch			
37	Solveig Lohmann	27.01.1922	01.10.1939 01.12.1939 01.12.1941	elev på prøve jun.tlfn. 30.11.1943
38	Aase Mølgaard Petersen	19.09.1918	01.10.1939 01.12.1939 01.12.1941 01.03.1944	elev på prøve jun.tlfn. telefonist

39	benyttet for kontorfunktionær Esther Kirstine Kofoed.			
40	benyttet for kontorfunktionær Nora Funch Hansen.			
41	Inger Vilhelmsen	09.06.1923	17.03.1941 01.06.1941 01.06.1943	elev på prøve vikar 07.07.1943
42	Inger Lis Petersen gift Kofod	09.03.1925	01.10.1941 01.12.1941 01.12.1943 01.04.1946	elev på prøve jun.tlfn. telefonist
43	Kirsten Brask Dam gift Nielsen	19.04.1924	01.04.1942 01.06.1942 01.06.1943 01.05.1946	elev på prøve jun.tlfn. telefonist 01.07.1946
44	Lis Anna Lindberg	19.10.1925	01.10.1942 01.12.1942 01.12.1944 01.11.1946	elev på prøve jun.tlfn. telefonist
45	Birthe E. Søndergaard	05.12.1925	01.11.1942 01.01.1943	elev på prøve 01.07.1943
46	Nanny Birgit Parksø	13.09.1925	01.04.1943 01.06.1943 01.04.1945	elev på prøve jun.tlfn. 03.09.1946
47	benyttet for kontorfunktionær Else Marie Pedersen			
48	Elna Lind	04.10.1923	01.05.1943 01.07.1943 01.05.1945	elev på prøve jun.tlf. 01.09.1945
49	Inger Nielsen	20.04.1925	01.09.1943 01.11.1943 01.05.1945	elev på prøve jun.tlfn. 01.09.1945
50	Gurli Nielsen	14.07.1926	01.01.1944 01.03.1944 01.05.1945	elev på prøve jun.tlfn. 31.12.1945
51	Henny Vita Holm	09.07.1926	01.05.1944 afskediget	elev 20.05.1944

TELEFONEN PÅ BORNHOLM I 100 ÅR

52	Ellen Finne gift Andersen	26.03.1925	01.05.1944 01.07.1944 01.05.1945 01.05.1946	elev på prøve jun.tlf. telefonist
53	Sonja Ellinor Mortensen	14.05.1926	01.06.1944 01.08.1944 01.06.1945	elev på prøve jun.tlfn. telefonist
54	Ady Holm Hansen	26.08.1927	01.08.1944 01.10.1944 01.08.1945 overflyttet til C. Amager	elev på prøve jun.tlfn. 01.01.1947
55	Else Marie Sassersen	29.09.1922	01.09.1944 01.03.1945 01.03.1946	elev jun.tlfn. telefonist 31.07.1947
	tidl. ansat på centralerne Aaker, Rø og Allinge, ialt 6 år.			
56	Agnes Mahler Jørgensen	11.10.1927	15.11.1944 15.01.1945 01.12.1945	elev på prøve jun.tlfn. 01.12.1945
57	E. Petersen	23.10.1903	08.1927 01.12.1945	vikar dagvikar
58	Lissi Lilian Nielsen	26.05.1929	01.05.1945 01.07.1945 01.05.1946	elev på prøve jun.tlfn.
59	Kirsten Andrea Andersen	29.07.1927	16.07.1945 16.09.1945 01.08.1946 01.08.1948 01.11.1953 død	elev på prøve jun.tlfn. telefonist kontrolltf. 30.05.1976
60	Norma Elisabeth Dam	26.11.1927	01.11.1945 01.01.1946 01.11.1946	elev på prøve jun.tlfn.
61	Margit Lind Bergmann	14.05.1929	01.11.1945 01.01.1946 01.11.1946	elev på prøve jun.tlfn.
62	benyttet for kontorfunktionær Else Kristine Holtoug			
63	Grete Lilly Guldeldt	05.02.1913	15.10.1945	vikar 15.05.1946
64	benyttet for kontorfunktionær Elinor Marker.			

TELEFONEN PÅ BORNHOLM I 100 ÅR

65	Edith Agnete Broe	05.05.1920 overflyttet	01.06.1946 fra JTAS	telefonist 31.08.1946
66	Tove Lundgreen	13.07.1929	01.03.1946 01.05.1946 01.03.1947	elev på prøve jun.tlfn. 31.01.1948
67	Karen-Inger L. Andersen	04.08.1927	01.04.1946 01.06.1946	elev på prøve
68	Kirsten Joh. Andersen	02.05.1929	01.05.1946 01.07.1946	elev på prøve
69	Anna Lise Andersen overflyttet til C.Nykøbing F	10.01.1927	01.06.1946 01.08.1946 01.06.1947 01.05.1948	elev på prøve jun.tlfn.
70	Bodil Margr. Andersen	26.12.1927	01.07.1946 01.09.1946 01.07.1947 01.01.1949 01.02.1964 død	elev på prøve jun.tlfn. telefonist kontroltlf. 31.05.1985
71	benyttet for kontorfunktionær Kirsten Elvira Nielsen			
72	Inge Juul Nielsen	29.09.1929	01.10.1946	elev
73	Inger Ellegaard Hansen	18.07.1928 overflyttet	01.11.1946 fra C.Holbæk	jun.tlfn.
74	Agnes H. Tranberg	10.1908	01.11.1946 afskediget	vikar 10.12.1946
75	Vera Kirstine Sjølander	30.11.1911	01.12.1946 01.08.1949	vikar natlfn. 31.12.1978

TELEFONEN PÅ BORNHOLM I 100 ÅR

REGISTRERET KONTORPERSONALE VED BORNHOLMS TELEFON A/S (KTAS)

1	Agnes Hansigne Kofoed	22.08.1885	01.08.1919	fuldm. kasserer
2	Johs. Chr. Mogensen	04.09.1899 fratrådt	06.11.1919 p.gr. sygdom	kontorass. 01.02.1920
3	Alfred Valdemar Bech	23.12.1892	01.12.1919 død	bogholder 31.12.1962 .04.1979
4	Peter Anias Westh	04.06.1887	15.02.1920 01.10.1921 død	kontorass. overass. 13.02.1939
5	Karla Marie Hansen	14.04.1905	18.03.1920 01.04.1921 01.09.1949 01.04.1950	snor-elev snorarbejd. kontorass. overass. 31.03.1973
6	Ingrid C.E. Kildebæk	25.01.1907	06.01.1927	midlt.kont. 01.02.1928
7	Lilly M.R. Møller	11.12.1911	01.06.1930 01.01.1936	kont.elev kontorist 01.02.1941
8	Knud Anker Spanner	04.07.1916	11.04.1939 01.05.1941 01.01.1950 01.04.1958	læs ass. II ass. I overass. fuldmægtig 31.12.1983
9	Hedvig Hansine Munch	24.01.1919	01.05.1939	læs kontor 01.10.1939
10	Egon Kristiansen	09.11.1910	01.03.1940 01.12.1942	ing på prv
11	Esther Kirstine Kofoed	07.04.1924	01.05.1940 01.04.1946 18.02.1965 01.04.1970	jun.kont. kontass. 31.03.1951 vikar mdt kontas 30.04.1984
12	Nora Funch Hansen	01.09.1924 20.05.1946 -	01.02.1941 31.05.1946 01.06.1946	midlt.kont 31.10.1945 vikar jun.kont. 31.01.1947

ORLA E. PEDERSEN

13	Else Marie Pedersen	28.04.1925	01.02.1943	midlt.kont.
14	J.Zeiler Nielsen	12.12.1918	16.01.1944	ing på prv 20.07.1945
15	Else Kristine Holtoug	11.11.1926	10.11.1945	jun.kont. 01.03.1946
16	Elinor Marker	21.04.1932	12.02.1946	bud ?
17	Kirsten Elvira Nielsen	20.08.1922	01.03.1946 fratrådt 01.05.1948 01.06.1948 01.07.1962	jun.kont. 31.10.1947 jun.kont. assist.III oass. 31.12.1983

Bornholm set gennem nåleøjet

Broderi som erhverv gennem 200 år

Af Lone de Hemmer Egeberg

*"Vil du bestandig sidde og brodere?
Dit Hjerte og du selv blev skabt til Mere!"*

6. sang af Paludan-Müllers Adam Homo, 1842-49.

Med dette spørgsmål antyder forfatteren, at hvis man bliver siddende for længe på forhøjningen med sytøjet, ender man som tilskuere til livet uden for vinduet. 1800-tallets velopdragne unge piger skulle kunne brodere deres eget udstyr, men det skulle ikke drives så vidt, at man glemte kærligheden og tilværelsens udfordringer og endte som gammeljomfru.

Broderi og kærlighed har meget med hinanden at gøre, som det følgende vil vise, men det ene udelukker ikke det andet. Det smukke udstyr skulle gerne anvendes i et godt og lykkeligt ægteskab, og selv det, at den unge pige sad og broderede, understregede jomfrueligheden og ærbarheden. Så længe hun koncentrerede sig om de mange små, hvide sting, kom hun i al fald ikke galt af sted.

Det var imidlertid ikke alle kvinder, der blev gift og forsørget, og skulle man tjene sine penge selv, måtte man udnytte sin uddannelse; det ville for borgerskabets døtre især sige klaverspil og håndarbejde. Det var ikke velset, at kvinder af denne klasse forsørgede sig selv, derfor var det en fordel, at arbejdet kunne foregå indenfor hjemmets fire vægge, så man undgik offentlighedens søgelys. Broderiet, som var så ærbar og anstændig en beskæftigelse for en ung pige, blev nu mødt med pinlig tavshed, da man helst ikke talte om, at det skete med salg for øje. Afsætningen kunne foregå anonymt gennem forretninger eller broderifirmaer i København, eller man kunne sy for private. Kundekredsen var

husmødre, som ikke selv kunne brodere, men gerne ville leve op til de borgerlige normer, der krævede, at man udsmykkede sit hjem med individuelt prægede håndarbejder. Utrolig meget broderi er blevet solgt herhjemme, uden at nogen ville vedkende sig at have syet det. Det hænger ligeledes sammen med, at broderiet er blevet fremstillet som "sort arbejde", fordi betalingen for dette arbejdsintensive håndarbejde er så lav. Også i dag er det ganske få, der har det som officiel levevej, fordi det som regel er nødvendigt at kombinere med mønstertegning eller undervisning.

Det er derfor ikke så mærkeligt, at man aldrig møder betegnelsen brodøse i folke- og erhvervstællinger, skønt mange har ernæret sig på denne måde. Man må huske på, at det tidligere kun var familiefaderens erhverv, der blev anført, skønt det at være gift ikke var ensbetydende med at være forsørget. Enker og ugifte kvinder med en lille pension foretrak ofte at angive den og fortælle, at de havde andre indtægter af f.eks. håndarbejde. Meget kvindearbejde skjules på denne måde, og vi kan kun glimtvis finde oplysninger om det i arkivalierne.

Hvorfor så beskæftige sig med broderi, når det har spillet så upåagtet og underordnet en rolle? Fordi broderiet – dette luksuøse og tilsyneladende overflødige håndarbejde – kan sige noget om kvindroller, kvindearbejde og om borgerskabets normer og værdier, når det i stedet for at bruges til blot at pynte i hjemmet anven-

des til at skaffe et nødvendigt udkomme for en kvinde, der har lært det fine håndarbejde. Selve hemmeligholdelsen og anonymiteten pirrer nysgerrigheden og opfordrer til en undersøgelse af denne del af kvindehistorien.

I dag har kønsrollerne ændret sig så meget, at vi kan være stolte af de formødre, der kunne forsørge sig selv på denne måde. Det var langt fra alle, der beherskede de fine teknikker og materialekendskabet, og havde man tilmed talent for tegning og komposition, var det endnu en evne, der kunne udnyttes i dette fag.

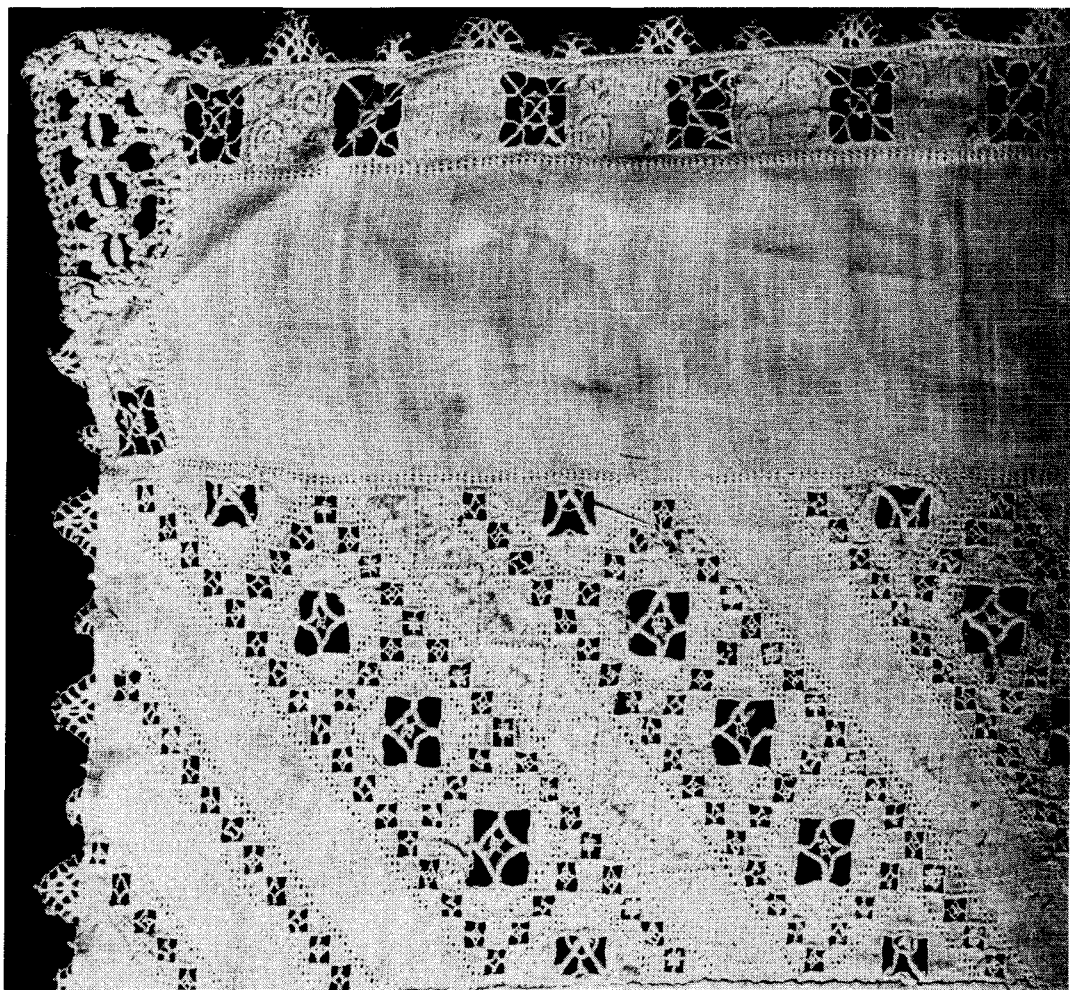
Denne artikel vil fortælle om en række af øens kvinder, der på forskellig vis har brugt broderiet til at skaffe sig en levevej.

Bornholmske kvinder er gennem de sidste 300 år blevet rost for deres tekstile færdigheder af topografer og lokale embedsmænd. Man fremhævede især de vævede stoffer, der blev fremstillet overalt på øen og endda blev fragtet til København og afsat der.¹

Broderierne er der skrevet mindre om, fordi de ikke spillede nogen rolle for samfundsøkonomien og aldrig er blevet eksporteret i større udstrækning. I familierne er de til gengæld blevet værdsat, for det gav status at have et righoldigt og smukt udstyr, og man trak ikke nogen skarp grænse mellem det nyttebetonede og den kunstfærdige udsmykning. Det æstetiske og det funktionelle blendedes sammen, idet broderede tekstiler kunne markere dåb, bryllup, begravelse, ja i det hele taget grænsen mellem hverdag og fest. Man gemte linned fra flere generationer, og slægtens led kunne ved hjælp af de broderede monogrammer se, hvad parterne havde bragt med sig i boet. Kvindehistorien lagredes på denne måde i kister og skabe, og udstyrets symbolske betydning blev herved nok så stor som den økonomiske værdi.

Skifte- og auktionsprotokoller er gode kilder til studiet af tekstiler, for de fortæller detaljeret om hjemmets udstyr og den afdødes tøj. Fra slutningen af 1600-tallet og gennem hele 1700-tallet ses mange fyldige skifter efter velhavende folk, og de viser, hvilke tekstiler man især satte pris på. Fint sengelinned af hør med udsøgt broderi i form af hulsøm og udskårssyning var meget værdsat, pudebetræk med reticella-syning kendes, og bænkedynner og rygpunder af uld eller hør med uldgarnsbroderi gjorde i ældre tid de hårde bænke mere behagelige. Mange flere, nu næsten glemte, teknikker som fletteesting, klostersyning og florentisk syning omtales, og der er ingen tvivl om, at øen har haft mange dygtige brodøser. Til kvindedragten brugtes bl.a. overhuer med hvidt broderi til den bornholmske "hat og hue", og til "påbindetøjet" brugte man en foret silkehue, broderet i kulørt silke.² Broderede silkehuer kendes fra alle egne af landet, men de bornholmske var særlig elegante og meget varierede i deres blomstermotiver. Havde man et tørklæde af fint importeret tøj, kunne man give det et personligt præg ved at brodere en lille blomst på det. Særken udsmykkede man gerne med lidt broderi og et navnetræk i korssting midt foran.

Håndarbejde indgik i en ung piges opdragelse på linje med regning og skrivning, og bondepiger fra større gårde såvel som borgerdøtre lærte at brodere til eget udstyr, der ofte var en væsentlig del af medgiften. De broderier, der omtales i skifterne eller kan ses på museerne, er ofte syet i familiens kreds. Om nogle af de bevarede arbejder må vi sige, at de er så professionelt udførte, at de må stamme fra en meget øvet hånd. Vi har en formodning om, at der på øen var professionelle brodøser allerede i 1700-årene, men vi kan kun indirekte påvise det. I folketællingerne kan man finde oplysninger som "lever af at Sye og Spinde" eller "lever af Haandarbejde",

1600-tals dug eller pyntestykke med hvidsøm og kniplingssyning. Bornholms Museum.

men nærmere kommer man ikke brodøserne ad den vej, og man må i stedet lede med lup efter indirekte oplysninger i arkivalierne.

Den 17. april 1780 døde den ugifte Kirstine Nielsdatter i Østergade i Rønne, og skifteretten indfandt sig straks for at forsegle hendes kiste og dør, indtil arvingerne kunne være til stede. Boet blev den 22. april samme år solgt ved auktion og indbragte et overskud på 94 slettedaler.³ Udover de klæder, man udtog til at begrave hende i,

havde hun bl.a. 6 kniplingshatte, 3 sørgehatte og adskillige huer i kattun og silke. Ligeledes var der adskillige korsklæder, hals-tørklæder, natkapper m.m. Det er især den righoldige samling af kulørte huer samt 2 sykurve med indhold, der får os til at tro, at hun levede af at sy huer, og det faktisk, at hendes husvært, løjtnant og købmand Predbjørn, skyldte hende 30 sl.d. kunne tyde på, at hun solgte huerne gennem ham. Flere andre skifter indeholder så store mængder stof og kulørte garner, at man

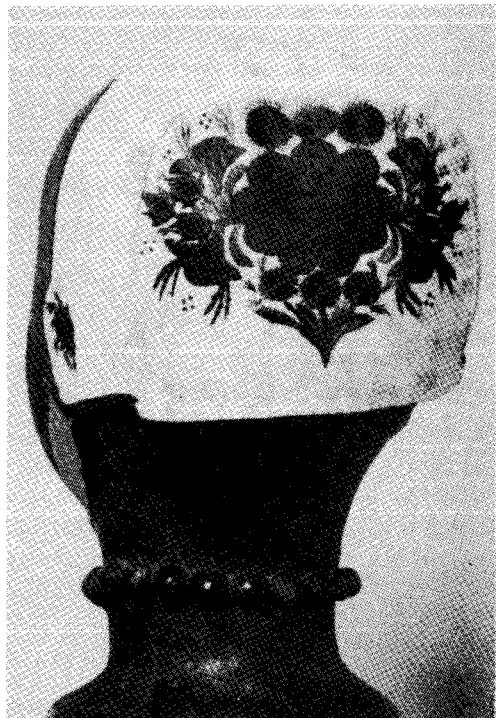
aner en professionel brodøse, men mere konkrete beviser har vi ikke fra denne tidlige periode.

I løbet af 1800-årene blev silkehuer med brogede blomsterbroderier en vigtig del af det bornholmske hovedtøj "på-sig-bundet", og da der er passet godt på de kostbare stykker er mange bevaret til i dag. De er meget professionelt udførte, men da de alle er forskellige, kan vi ikke henføre dem til noget bestemt værksted eller en navngiven brodøse. Vi har oplysninger om enkelte "huekoner" som Karen Marie Jensen (f. omkr. 1830) fra Hullegaard i Åker⁴, og en samling papirmønstre til broderi på huenakker, såkaldte poncis, der var anvendt af en professionel huekone i Rønne⁵, men her tørrer kilderne ud.

I anden halvdel af forrige århundrede åbnedes mange nye broderiforretninger på øen, ofte kombineret med modepynt

eller manufaktur. Næringsloven af 1857 gav nemlig ugifte kvinder ret til at drive eget erhverv og at råde over egen arbejdsindtægt. Samtidig fastslog den, at "forfærdige Modepynt, Klædningsstykker for Personer af Kvindekjønnen og for Drengébørn under 10 Aar, at sye Linnedsyning, Kaskjetter, Halsbind og deslige skal for Kvinder anses for fri Næring".⁶ At man gjorde dette arbejde frit for alle kvinder tyder på, at man indså det nødvendige i, at pigerne udnyttede deres oplæring til at forsørge sig selv. Talrige annoncer for strikning, linnedsyning og håndarbejdsundervisning i Bornholms Avis fra denne periode vidner om, at der var stor interesse for at udnytte disse kvindelige færdigheder erhvervsmæssigt på den ene eller anden måde.

Meget arbejde har været udført i hjemmene med salg for øje, selv om det ikke

To silkebroderede huenakker fra 1800-tallet. Bornholms Museum.

fremgår af de officielle registre, mens andre kvinder valgte helt officielt at åbne forretning.

Den 6. november 1861 kunne man i Bornholms Avis læse følgende annonce:

Magasin for kvindelige Industrigjenstande.

For at inoidekomme en til mig fra ikke faa Damer tilset Dyrdyr om at aabne et Udsalg af kvindelige Haandarbejder, tillader jeg mig herved at opfordre dem, som maatte ønske at afhaande saadanne, at indlevere dem til mig helst personlig, for at nærmere Aftale kan træffes.

Roberta Curdts.

Roberta Curdts drev i en årrække (i hvert fald 1851-1861) forretning i Rønne med modepynt som hatte, kapper, hvidt broderet lingerie, lommeterklæder og slør m.m. Det er værd at bemærke, at de damer, der vil indlevere håndarbejder til salg, kan gøre det ved at træffe aftale med indehaversken helt personligt, d.v.s. diskret så andre ikke fik at vide, at man tjente penge ved det. Fint broderi blev afsat på denne måde også andre steder i landet, efter at Selskabet for Indenlandsk Kunstflid havde vist vejen ved i 1811 at åbne et Magasin for kvindelige Haandarbejder i København. Dette udsalg blev, efter engelske og tyske forbilleder, startet for at give "Fruentimmer af Stand" lejlighed til at afsætte deres arbejder incognito, og havde et særligt baglokale, hvor man kunne aflevere sine varer. Det var vanskelige tider med krigsinflation og truende statsbankerot, og især embedsmænd havde svært ved at få indtægten til at slå til. Derfor var det velkomment, at deres hustruer og døtre kunne tjene til deres underhold eller i det mindste til lommepege, men det måtte ske anonymt af hensyn til familiens ære.⁷

Borgerskabets døtre havde lært det fine broderi, som også anvendtes på deres udstyr, og de kunne nu udnytte denne færdighed erhvervsmæssigt. Det har ikke væ-

ret nogen høj betaling, de fik for det, men til gengæld kunne afsætningen foregå diskret. Man kunne evt. lade pigen bringe varerne til broderiforretningen, for en pige havde man dog råd til at holde, selvom man havde en stram økonomi.

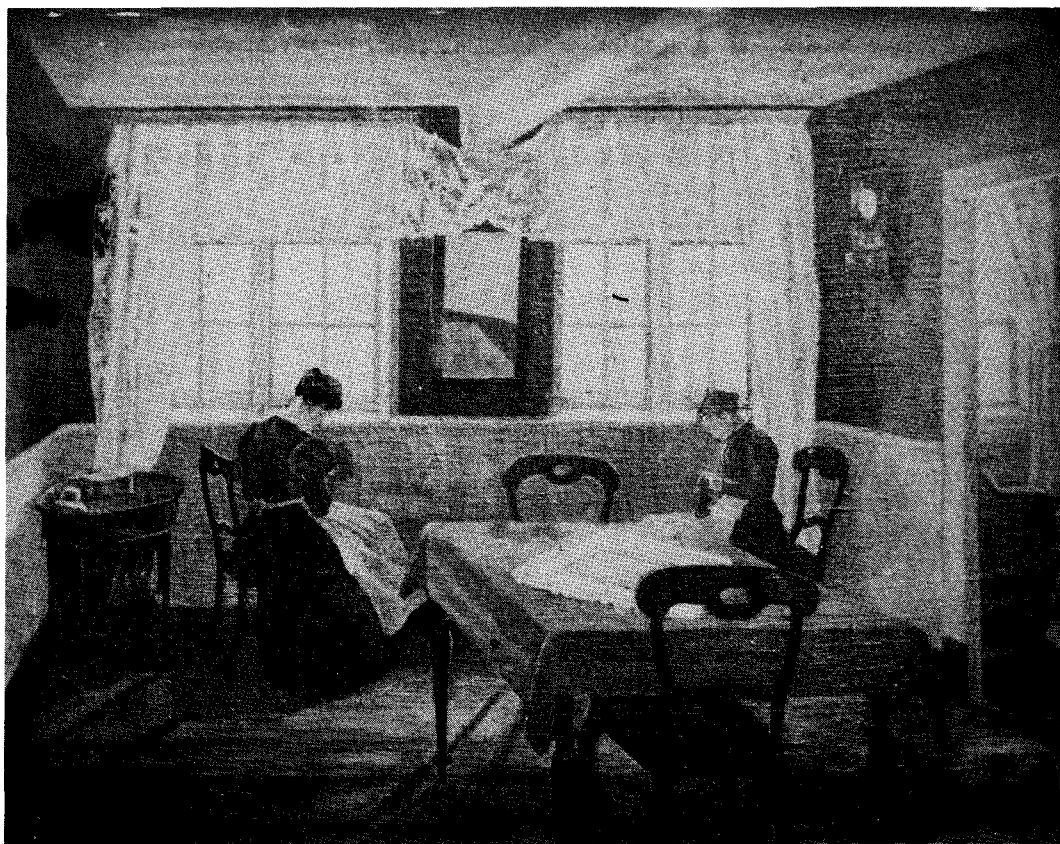
Kunderne til de bornholmske håndarbejder var husmødre fra de store gårde eller købstædernes borgerskab, der gerne ville udstyre deres hjem med disse individuelle udførte puder, duge og sofastykker, men ikke kunne – eller havde tid til – selv at udføre dem.

Mange af øens familier har værdsat fint udsmykket linned, som det fremgår af skifterne og museernes samlinger, og det var tegn på velstand, at en kvinde havde så meget udstyr, at hun ikke kunne nå at bruge det op i sin levetid.

Vi ved, at der i mange familier var flittige brodøser, f.eks. havde familierne Erichsen og Zahrtmann i Rønne flere dygtige udøvere af denne disciplin, som det ses af udstyret i Erichsens Gård i Laksegade, der nu er tilgængelig for offentligheden. I familiens eje var et eksemplar af den første danske mønsterbog, der blev udgivet i København 1794 af Henrik August Grosch med titlen Haandbog til Brodering og Tegning. Disse nyklassicistiske forlæg til silkebroderi fik Elisabeth Erichsen (1853-1929) af sin bror, antikvarboghandler Peter Tetens Zahrtmann, til julen 1890.⁸

Et interiørbillede fra 1890'erne viser tvillingesøstre Agnethe (1839-1907) og Helene Erichsen (1839-1920) siddende ved spisestuens vinduer med deres håndarbejder.

De to søstre broderede for andre, da de var enlige og midlerne små.⁹ Helene var ugift, mens Agnethe et par år var gift med fajancer Jens J. Bjerregaard; i 1871 blev hun enke og flyttede hjem til familien igen. "De to gamle tanter", som de kaldtes i familien, passede de gamle og svage derhjemme, deres ugifte bror Jacob boede og-

Tvillingsøstrene Agnethe og Helene ved håndarbejdet i spisestuen til Erichsens Gård. Oliemaleri fra 1890'erne af Karen Meisner Jensen i Bornholms Museum.

så en tid i huset i Laksegade, og det fremgår af moderens testamente fra 1889, at hun især var bekymret for tvillingsøstrenes økonomi og forlods har tildelt dem hver 2.000 kr. af arven.¹⁰ De har sikkert ikke skiltet med, at de afsatte deres broderier, men familien vidste det.

Det var især kvinder af borgerskabet, der måtte skjule deres indtægter, for kvinder fra andre samfundslag var det helt legitimt og nødvendigt, at de tjente til udkommet, og de kunne vælge at åbne broderiforretning, som Roberta Curdts og mange andre. Nogle udstillede ligefrem prøver på deres kunnen, det gjaldt f.eks. Anna Clausen og Laura Wichmann, begge

Rønne, der deltog i Den Nordiske Industri- og Kunst-Udstilling i København 1872.¹¹ I afdelingen for Arbejder af Hør, Uld, Bomuld m.m. udstillede mange broderikyndige damer, også af det bedre borgerskab, deres arbejder, men vi ved ikke, om de solgte dem.

Broderiforretning i Svaneke

Natten mellem den 3. og 4. marts 1890 gik dampskibet Jarl ned med mand og mus i Hammervandet ved Østbornholm. Blandt de omkomne var Wilhelm Fraas, forlovet med den 27-årige Amanda Juul i Svaneke. Faderen til den druknede, malermester J.G. Fraas fra Holbæk, skriver 2 1/2 år se-

nere til Amandas far og beder ham skriftligt bekræfte, at han og Amanda fulgte hans søn ombord, som bevis på at han var med det forliste skib. Samtidig spørger han, om det er rigtigt som han har hørt, at Amanda har giftet sig med en anden, og i så fald med hvem.¹²

Amanda havde ikke giftet sig, og hun valgte at leve hele livet alene og ernære sig ved en broderiforretning, som hun åbnede i 1891 i sit barndomshjem ved Madvigsmine (Otto Holst Bakke 1) i Svaneke. Det er tænkeligt, at faderen, styrmand Marius Jensen Juul, hjalp hende igang med forretningen, efter han samme år havde afhændet sit sejlskib Rialto af Svaneke. Moderen var død i 1884, og far og datter boede sammen i huset til faderens død i 1902.

Amanda Jensine Christine Juul var født den 15. august 1862 og drev broderifor-

retning næsten til sin død omkring 1947. Var hun blevet gift med sin forlovede, havde hun næppe startet egen forretning, men som ugift udnyttede hun sine færdigheder på denne måde.

Hun var alene i forretningen i alle årene, og rejste ikke nogen steder. Omsætningen var meget lille, og kun ved at leve sparsommeligt kunne hun få økonomien til at løbe rundt.¹³ Hun var en smilende og sød lille dame, et kristent menneske, der var indremissionsk, men ikke sekterisk. Hun kunne være lidt jomfrunalsk og virkede affekteret, når hun "talte tyndt" d.v.s. fordanskede sit bornholmske tungemål. Hun var lidt reserveret overfor andre og markerede gerne, at hun var i stand til at svare enhver sit.

Et fotografi fra 1940'erne viser hende stående i sin forretning, der præsenterer

Amanda Juul i sin forretning omkring 1940. Foto i Bornholms Museum.

broderigarn og andre materialer som stof og strikkegarn samt færdige prøver på broderi. Monterne indeholder redskaber som fingerbøl, synåle og sakse. Hun var en sød og elskelig, hjælpsom gammel dame, lidt speciel men respekteret og kultiveret; hun var tilfreds med at kunne klare sig selv.

Kundekredsen kom fra hele Bornholm, og hendes regnskabsbøger og korrespondance viser, at hun også fik bestillinger fra København, Roskilde og Århus. De kom fra personer med tilknytning til Bornholm, der kendte hende og forlod sig på hendes smag, når hjemmets udstyr skulle fornyes.

Egentlig undervisning i broderi gav hun ikke, men en og anden lille pige har i hendes baglokale lært at brodere. Hun kunne her være en streng læremester, hvis eleven ikke gjorde sig tilstrækkelig umage.

Broderi for andre gav hun sig ikke af med, men kunderne har hun vejledt, og hendes samling af tegnede monogrammer og tekster som "Hilsen fra Forældre og Søsken" eller "Skær pænt af Osten" viser, hvad der blev broderet til bløde pakker.

I Svaneke var der i århundredets første årti en anden broderiforretning, drevet af den ugifte Nina Hansen (1849-1920).¹⁴ Hun var datter af købmand og konsul Hansen, men blev ret tidligt alene og måtte forsørge sig selv, da pengene fra forældrene slap op. Hun var mere aristokratisk end Amanda Juul, og hendes familieforbindelser var nok lidt bedre, i hvert fald fik hun leverancerne af håndarbejdsmaterialer til undervisningen på Svaneke Borgerskole.

Senere kom andre broderiforretninger til, og der var således kundeunderlag til to broderiforretninger i en by af Svanekes størrelse. Det gjaldt i øvrigt hele landet, at hver købstad havde mindst en og ofte flere broderiforretninger, og nogle af dem eksisterer endnu, så det har ikke været nogen helt ualmindelig levevej.

Undervisning i broderi

Hvor Amanda Juul og Nina Hansen havde lært at brodere, ved vi ikke, men man kan gætte på, at de har lært det af deres mødre eller i skolen som del af den almindelige pigeopdragelse.

Der sad også rundt omkring i landet damer, der selv kunne lide at brodere og gerne lærte fra sig mod ringe eller ingen betaling. Skolens undervisning var ikke altid lige populær hos pigerne p.g.a. det disciplinerende indhold, som undervisningsbekendtgørelserne foreskrev helt op til 1960'erne. De mange små, ens sting skulle lære pigerne at koncentrere sig, og et rent og pænt resultat var tegn på en god karakter.¹⁵ Det var ofte kedelige og ubrugelige ting, man fremstillede, og elementet af ensretning har heller ikke virket ansporende, så de lystbetonede arbejder måtte man lave andetsteds. Flere af Nationalmuseets meddelere har berettet, at de efter skoletid gik til broderiundervisning hos en dame, der selv kunne lide at brodere og hjalp dem med de arbejder, de gerne ville sy til jule- og fødselsdagsgaver.¹⁶

Også på Bornholm har mange kvinder tilbudt undervisning i broderi, som annoncerne i vejviseren og Bornholms Avis bevidner. Bornholms Museum ejer et kunstbroderi udført af Laura Marie Hansen, som havde elever i denne disciplin, først i Gudhjem og fra 1912-28 en håndgeringsskole i Silkegade 9 i Rønne.¹⁷ Hun holdt udstillinger på Teknisk Skole og deltog i Haandværks- og Industriudstillingen i Rønne (1923).

Missionske foreninger organiserede ligeledes syundervisning for unge piger, dels som led i den almindelige opdragelse, dels med henblik på gevinster til basarer med velgørende formål.

På billedet ses et hold piger med deres færdige arbejder; de dygtigste elever står forrest med deres lyseduge og sentensstykker med tekst som "Gud er god".

Broderiholdet E.F. Junior Allinge 1924. Foto i Bornholms Museum.

Helt op til 1960'erne kunne man gå til "symøder" hos Frkn. Mogensen i Postgade i Svaneke, eller hos Frk. Helga Hellisen i Søndergade.¹⁸ Det var et par enlige damer, der havde noget tid til overs og gerne ville lære unge piger at sy. Det var ting som pudebetræk og lyseduge, der blev syet, og man betalte ikke for undervisning eller materialer, da arbejderne gik til velgørende formål. Mens pigerne syede, blev der læst en kristen historie, og man fik saftvand og småkager. Symøderne var meget hyggelige som fritidsbeskæftigelse, men lagde en dæmper på børnene, og da spejderbevægelsen omkring 1963 kom til byen, meldte de fleste piger sig til den i stedet.

Videregående undervisning kunne man i København få på Tegneskolen for Kvinder (senere Tegne- og Kunstindustriskolen for Kvinder), der blev oprettet i 1875, eller på kurser arrangeret af Dansk Kunstflidsforening (1900-1954). Sidstnævnte forening oprettede også en Skole for Vævning, Brodering, Knipling og alle Arter Haandarbejder, der skulle uddanne håndarbejds lærerinder.¹⁹

Broderiforretning i Rønne

Bornholmske kvinder har som så mange andre fået deres uddannelse i hovedstaden, og i 1909 var Johanne Andersen fra Rønne på et 4-måneders kursus for håndgerningslærerinder, arrangeret af Dansk Kunstflidsforening. Hendes diplom er underskrevet af Emma Gad, der var foreningens stifter og initiativtager til skolen.

Skolens formål var at sætte unge kvinder i stand til at forsørge sig selv på grundlag af deres tekstile færdigheder, og Johanne Andersen kom i høj grad til at udnytte sine evner for håndarbejde, idet hun i mere end 40 år drev broderiforretning i fødebyen. Johanne Elisabeth (1881-sidst i 1960'erne) og Engeline Dorte (1878-ca. 1960) var døtre af Jens Peter Andersen, der drev fajancefabrik i Byledsgade 5 i Rønne.²⁰ Der var en tredje søster, Marie Kirstine (f. 1868), der også kunne tegne, men hun døde tidligt.

De tre søstre var alle ugifte og boede hos deres mor (faderen døde i 1914) indtil hendes død i deres hjem ved fabrikken. Derefter købte de tre søstre et hus i Nelli-kegade 3. Marie havde i sine unge dage

været kæreste med en repræsentant, men måtte ikke få ham, da familien ikke kunne acceptere ham.

Søstrene havde lært at brodere hjemme og var gode til at tegne og male, især var Johanne en fantastisk tegner. Mens Johanne i maj 1899 fik diplom med ros for flid og fremgang i frihåndstegning ved Rønne Tekniske Skole, og senere som omtalt var på håndarbejdskursus, var Engeline på husholdningskursus i København og lærte desuden at væve.

Torsdag den 11. november 1909 åbnede de deres første broderiforretning i Søndergade 20 i Rønne.

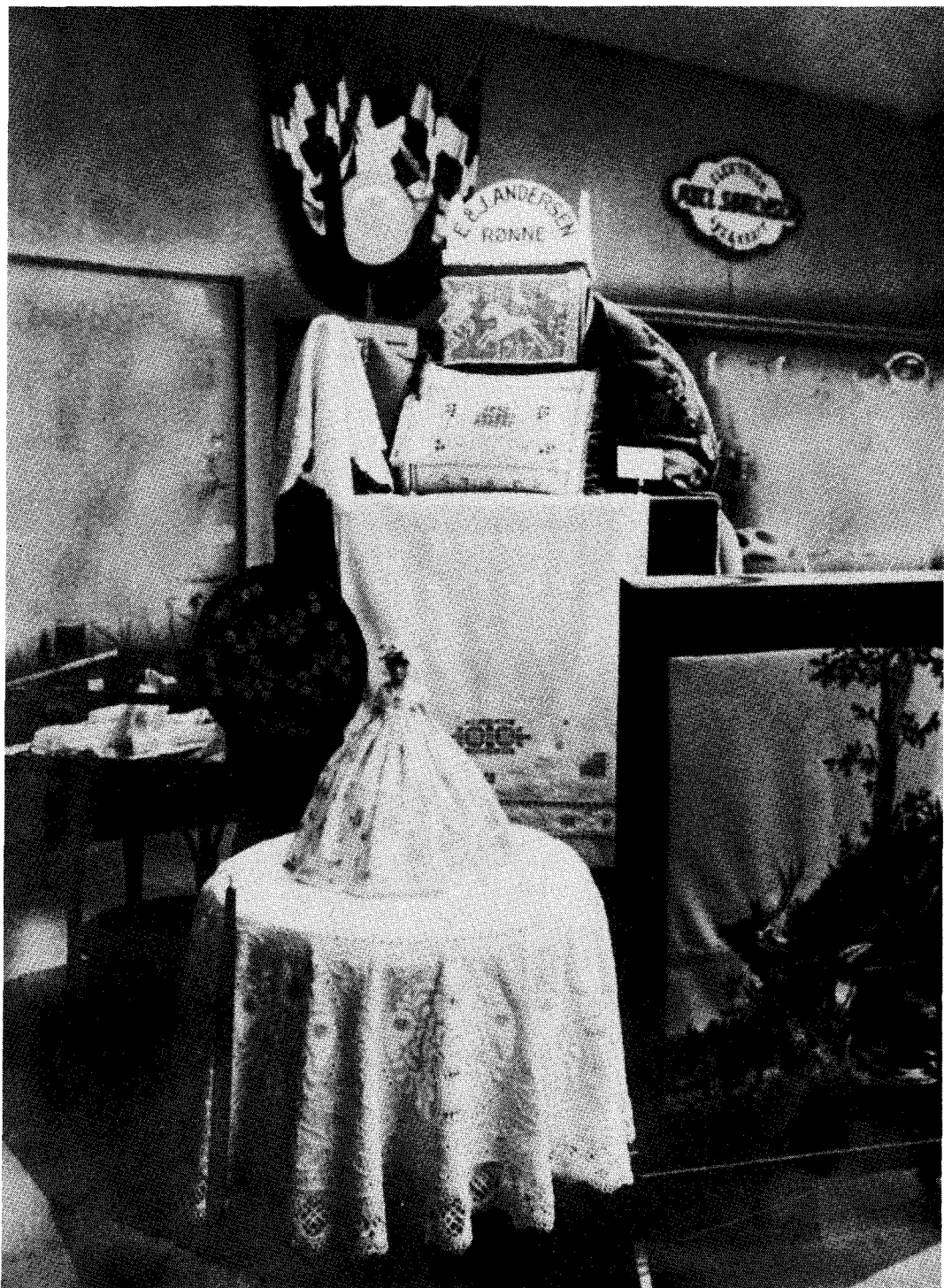
Engeline og Johanne Andersen i døren til deres forretning Søndergade 20 i Rønne omkring 1910. Foto i Bornholms Museum.

Efter et par år på denne adresse flyttede de til Store Torv 15, ved siden af fru Henriksens blomsterforretning. I deres tid her havde de mange landkunder, der kom ind og fik kaffe og kage, mens man diskuterede broderierne. Søstrene havde et godt renommé, de var et par små vimse damer, der var søde og venlige over for kunderne. De havde store annoncer i vejviseren og præsenterede sig som den største broderiforretning i byen. Stedse flyttede de til større og bedre forretninger, efter et par år var det Torvegade 6, de flyttede til. Her var forretningen udstyret med smukt forarbejdede og dekorerede skuffemøbler, og reolerne havde lemme med forgyldte messingknapper, som de smækkede ned, når kunderne skulle se garnerne. Det var en eksklusiv forretning med matterede plader i loftet.

De to søstre var dygtige til at føre forretning og kunne udmærket leve af det; det var især Engeline, der tog sig af regnskaberne, mens Johanne var bedst til at tegne broderimønstre.

I 1923 havde de, som den eneste broderiforretning, en stand (nr. 73) på Haandværks og Industriudstillingen i Rønne.²¹ På samme udstilling havde deres bror en stand med fajancer fra familiens fabrik, som han førte videre. Der blev på udstillingen vist adskillige broderier i afdelingen for husflidsarbejder, men søstrene udstillede i afdelingen for håndværk og industri som de professionelle udøvere de var.

De havde mange kunder, der kom med bestemte ønsker til f.eks. en dug, det kunne være gårdmandskoner, proprietærfruer eller en konsulinde. Damerne kom med en blomstret tallerken fra kaffestellet, og så forstørrede Johanne mønsteret og afpassede det efter bordets mål. De brugte oliebet papir til mønstrene og havde en elektrisk prikkemaskine til at prikke huller i papiret med. Et tæt sammenrullet stykke filt blev derefter dyppet i farve og gnedet

Frkn. Andersens stand på Haandværks- og Industriudstillingen i Rønne 1923. Foto i Bornholms Museum.

hen over papiret, så mønsteret blev overført til det underliggende stof. Derefter blev papiret vasket rent i petroleum, som man altid kunne lugte i lokalet. De havde to damer ansat, den ene hed frk. Olsen, de sad og broderede i bagstuen, hvor også søstrene tegnede. De syede for kunderne, og det kunne ske, at kunden måtte give op midt i arbejdet, og så syede en af damerne det færdigt mod betaling.

Forretningen lukkede omkring 1950, da ejendommen skulle ombygges. Begge søstre var meget indremissionske og støttede dette arbejde økonomisk samt ved at sælge lodsedler. Engeline var også søndagsskolelærerinde, hun var altid glad, mens Johanne var mere reserveret.

Tegne- og vævestue i Aakirkeby og Rønne

Søstre Helga (1894-1942) og Sofie Anker (f.1907) havde begge lært at brodere hjemme på Strangegaard i Klemensker, hvor de voksede op i et stort hushold med

megen selskabelighed.²² Børnene havde privatlærerinde, men efter 2. klasse her kom Sofie på Søndre Skole i Klemensker, da hun var den yngste, og man ikke længere ville have lærerinde udelukkende for hendes skyld. I skolen blev man undervist i regning, skrivning, dansk, historie og religion, men ikke i håndarbejde, det lærte man uden for skoletiden af søstrene; moderen havde ikke tid til at brodere som overhoved for en stor husholdning. Hver eftermiddag skulle pigerne sy, brodere og stoppe strømper, og det forventedes, at man broderede sit eget konfirmations-skørt. Det gjorde Sofie også, men hullerne gik i stykker, da hun stak prenen igennem, dog uden at de andre opdagede noget.

Sofie var ikke interesseret i broderi, og slet ikke så dygtig som den 13 år ældre søster Helga, der tog til København og lærte at tegne på teknisk skole. I beg. af 1920'erne kom hun på Tegne- og Kunstindustriskolen for Kvinder, hvor hun gik på broderilinjen og samtidig lærte tegning

*Familien Anker i dagligstuen omkring 1915. Pigerne med broderede kraver og forklæder.
Foto i Bornholms Museum.*

og akvarel. Prøver på hendes guld- og perlebroderi findes nu på Bornholms Museum.

I 1924 tog Helga til Rom for at hjælpe en veninde, der drev en pension for skandinaviske kunstnere; i 1925 kom Sofie ned til hende, og de havde en dejlig tid sammen med mange spændende mennesker. Ofte tog de på udflugter til bl.a. Pompeji og Capri sammen med kunstnerne og vennerne.

I 1926 kom de hjem, fordi Helga ville starte egen forretning, og i 1927 lagde de ud med en broderi- og væveudstilling på Teknisk Skole i Aakirkeby. Da de ikke havde nogen forretningserfaring og en startkapital på kun 350 kr., fandt de det bedst at begynde et lille sted, hvor der ikke var så mange mennesker, og de åbnede samme år Tegne- og Vævestuen i Jernbanegade i Aakirkeby. Men stedet var for lille til at forretningen kunne gå, og byen blev tilmed delt i to lejre af deres butik: den ene lejr gik ind for deres smag, der var ret moderne og for avanceret for flertallet i den lille by. Den anden lejr ville have mere traditionelt håndarbejde som det, der kom fra fabrikkerne og sås i ugebladene; eller de ville have de populære kaffeduge tegnet efter kundens eget stel. Det var ikke noget, de to søstre gik ind for, men de havde den glæde, at Bornholms Højskole i Almindingen handlede hos dem.

Da man hverken kunne leve eller dø af at have broderiforretning i Aakirkeby, flyttede de i 1933 til St. Torvegade i Rønne (ved Hafniahus), hvor de lejede et hus for 70 kr. pr. måned. Der var foruden forretning og bolig et værelse til gaden, som de lejede ud i begyndelsen. I Rønne var kundeunderlaget større, der var et mere blandet klientel af embedsmænd, butiksdrevende m.m., så der gik det bedre.

I St. Torvegade var der en stor lukket port, hvor der stod en væv til brug om sommeren; det var især Sofie, der stod for

vævningen. Da pladsen i forretningen blev for trang, sagdes lejeren op, og der blev indrettet galleri til maleriudstillinger.

Helga tegnede mønstre til broderi og overførte dem til stof. Populære var f.eks. sofapuder med almuemønstre som dem, hun i sin tid på Tegne- og Kunstindustri-skolen havde kopieret på Dansk Folkemuseum i København. En anden stor artikel var broderede sentenser som "Vejen opad er fri" eller "Herren er min Hyrde". De skulle være 20 cm høje og 50-60 cm brede, så de lige passede over døren i stuen eller gangen; helst skulle de syes med guldtråd. Kunderne kom selv med skriftstederne, og Helga tegnede dem med gotiske bogstaver. Folk syede dem selv, når de med hvid maling var ført over på stoffet gennem små huller i mønsteret. Nogle fik også vejledning i syteknik, men de broderede ikke selv for andre.

Materialerne leverede firmaer som Oehlenschläger eller Permin i København. Clara Wæver handlede de ikke med, og heller ikke Haandarbejdets Fremme, hvis farveholdning og mønstre ikke faldt i kundernes smag. De havde forbindelse med en lille broderiforretning i København, drevet af Elna Schøne der var bekendt af dem, og herfra fik de mønstre. Deres søster Bodil syede også lejlighedsvis for forretningen, og hun var god til navne og monogrammer til udstyr.

Efter nogle år i St. Torvegade flyttede forretningen til hjørnet af Søndergade og Østergade. I 1930'erne solgte de desuden deres varer i Sandkaas i sommerhalvåret. De havde malerier af alle de kendte bornholmere i kommission og solgte desuden keramik, tin, sølv foruden vævede stoffer fra sommerhuset. I 1941 var det sket med sommersalget i Sandkaas, så måtte de lukke og koncentrere sig om forretningen i Rønne, som Helga hele tiden havde passet.

I januar 1942 blev Helga syg af kræft og

døde et halvt år senere, pinselørdag. Sofie, som altid havde været den ubeslutsomme lillesøster, bestemte sig for at drive forretningen alene, da hun syntes, Helgas arbejde skulle videreføres. Det kneb imidlertid med broderiet, som havde været Helgas speciale, og forretningen fik mere karakter af vævestue og kunstbod med et fint udvalg af sølv fra Fru Ring i Nyhavn og keramik af de lokale kunstnere som Christian Poulsen, Lisbeth Munch-Petersen og Gertrud Vasegaard. I 1948 flyttede forretningen til Storegade 25, et dejligt hus der havde trappe med svungne sandstenskanter. Der indrettede hun med gode venners hjælp den smukkeste af alle forretningerne og havde fire store væve igang, idet hun også underviste unge piger i vævning. Alt, hvad forretningen havde, var ting af kvalitet, og hun lavede skiftende udstillinger på det store egetræsbord, der også tjente som disk.

Broderi for andre

Vi har i det foregående hørt om broderiforretninger drevet af damer, der kunne tegne, vejlede i materialer og farvevalg og hjælpe kunderne igang med de vanskelige teknikker. Somme tider havde de assistance af broderikyndige damer, der kunne vejlede kunderne i syarbejdet, men disse damer kunne også sidde hjemme og brodere til afsætning gennem en butik. Det behøvede ikke være for at hemmeligholde arbejdet, men det kunne være en ung pige, der gerne ville tjene lidt ekstra til udstyret.

Alma Andersen (1893-1968) syede i perioden 1910-1919 først for Laura Nygaards Mode- og Broderiforretning og siden for Søstrene Pedersens Broderiforretning i Aakirkeby.²³ Som ganske ung var hun flyttet hjemmefra, men da hun blev 18, flyttede hun igen hjem for at passe sin mor, der havde dårligt hjerte. På det tidspunkt var hun allerede forlovet med Axel Jensen, men måtte vente med at få ham, da

ingen andre kunne passe moderen. Mens hun boede hjemme i Smedegade 28 syede hun for de to broderiforretninger, fortrinsvis hvidt broderi som venetiansk syning samt engelsk og fransk broderi. En regning fra Søstrene Pedersen viser, hvad hun fik for arbejdet:

Regning

for *Lisbeth Pedersen*
fra *Fr. Alm. Andersen*

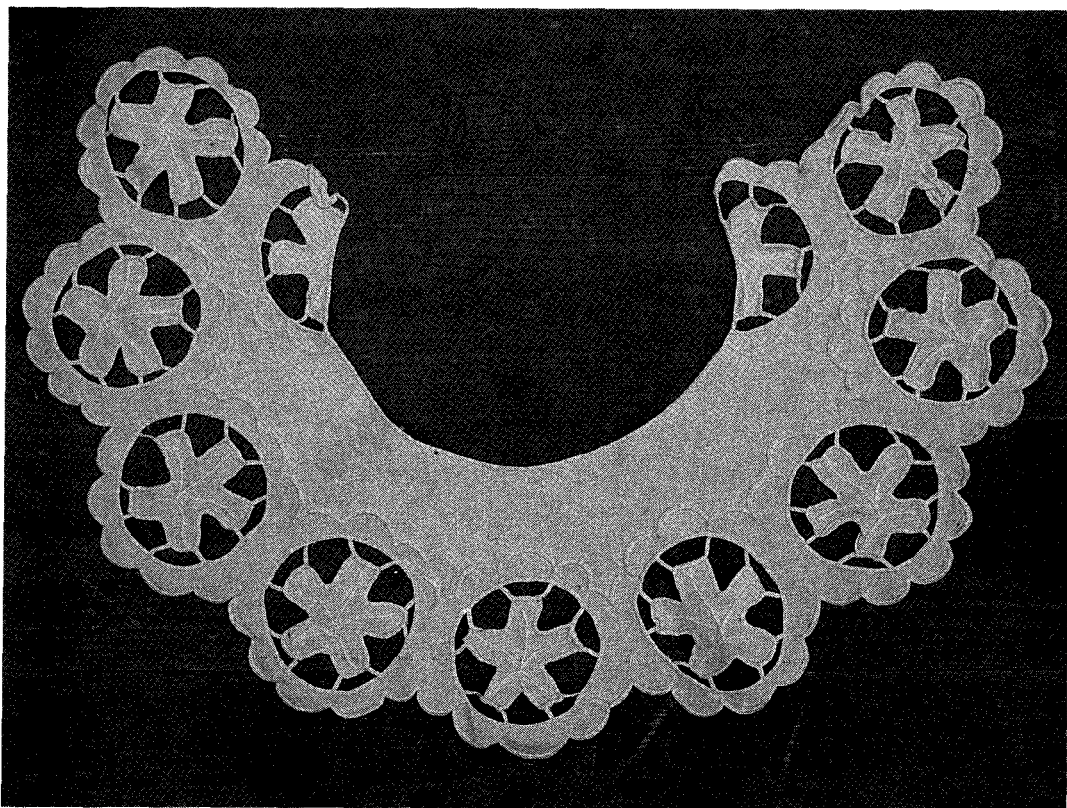
<i>Oktr.</i>	<i>18</i>	<i>Heave broderi</i>	<i>1</i>	<i>00</i>
<i>Novbr.</i>	<i>5</i>	<i>Heave broderi</i>	<i>1</i>	<i>00</i>
	<i>17</i>	<i>Ansigtshals broderi</i>	<i>1</i>	<i>50</i>
	<i>21</i>	<i>Boder det Hvidebånd</i>	<i>1</i>	<i>25</i>
<i>Debr.</i>	<i>1</i>	<i>do</i>	<i>1</i>	<i>25</i>
	<i>5</i>	<i>Hakkeblomst broderi</i>	<i>5</i>	<i>00</i>
<i>Jan.</i>	<i>5</i>	<i>Heave broderi</i>	<i>1</i>	<i>00</i>
	<i>9</i>	<i>Heave broderi</i>	<i>1</i>	<i>00</i>
<i>Febr.</i>	<i>7</i>	<i>Heave broderi</i>	<i>1</i>	<i>00</i>
		<i>Lysning</i>	<i>2</i>	<i>25</i>
			<i>Fr</i>	<i>16 25</i>
		<i>Detalt på Tappe</i>	<i>5</i>	<i>00</i>
			<i>Fr</i>	<i>21 25</i>
		<i>Pilebånd</i>	<i>1</i>	<i>50</i>
				<i>28 75</i>
			<i>Fr</i>	<i>30 75</i>

G. O. B. & Co. Nr. 12.

Regning på Alma Andersens broderi for Søstrene Pedersens forretning i Aakirkeby omkring 1915.

Hun havde lært at brodere af sin mor og kunne også kunstbroderi. Hendes søster Julie var ligeledes dygtig til at sy og brodere og blev først uddannet som dame-skrædderinde, siden også som herre-skrædderinde.

Materialerne fik Alma Andersen fra de forretninger, hun syede for, også til sit eget udstyr, og hun fik altid de bedste kvaliteter i hørklæret og garn. I 1919 blev hun gift med sin forlovede, og fra da af broderede hun kun til familien. Synet blev efterhånden ødelagt af arbejdet, en erhvervsskade

Krave broderet af Alma Andersen. Foto: Lars Gornitzka.

der ikke er helt ualmindelig blandt brodøser.

Helga Svendsen (1903-1991) kom fra en stor og velstående gård, Toft ved Gudhjem.²⁴ Som bondedatter fik hun en grundig uddannelse, dels hjemme og dels på Jantzens Hotel, hvor hun lærte finere madlavning. Hun var dygtig til alt husarbejde, lærte også fint broderi og samlede et stort udstyr, hvoraf noget eksisterer endnu. I 1925 blev hun gift med sønnen tværs over markerne, men de var ikke helt så velstående, og omkring 1930 måtte de gå fra gården. I 1937 døde han af gulsot, og Helga var alene med 4 børn, hvoraf den yngste var 4 år. Hun var vant til at arbejde meget i huset og kunne forestå en stor husholdning, men havde ikke tidligere arbej-

det for andre. Nu begyndte hun at gå ud og lave mad til større fester. Det var mest traditionel mad som flæskesteg og andesteg med rødkål og brun sovs, man brugte, men hun var også dygtig til retter som hamburgerryg og karbonader og kunne lave alt, hvad kunderne ønskede.

Hjemme var hun ikke så meget og aldrig i juledagene, så de fejrede højtiden lillejuleaften. Drengene var ofte hos faderens onkel, og Thora, den yngste, var hos bedstemoderen, så de led aldrig nød. Mad havde de nok af, og også tøj, selvom det meste var arvet og omsyet.

Sidst i 1940'erne blev deres mormor dårlig, og Helga flyttede da hjem til hende i huset i Gudhjem. Nu fik hun tid til at brodere for andre, og det rygtedes, at hun var

dygtig til venetiansk udskåret syning og anden hvidsøm. Så kom bondekonerne for at se arbejderne og spurgte, om de også kunne bestille sådan en dug. Materialerne købte hun hos Fru Karla Nielsen, der havde en fin lille forretning i Gudhjem, først i Brøddegade og siden i Malkestien. Hun havde et godt udvalg i broderimønstre, kunne selv overføre dem til stof og syede selv. Hun var god til at vejlede kunderne og henviste dem, der ikke selv kunne brodere, til Helga Svendsen. Helga havde hele tiden noget i gang, hun hæklede også mellem-lægsservietter for andre, samtidig med at hun gik ud og arbejdede. Flere somre var hun "kaffedame" på Jantzens Hotel, hvor hun lavede kaffe og vaskede op om eftermiddagen.

Tidligere var der megen privat selskabelighed med spisning og kortspil, og hun lavede da maden. Efter middagen sad damerne og nørkede på deres håndarbejder, men nye damer "ovrefra" skulle ligeså lidt an, før de blev accepteret; det hed sig, at de ikke kunne lave det samme som "vi andre", men ofte var de nok så dygtige.

Et byjubilæum

I 1955 fejrede Svaneke sit 400-års jubilæum som købstad, og i den anledning blev kongeparret og de tre prinsesser modtaget på byens torv. Dronning Ingrid skulle have en gave og fik efter eget ønske dækkeservietter og æggevarmere til kongeskibet, broderet af byens damer. Ideen kom fra Fru Gideon, Svanekes kendte og aktive håndarbejds lærerinde, der tidligere havde organiseret damerne i en "orgel-klub", som broderede og holdt basarer til fordel for et nyt orgel til kirken. Hun opfordrede nu de lokale kunstnere til at tegne forlæg til gaverne og de publikationer, der skulle markere jubilæet, og kom bl.a. til Ida-Merete Erlandsen og William Fridericia, der hver sommer holdt til i deres hus i Vagt-bodgade.²⁵

Ida-Merete Erlandsen (1912-1980) tegnede Svaneke-motiver som forlæg til dækkeservietterne og indledte hermed en årelang virksomhed som broderitegner og professionel brodøse. Egentlig var hun guldsmed, havde fået en fin uddannelse på Tegne- og Kunstindustriskolen for Kvinder, og en tid havde hun eget værksted i København. Det var imidlertid ikke nemt for en kvindelig guldsmed at klare sig, selvom hun var en original kunstner, og værkstedet blev drevet professionelt. Forretningen måtte lukke under krigen, efter hun var blevet generet af broderen til hendes kompagnon og studiekammerat, og hun følte jorden brænde under sig.

Broderi havde hun lært og dyrket som barn, og senere havde hun taget et kursus i hvidsøm på Haandarbejdets Fremmes Skole. På Tegne- og Kunstindustriskolen havde hun lært at tegne, kunne omsætte et motiv til en arbejdstegning, og kunstnerisk talent havde hun. Hun gik med lyst og energi i gang med mønstre til dækkeservietterne, som Svaneke's damer herefter broderede. Det var starten til hendes broderivirksomhed, og i perioden 1956-1969 udgav hun 6 bøger med korsstingsmotiver fra Danmark, Rom, Paris og Balkan på Høst & Søn's Forlag. Hun var formidabel til at forenkle og gendigte motiverne, selv den mest pompøse arkitektur som Peterskirken i Rom omsatte hun til korssting. Myreflittig var hun og grundig i sin arbejds metode, hun tegnede og syede og tegnede igen, til hun var tilfreds med resultatet. Det var helt moderne mønstre, hun skabte, meget anderledes end f.eks. Haandarbejdets Fremmes modeller, der brugte de gamle håndarbejder som inspiration og forbillede. Mønstrene fandt hun selv på, og hendes farvesans var sikker.

Senere tegnede og syede hun mønstre til det store tyske broderifirma D.M.C., der afgav bestilling på en hel serie frugtmotiver udført i deres garn, samt til Alt for

Damerne og Hjemmet. Det var bundne opgaver, men hun nød at gå i gang med dem. Modellerne syede hun selv, og hun broderede så meget, at hun om sommeren kunne åbne en forretning i Tivoli med dækkeservietter, hagesmække m.m. udført med motiver fra forlystelseshaven. De solgte så godt, at hun måtte have hjælp til broderiarbejdet, og hun fik assistance af søstrene Katrine (1904-1967) og Marie Madsen (f. 1911) fra Svaneke. Marie var uddannet væver, men både hun og Katrine havde som børn lært af Fru Gideon at brodere, og senere havde de været hos Fru Lauritzen på Bornholms Højskole, der havde kurser i bl.a. sortsyning (broderi med sort silke på fint hørlærred) og ud-klipshedebo. De havde været med til at brodere gaven til dronning Ingrid, og syntes det var morsomt at sy tivoli-motiver. Hele vinteren syede de, så det gnistrede, og om foråret kom Ida-Merete og samlede arbejderne sammen til salg i forretningen. Salget passede andre for hende, da hun selv var på Bornholm om sommeren.

Det var egentlig en tilfældighed, der satte hende i gang med at brodere, men hun kastede sig ud i det med liv og lyst og blev en god og kreativ kunstner på dette felt, ligesom hun tidligere havde været det som guldsmed. Kniple kunne hun også, og hun

har lavet moderne forlæg til en hel bog med kniplinger i grove garner. Bogen udkom aldrig, da garnerne udgik af produktion, men forlægssamlingen findes nu på Kunstindustrimuseet.²⁶

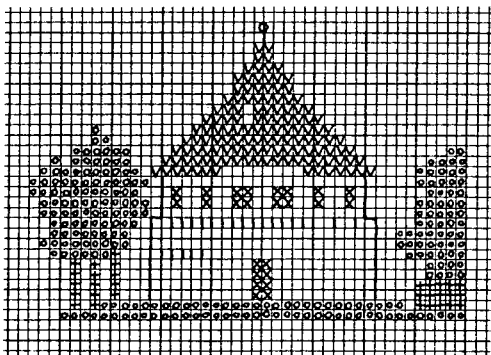
Hendes bog *Sy og væv med perler* (Kbh. 1957) er en af de mest kendte og ligesom korsstingsbøgerne oversat til flere sprog.

Broderi i dag

Gennem flere generationer har broderi været forbundet med noget jomfrunalsk, ja nærmest gammeljomfrunalsk, og tidligere var det ofte ugifte kvinder, der syede som gjaldt det livet, hvilket det måske også gjorde.

I dag er der mange unge, der kan lide at brodere, og de er langt fra pebermøer. Brudeudstyr med udskårssyning og monogrammer er ingen betingelse for at blive gift, men stadig er der kunder til huenakker, korsklæder og broderede skjorter. Det er folkedanserne, der gerne vil optræde i kopier af de gamle dragter, når de giver opvisning i ind- og udland. De gamle teknikker som kulørt silkebroderi, tylstrækning og fransk broderi er der ikke mange, der behersker i dag, men enkelte nulevende brodøser på øen har gjort det til et speciale og taget kurser heri på Engesholm Højskole. Folkedanserforeningerne støtter kursusdeltagelsen for på den måde at få dragterne så korrekte som muligt. Derfor er det stadig muligt at bestille en silkehue efter kundens personlige smag, og lige som deres formødre vil nutidens kvinder gerne have en individuelt broderet blomst på det fine fabriksvævede tørklæde.

Et anden gammelt håndværk, som lever videre på denne måde, er fremstilling af silkeblomster til hovedtøjets "nølle". Denne virksomhed har også førhen ernæret fingerfærdige damer, der gerne ville forsørge sig selv.

*Korsstingsmotiv af Ida-Merete Erlandsen.
Kastellet i Rønne.*

Som tidligere tiders brodøser vil nutidens udøvere gerne være anonyme, og de ved, at kunderne nok skal finde frem til dem, for der går ry af en dygtig "huekone".

Der vil fremdeles være anvendelse for

professionelt udført arbejde — både til verdsligt brug og til kirketekstiler. Derfor er det vigtigt, at der stadig er brodøser, der behersker de krævende teknikker og kan lære dem fra sig.

Noter

1. Refereret af Bodil Tornehave i: Bornholmske kvinders husflid. Udg. af Bornholms Historiske Samfund og Bornholms Museum, Rønne 1985, p. 49 & 109.
2. Knudsen, Ann Vibeke: Bornholmske klædedragter ca. 1680-1870. i: Fra Bornholms Museum 1987-88. Rønne [1989].
3. Rønne Byfoged. Afd. E. Skifteprotokol 1753-1780. Rønne Byfoged. Auktionsdokumenter 1778-1783. Omtalt af Bodil Tornehave i: Fra Bornholms Museum 1984 og 1985, Rønne [1986], p. 180.
4. Ellen Andersens optegnelser fra Bornholm. Nationalmuseet, Afd. for Nyere Tid.
5. Bornholms Museum, mus.nr. 2687.
6. Busch, Birgit: Den danske kvindesags historie indtil opnåelsen af den politiske valgret. i: Strange Petersen, Ellen (red.): Kvinderne og valget. Kbh. 1965, p. 34.
7. Fode, Henrik: Selskabet for Indenlandsk Kunstflid 1808-1838. i: Erhvervshistorisk årbog. Meddelelser fra Erhvervsarkivet [Aarhus] 1973, p. 79-85.
8. Anmærkning i bogen, der nu tilhører Kunstindustrimuseets Bibliotek. Bognr. I 9078.
9. Lorenzen, Erna: Tråde bagud. Herning 1985, p. 47-48.
10. Landsarkivet for Sjælland. Erichsens familiearkiv. Pakke B 1803-1950.
11. Den Nordiske Industri- og Kunst-Udstilling i Kjøbenhavn 1872. Katalog udgivet ved Komiteens Foranstaltning. Kbh. 1872, p. 44 & 46.
12. Bornholms Museum, mus.nr. 1486 x 450.
13. Interview med Harald Lind d. 24.1.1991.
14. Interview med Harald Lind d. 24.1.1991.
15. Kragelund, Minna: Opdragende håndarbejde. Licentiaafhandling ved Danmarks Lærerhøjskole, maj 1989 (upubl.)
16. Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser, nr. 27.941 og 30.807.
17. Mus. nr. 9246.
18. Interview med Lis Jacobsen d. 1.11.1990.
19. Kildegaard, Bjarne: Fru Emma Gad, Kbh., 1984, p. 162-63.
20. Interview med Vilhelm Andersen, nevø til søstrene, d. 5.3.1991.
21. Haandværks og Industri Udstilling. Katalog. Rønne Haandværker- og Industriforening. Rønne, 1923.
22. Interview med Sofie Anker d. 1.11.1990.
23. Interview med hendes datter Lilly Marker d. 7.3.1991.
24. Interview med hendes datter Thora Johansen d. 25.1.1991
25. Interview med William Fridericia d. 14.3.1991.
26. Mus. nr. 74/1991

Den mest frugtbare kilde har været mine 15 interviews med brodøser eller deres efterkommere, og jeg benytter her lejligheden til at bringe dem min hjerteligste tak.

Et sofastykke af Mogens Ege

Af Birte Nørregaard Pedersen

Den fjerde september 1866 indgik 29-årige Caroline Antonette Koefoed, datter af købmand og avlsbruger i Hasle Hans Koefoed og hustru Karen Sophie, ægteskab med den jævnaldrende købmand Emanuel Ohlsson i Aalem i Sverige. Denne alliance blev den indirekte årsag til, at der i dag hænger et forbavsende atypisk oliemaleri af den langt senere så kendte og populære bornholmermaler Mogens Ege på min væg i mit hjem på Fyn.

Enke med to børn

Caroline Antonette og Emanuel Ohlsson fik to børn, datteren Emanuella Christine Ohlsson, født 14-7-1867 og sønnen Adolph Georg Ohlsson, født 28-5-1869.

Ulykkeligvis døde Emanuel Ohlsson allerede 13-7-1876, og Caroline Antonette vendte med de to børn på syv og ni år tilbage til Rønne, hvor faderen Hans Koefoed nu boede som enkemand.

Gamle Hans Koefoed døde 1884, og det er sandsynligt, at det var på det tidspunkt, at Caroline Antonette etablerede sig som pensionatsværtinde, senest i ejendommen Storegade 26.

Datteren Emanuella fik næppe anden uddannelse end, hvad der kunne læres i en af de små private pigeskoler, og hun forblev i hjemmet som ugift frøken resten af sit liv. Derimod blev Adolph, som nu havde fordansket sit navn til Adolf Olsen, uddannet som handelsbetjent i en af Rønnes købmandsgårde.

14. maj 1895, to uger før sin 26 års fødselsdag, udvandrede han til Amerika ombord på det gode skib »Hekla«, angiveligt med Radcliffe i staten Iowa som mål.

Hvad Adolf foretog sig i Amerika, og hvor langt omkring han kom derovre, vi-

des ikke; men ifølge overlevering i familien havde han heldet med sig. Da han i 1904 vendte tilbage til Rønne og slog sig ned hos moderen og søsteren i hjemmet i Storegade, blev pensionatet lukket, hvorefter han forsørgede de to kvinder resten af deres liv.

16. juli 1907 købte han, sammen med Arbøe Sonne Hansen, ejendommen Store Torv 12 (nu nr. 4) af August Vilhelm Charles Schrøder.

I ejendommens stueetage drev Adolf og Sonne Hansen forretning med cykler, symaskiner og tobak, og på førstesalen havde tandlæge H.C.C. Lindhardt tandlægeklinik og privatbolig.

I begyndelsen af 1914 blev Sonne Hansen ansat som brugsuddeler i Pedersker, og ifølge skøde af 17. februar samme år solgte han sin halvpert af ejendommen til Adolf, som derefter var eneejer frem til juli 1931. Da solgte han for en sum af 75.000 kroner ejendommen til familien Lyngbye Petersen, som har drevet farvehandel der næsten helt frem til i dag.

Malere på loftet

På et ikke nærmere fastslået tidspunkt i Adolfs ejerperiode rykkede to unge, håbede styrvolter ind på ejendommens loft helt oppe under taget. Det var maleren Mogens Ege og en jævnaldrende kollega, muligvis Herman Jensen. Noget af det første, de havde behov for efter ankomsten til Bornholm, var et atelier, og Adolfs loft kunne bruges.

De havde ikke en krone på lommen, så der skulle tjenes penge i en fart, og et øjenvidne har berettet, at de hver havde 3-4 lærreder i arbejde ad gangen. Men fattige, som de var, måtte de spare på de dyre far-

Mogens Ege som ung mand.

ver. Derfor havde de kun én palet, og når den ene var færdig med at lægge for eksempel rødt på sine lærreder, overtog den anden paletten og brugte resten af den røde farve på sine lærreder ... og så fremdeles med de øvrige farver.

Huslejen har det nok også knebet med, men det var der råd for. Adolf havde i sine gemmer et postkort med motiv fra Amerika, muligvis en lokalitet hvor han på et eller andet tidspunkt havde opholdt sig. Det kunne han godt, som kompensation for den manglende husleje, tænke sig omsat til et sofastykke i olie.

Det var en smal sag for Mogens Ege; og ikke længe efter hang der et særdeles perentligt og samvittighedsfuldt udført billede, ifølge blyantsnotat på blændrammen forestillende Taylor Falls ved St. Croix Ri-

ver, Minnesota, i gedigen guldramme over Adolfs sofa i hjemmet i Storegade.

Otium

I 1919 holdt Adolf op med sin forretningsvirksomhed og levede som rentier, d.v.s. levede af afkastet af sin formue, indtil han døde efter en maveoperation på Bornholms Amtssygehus 11. oktober 1935. Ifølge testamente udfærdiget på sygelejet en uge før arvede hans søster Emanuella som enearving (moderen var død otte år tidligere) hans nok ikke helt ubetydelige bo, som altså også omfattede Mogens Eges amerikabillede.

På det tidspunkt var Mogens Ege og hans kammerat for længst ude af ejendommen på Store Torv. Mogens Ege var en urolig sjæl med eventyrblod i årerne, og verden ventede på ham.

Kunstnerdrømme

Mogens Egil Ege blev født den fjerde oktober 1892 i København. Hjemmet i Oehlenschlägersgade var helt igennem solidt borgerligt. Faderen var ansat i en ledende stilling ved Københavns Havnevæsen, og det var helt afgjort meningen, at unge Mogens, ligesom sin bror Tage, skulle have en boglig uddannelse. Men deri var det unge menneske slet ikke enig. Han ville tegne og male, og allerede som fjortenårig malede han sit første oliebillede med motiv fra Christianshavn.

Måske i håb om én gang for alle at få disse kunstnerykker manet til jorden sendte faderen ham hen på et af Københavns museer, udstyret med blyant og skitseblok. »Tegn noget, du synes om,« lød beskeden.

Ved aftenstid vendte unge Mogens hjem med to blyantstegninger, som far og søn dagen efter bragte med hen på Kunstakademiet. »Kan det overhovedet nytte, at han går til optagelsesprøve?« spurgte Ege senior, måske med et lønlige håb om, at

svaret blev et nej. Til sin forbløffelse fik han den besked, at sønnen overhovedet ikke behøvede at ulejliges sig til nogen optagelsesprøve. Han var — alene på basis af de medbragte tegninger — optaget her og nu.

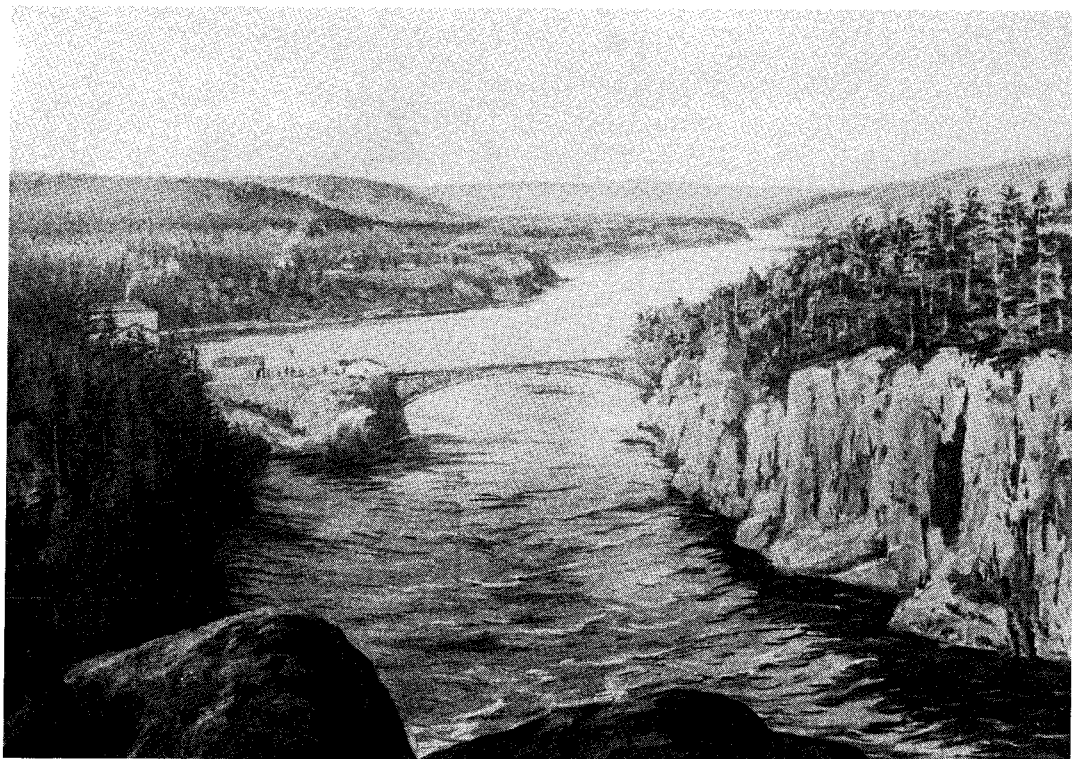
Mogens Ege var elev på Kunstakademiet i årene 1911-1914. Noget tyder på, at han (og vennen Herman Jensen?) derefter stak af til Bornholm, som Mogens Ege havde besøgt første gang i 1910, formentlig sammen med sin gode ven, maleren Peder Mønsted.

Ud i verden

I en periode under første verdenskrig af-tjente Mogens Ege sin værnepligt i Ryvangen, og så snart krigen var slut, gik turen ud i Europa. Første station var Paris, hvor

han ikke bare malede på livet løs, men også med opladt sind kastede sig ud i kunstnerens frie bohemeliv. Derefter gik turen videre til Italien, hvor han malede sammen med blandt andre fynbomaleren Peter Hansen. I de følgende ti år var han ustandselig på farten og nåede både til Indien og til Amerika, hvor han i to omgange opholdt sig i længere perioder.

I 1920 var han hjemme i København og holdt separatudstilling. Nogenlunde samtidig mødte han Vibeke Holbøll, datter af den kendte postmester Einar Holbøll, som opfandt julemærket. »Vibeke var en gæv pige og den første, som turde promenerer op og ned ad Strøget iført mandfolkebukser ... jeg var sommetider helt flov over at følges med hende,« har Mogens Ege selv fortalt. Men — bukser eller ej — så blev de gift. Ægteskabet førte til, at Mogens Ege

Taylor's Falls ved Saint Croix River, Minnesota. Foto: Peer Rasmussen, Langeskov.

Julemærket 1923. Gengivet 140 %.

fik den ærefulde opgave at tegne julemærket 1923 forestillende en færøbåd med ti stovte færinges ved årerne og de færøske fjelde i baggrunden.

Som tak for tilliden malede han et fornemt portræt af svigerfaderen. Samme år holdt han endnu en separatudstilling i København.

Somrene tilbragte Mogens Ege på Bornholm, og med adskillige bornholmerbilleder i bagagen drog han og hustruen i 1924 til New York. Her malede han med utrættelig energi og holdt flere udstillinger. Således havde han en fornem udstilling på 44 lærreder på adressen 240 5th. Avenue i april-maj 1926.

Motivvalget var meget alsidigt, og den rosende presseomtale fremhævede spe-

cielt motiver fra de gamle downtown-kvarterer i New York, vinterbillede fra City Hall Place med Woolworthbygningen i baggrunden, snebillede fra Central Park i eftermiddagssol, portrætskitse af fru Hemming Ege i sort atask med rød vifte i hånden, og — sidst men ikke mindst — bornholmerbillederne, hvor »kunstneren har truffet sjælen i dansk natur«. Udstillingen blev en succes, og mange af billederne blev solgt.

Da udstillingen lukkede, rejste Mogens Ege tilbage til Danmark. Ægteskabet med Vibeke Holbøll var da krakeleret. Om årsagen til bruddet har Mogens Ege langt senere berettet, at Vibeke var rejst til Baltimore for at besøge en veninde i nogle dage. Inden afrejsen havde hun sagt, at hun ville komme hjem til New York om søndagen. I stedet dukkede hun op allerede om lørdagen, netop som Mogens Ege havde besøg af en anden dame, »så det var alt

MALERIER
fra
Danmark og New York
af Kunstnaler
Mogens Ege
En enestaaende Lejlighed til at se Mogens Eges Malerier
før han foretager en Studierejse til Skandinavien.
240 FIFTH AVENUE
B.M.T. 28th St. 6th Ave. Elevated til 28. St. 5th Ave. Bus

Annonce for maleriudstilling i New York 1926.

EXHIBITION
of
RECENT PAINTINGS
by
MOGENS EGE
LANDSCAPES AND PORTRAITS
APRIL 28 TO MAY 9
(Sundays inclusive)
Between 12 and 6 P. M.
FIFTH AVENUE

Forside af udstillingskatalog, New York 1926.

New York.

Maleren Mogens Ege

har aabnet en Udstilling af Malerier fra 28. April til 9. Maj i 240 Fifth Ave., N. Y. Udstillingen omfatter ca. et halvt Hundrede Billeder, Skitser fra Cuba, New York og Omegn samt nogle danske Motiver.

Maleren kom herover for knap et Par Aar siden og solgte straks efter sin Ankomst et Par udmærkede danske Malerier til Duden-sing Galleriet, ligesom han modtog forskellige Ordre fra Crovelli Galleries for bl. a. et Maleri af "Frances Tavern" og et af "The Mall" i Central Park.

Kunstneren Ege maler løs med en ægte djærv og frejlig dansk Opfattelse, og mange af vore New Yorker Danske vil glæde sig ved at se hvor vel han har truffet Sjæl'en i den danske Natur i flere af de smaa Studier, som f. Eks. hans Bornholms Billeder.

Iøvrigt har Hr. Ege kæmpet mod de samme Vanskeligheder som de fleste europæiske Talenter møder herovre naar de ikke straks er villige til at lade sig opsluge af de kommercielle Krav, og det er at haabe, at Publikum nu ved denne Udstilling vil give vor Landsmand den Interesse og Støtte, som hans Kunst fortjener.

Udstillingen er varieret, man ser Tropemotiver fra Cuba som f. Eks. Kystparti fra Ceinfuegos, fuldt af Sol, blaa Hav, og der er flot behandlede Motiver af de gamle downtown New York Kvarterer, hvor man ser de mørke Gader med Elevatorstrukturer selv her har Kunstneren Skønhed og afluret Stribe Solskinhist

NORDLYSET— 29de APRIL 1926

ler sig ind imellem Skinnerne.

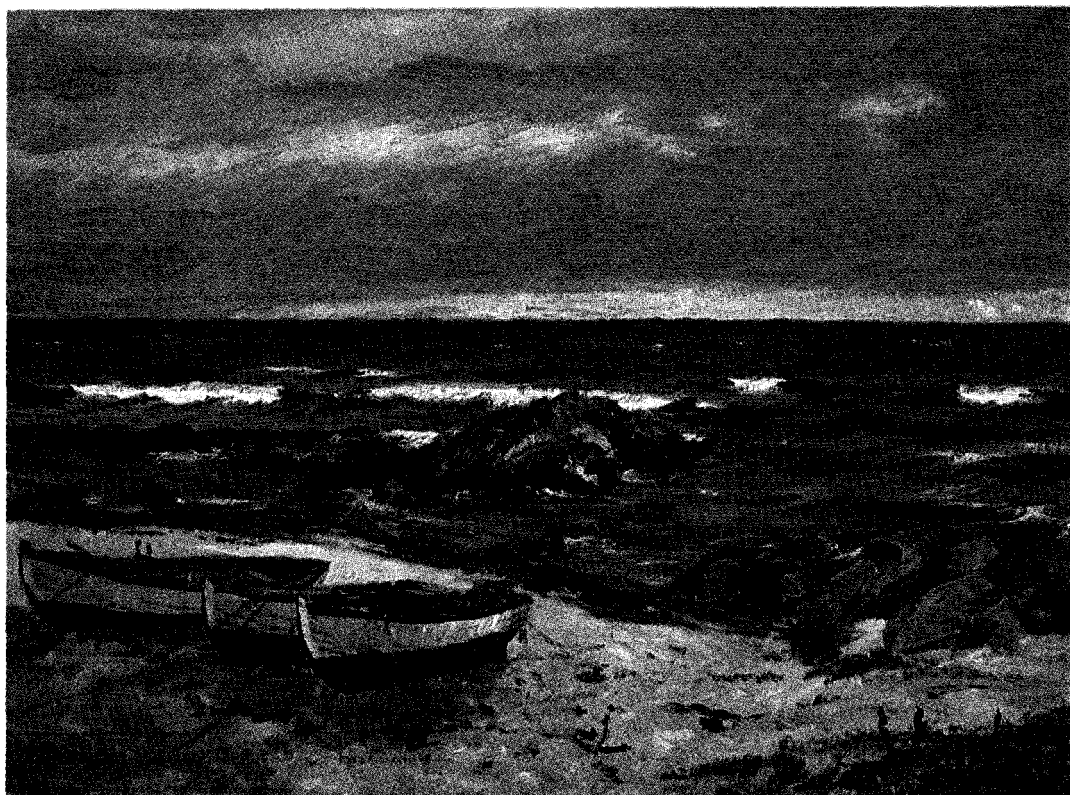
Et andet Billede, som bør nævnes, er et Vinterbillede fra City Hall Place, med Woolworth Bygningen i Baggrunden — her føler man Aftenstemningen, skimter Lysene i de mange Bygninger gennem den tunge Sneluft. Et andet Småbillede viser Fifth Avenue med Central Park i Eftermiddagssol, lyst og let, som man jo altid tænker sig denne mandag Gade.

I Billedet af Washington Marked har Hr. Ege faaet en meget morsom Virkning ved at bruge Paletkniven og af Kontrasten i Lys og Skygge ser man, at Billedet er malet imod Solen — noget, som mange Kunstnere ynder at gøre paa Grund af de effektfulde Lysvirkninger man kan faa.

At Hr. Ege er alsidig ser man af den flot opsatte Portraitskitze af Fru Hemming Ege i sort Atlask med en rød Vifte i Haanden, saavel som af Billedet af Hoboken Lyng, som mange Danske vil genkende. A. Grønholdt.

Oscar II

Maleren Mogens Ege er afrejst til Paris efter at have afleveret tre store, dekorative Malerier til Ophængning i den nye Sparekasse i Hillerød.

Robåde på strand. Hotel Hammersø, Sandvig. Foto: Lars Gornitzka.

sammen Vibekes skyld; hun kunne bare være blevet væk til om søndagen i stedet for at komme brasende allerede om lørdagen,« forklarede Mogens Ege med sort humor. Han havde ikke taget højde for, at en pige, der gik i bukser, skulle omgås med påpasselighed.

I de følgende år var Mogens Ege konstant på farten, både herhjemme og i udlandet. I 1930 afleverede han tre meget store, dekorative malerier med motiver fra Kronborg, Fredensborg Slot og Frederiksborg Slot til Frederiksborg Amts Spare- og Laanekasse i Hillerød til ophængning i et meget fornemt, nyindrettet lokale kaldet Tilsynsrådets Mødesal. Med et klækkeligt honorar i lommen stak Mogens Ege omgående af til Paris.

Bornholm

Siden Mogens Eges første besøg på Bornholm i 1910 vendte han så godt som hver sommer tilbage og hentede inspiration i havet, lyset, klipperne og fiskerbådene.

Omkring 1931 malede han i Vang og mødte her unge Rigmor Nielsen, datter af smedemester Nielsen på Vang Stenværk (senere urmager i Rønne). I 1932 blev de gift, og i 1933 blev sønnen Torben født.

I en årrække var familien Ege københavnere om vinteren. Mogens Ege havde atelier i øverste etage af Kofoeds Hotel i Istedgade, medens privatboligen lå i Hellerup. Men så snart foråret meldte sig, pakkede familien sammen og drog med Det Østbornholmske Dampskibsselskab til Al-linge.

Her boede familien sommeren igennem til leje, de første år i Villa Vippeled, senere i doktor Danckels hus ved brandstationen, medens Mogens Ege havde atelier på flere af de stedlige hoteller, som alle blev rigt udsmykket med Mogens Ege-billeder. Senest var det hotelejer Magnus Kjær, som stillede atelier til rådighed på Hotel Hammersø.

Det blev særdeles produktive arbejdsår for Mogens Ege, og op gennem 1930'erne holdt han en lang række udstillinger rundt om i landet. På Hotel Postgaarden i Holbæk omfattede en udstilling 30 billeder, hovedsagelig med motiver fra Holbæk og omegn. Dog har også Kronborg og Frelser Kirke sammen med to billeder benævnt »Brænding - Bornholm« sneget sig med ind i samlingen.

I oktober 1933 er der udstilling på Hotel Phønix i Assens. Den stedlige avis fortæller om »dejlige kraftige Billeder fra Bornholms Natur gengivet med Mogens Eges følsomme Pensel. Der er Farve, først og fremmest Farve — de store Linier, men ogsaa Sandhed og Følelse. Man kan se, han har suget det ind med hver Nerve, og Venskabet har fyldt ham. Han er standset og har sagt: dette er smukt, det maa jeg male.«

På Hotel Skandinavien i Aarhus er der i 1935 ophængt 34 lærreder. Aarhus Venstreblad skrev: »Han er altsaa Impressionist, en stor Tekniker, en stor Farveelsker.« Næsten alle 34 lærreder blev solgt, og det var sandsynligvis ved den lejlighed, at jernbanerestauratør N. Laursen, Aarhus H., og restauratørkollegaen Nørlem Chris-

Hammersødal. Fyrvej forbi Humledalhuset. Hotel Hammersø, Sandvig. Foto: Lars Gornitzka.

Maleriudstilling paa Hotel „Postgaarden“.

En Udstilling af Malerier fra Holbæk og Omegn.

I et Par Maaneder har Maleren Mogens Ege opholdt sig her i Byen, og det har været en travl Tid for den unge, energiske Kunstner. — Navnlig de sidste Ugers Solskinsvejr har været ideelt for en Landskabsmaler, og Hr. Ege har naaet et smukt Resultat — godt en Snes Malerier fra Holbæk og Omegn.

Der er mange dejlige Ting imellem, bl. a. Billeder fra Bognæs, Langtved, Munkholm, Høve Strand m. m.

En af de første Dage arrangerer Mogens Ege en Udstilling paa Hotel »Postgaarden«.

Vi kan anbefale alle, som sætter Pris paa god Kunst, at aflægge Udstillingen et Besøg.

Presseomtale af udstilling på Postgaarden.

tensen på Aalborg Banegård afgav bestilling på hver to kolossalt store malerier til ophængning i de respektive jernbanerestauranter.

I efteråret 1936 kom turen til Hotel Langeland i Rudkøbing. Langelands Avis skrev: »Bornholm set med Øjne, der elsker den. Naturens rene stærke Farver uden Forbehold ... Hr. Kanstrup bestilte Billeder til Udsmykning af den lange Gang i Hotel Langeland. Maleren kommer derfor i Foraaret tilbage til Langeland for at udføre Bestillingerne. Billedernes Motiver skal hentes fra forskellige kendte og smukke Steder paa Øen — for Eksempel Tranevær Slot.«

I sjællandske aviser kan man endvidere læse om udstillinger på Nicolaisens Hotel i Holbæk og i Casinos Selskabslokaler i Ringsted. Om sidstnævnte udstilling fortælles, at »Hovedparten af Malerierne har Motiver fra Bornholm og gengiver med klare kraftige Farver mange af Øens smukke Kystpartier. Navnlig Havets Brydning mod de mørke Klipper er Ege en Mester i at fremstille. Man kan ligefrem føle Havets salte Pust, naar man betragter Malerierne ... Kunstneren har et fint Øje for Naturens storslaaede Skuespil, navnlig Kysterne ... alle Billederne er ret store af Format og Priserne ligger mest fra 100 til 150 Kroner.«

Også i bornholmske aviser findes omtale af Mogens Eges lokale udstillinger. Fra en udstilling på Dams Hotel fremhæves især »smukt Billede fra en Sommeraften på Lundens Minde« og videre hedder det »Billederne er først og fremmest præget af Malerens nære Forbindelse med Nordlandet og er malet med Følsomhed, der tydeligt giver Udtryk for den Kærlighed, Maleren føler for Nordlandets særprægede Natur. Rene og klare Farver og et sikkert Blik for Motivet præger hans Billeder, enten han saa vælger Hammeren, Løvehovederne, Frederiksbø, Foraars- eller Vinterlandskaber som sine Motiver.«

I en omtale af en udstilling i Jernbanekiosken i Rønne fortælles om »klare, kraftige Farver, der ofte leder Tanken hen paa Mønsted.«

Rigtig bornholmer

I 1943 fandt familien Ege endelig fast helårsbolig på Strandvejen 15 i Allinge, medens Mogens Ege fortsat havde atelier på Hotel Hammersø. Foruden at male, holdt han her en lille malerskole for den meget kunstinteresserede hotelejer Magnus Kjær og for malerkollegerne Svend Arvidsen (med kunstnernavnet Holten) og de to brødre Folmer og Louis Bendtsen. Navn-

lig Svend Arvidsen påvirkedes af Mogens Eges malemåde og tilegnede sig i betydelig grad hans kolorit.

Da Hotel Hammersø blev beslaglagt af den tyske besættelsesmagt, flyttede Mogens Ege sit atelier med hen i en ejendom i Havnegade i Allinge, som Magnus Kjær havde købt til privatbolig.

Man kan undres over, at Mogens Ege ikke havde atelier i forbindelse med sin egen privatbolig, men dels var huset for lille, dels var det — med Mogens Eges egne ord — ikke alt, hans hustru skulle se. »Alt« var en flaske dansk frugtvin, som — så vidt muligt under krigstidens sparsomme udbud — var fast inventar i atelieret. Men den flaske vidste Rigmor Ege naturligvis alt om.

Billederne nærmest fæg ud af Mogens Eges atelier. En stor del af dem blev på Bornholm, men flere gange om året skulle også en større samling billeder sendes til separatudstillinger og diverse kunsthandlere »ovre«. Men alt det kedsommelige bøv! med emballering og forsendelse brød han sig ikke om — og han kunne nemt male et billede på den tid det tog — så den opgave påtog Magnus Kjær sig mod en mindre procentdel af billedernes pris.

Karakteristisk for Mogens Ege var hans helt legendariske flid. Han var så ubetinget

Mogens Ege som ældre.

arbejdsnarkoman. Arbejdet styrede hans liv, som navnlig i de unge år formede sig noget bohemeagtigt. Ikke desto mindre dukkede hans bedsteborgerlige herkomst af og til op til overfladen. Vi har allerede set det i eksemplet med Vibekes mandfolkebukser; og som et andet eksempel kan nævnes, at han hadede, at interesserede købere dukkede uanmeldt op i atelieret. De havde værsgo at melde deres ankomst i forvejen, så han kunne nå at rydde op i det værste rod og klæde om til nobelt jak-

Radering. Østerlars rundkirke.

kesæt og slips. Ingen skulle se ham i hans gamle plettede malertøj.

Blandt sine nærmeste var han et elskeligt menneske, godmodig, festglad og gavmild. Skulle der lige pludselig holdes et improviseret gilde på et tidspunkt, hvor pengekasen var ubehageligt tom, tog han gladeligt et af sine bedste billeder med hen til købmanden, hvor han forhandlede sig frem til en for begge parter acceptabel byttehandel — kunst for varer!

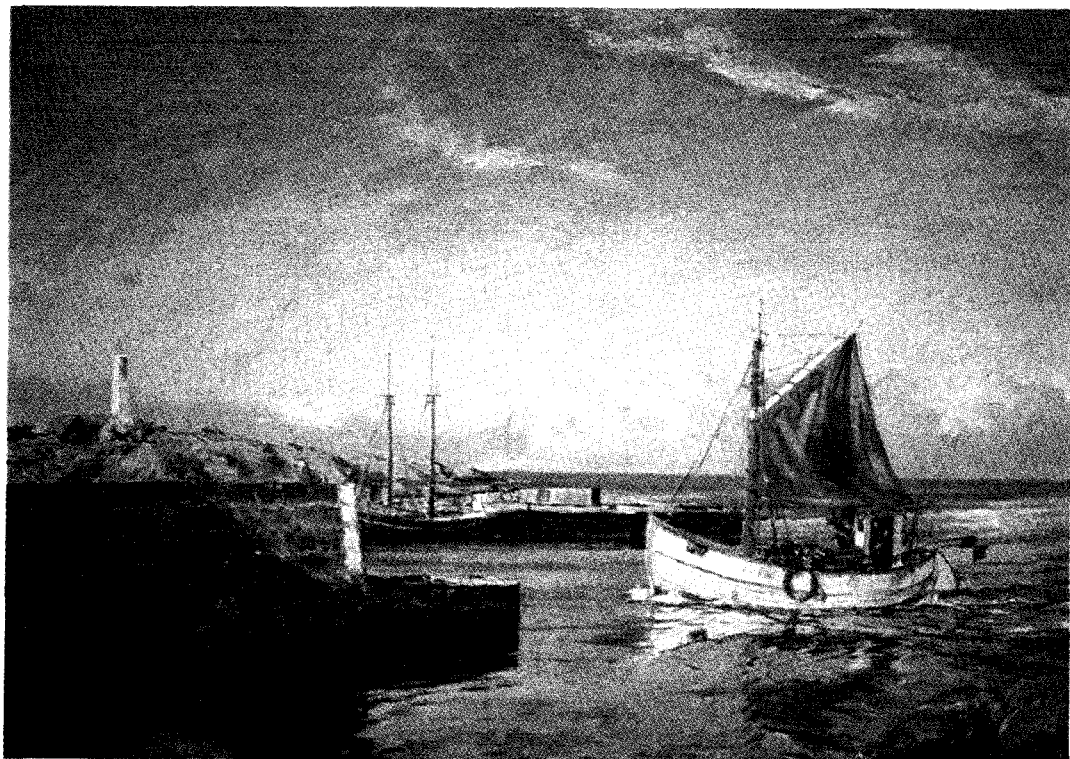
Det var sjældent, man så ham ophidset eller vred, og når det endelig skete, kunne han ikke drømme om at lade sin vrede gå ud over familie eller venner. I stedet afreagerede han ved at gå ud i sin baghave og give plankeværket en ordentlig omgang bank! Plankeværket holdt, men hans hænder så ikke godt ud bagefter.

Jævne folks maler

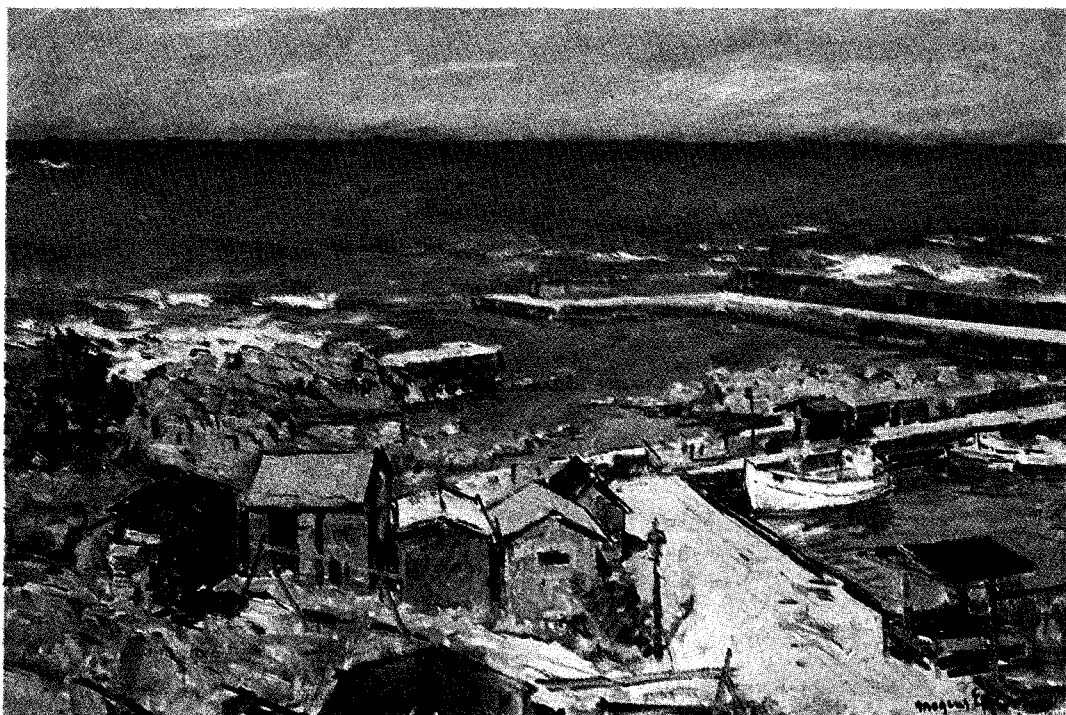
Anerkendt af de toneangivende kritikere på »Bjerget« blev Mogens Ege vel aldrig. Dertil var hans produktion nok for stor, og lidt for meget måtte nok også betegnes som hurtig serieproduktion. Men det store, brede publikum — og ikke mindst det bornholmske — tog ham til sig.

Hans billeder med de kendte elskede motiver, malet i stærke friske farver, var til at forstå. Og så kunne de købes til en pris, der ikke var højere, end at de fleste kunne være med. Det er næppe for meget sagt, at Mogens Ege derved banede vejen for »rigtige malerier« i de jævne bornholmske hjem, hvor man tidligere havde været tilfreds med et tilfældigt sammensurium af tvivlsomme farvetryk i glas og ramme.

Endnu hænger der utallige af Mogens

Allinge havn. Hotel Fredensborg, Rønne. Foto: Lars Gornitzka.

Sandvig havn. Hotel Hammersø, Sandvig. Foto: Lars Gornitzka.

Eges bedste billeder på bornholmske vægge, gået i arv til børn og børnebørn af de oprindelige købere. Et Mogens Ege-billede er noget, man værner om. Og gemt i gamle æsker med minder om svundne tiders feststunder ligger utvivlsomt stadig mange festtelegrammer og lykønskingskort, hvis forsider er prydet af hans sirlige raderinger og karakteristiske kridttegninger. Ligeledes skal der nok et eller andet sted befinde sig en fyldig samling af turistguider, fartplaner fra Det Østbornholmske Dampskibsselskab og brochurer fra de nordbornholmske hoteller, som op gennem 1930'erne i stort tal blev illustreret af Mogens Ege.

Den femtende juli 1946 snublede Mogens Ege på vej op ad trappen til sit atelier. Dagen efter, den sekstende juli klokken ti om formiddagen døde han i sit hjem kun

54 år gammel, formentlig af en hjerneblødning han havde pådraget sig i faldet.

Kaster man i dag i forbifarten et hurtigt blik ind ad vinduet til en større kunsthandel, hænder det, at øjet fanges af et karakteristisk rødt sejl og et lige så karakteristisk blåt hav. Det er da ganske unødvendigt at bevæge sig ind i lokalet for at læse malerens signatur. Mogens Ege kan på mange meters afstand genkendes alene på farverne. Hans billeder er stadig salgbare og handles til priser, han næppe nogensinde drømte om.

Taylor Falls

To dage før Mogens Eges død var min far, Peter Didriksen, på fødselsdagsvisit hos vores genbo og fjerne slægtning, Emanuela Olsen. Inde i hendes stue fik han øje på amerikabilledet over sofaen og udbrød:

»Jamen det er jo fra Amerika. Det var da morsomt. Der har jeg også været i mange år.«

Hertil svarede Emanuella begejstret: »Næh, har du det, Peter? Jamen så skal du sandelig arve det billede, når jeg dør.« Og sådan blev det.

Nu hænger billedet på min væg. Hver gang jeg ser på det, tænker jeg med et lille smil på den unge Mogens Ege på Adolfs loft og glæder mig over, at jeg ad kringlede veje er blevet ejer af et sofastykke, der, set med bornholmske øjne, er »et sært et«.

Kilder:

Bagermester Peter Didriksen, Rønne (død 1960).

Julius Bidstrups stamtavle over familien Koefoed.

Bornholms Vejviser 1902-1946.

Papirhandler Vagn Christoffersen, Rønne (død 1987).

Bornholms lokalhistoriske arkiv, Rønne.

Tinglysningskontoret, Rønne.

Bornholms Tidende 12/10 1935.

Bornholms Social-Demokrat 12/10 1935 og 17/7 1946.

Bornholms Avis og Amtstidende 12/10 1935 og 17/7 1946.

Berlingske Tidende 2/2 1969.

CF-sektionsleder Torben Mogens Ege, Haderslev.

Mogens Eges efterladte scrapbog.

Forhenværende hotelejer Magnus Kjær, Frederiksberg.

Jubilæumsskrift: Frederiksborg Amts Spare- og Laanekasse 1842-1942.

Weilbacks kunstnerleksikon, arkivet.

Dansk Kunstnerleksikon.

Fru Edele Christoffersen, Rønne.

DSB Jernbanemuseet, Odense.

83 nyudgivelser om Bornholm indgået i Bornholms Centralbibliotek 1992-1994

af Niels Foght Hansen

I 1993 oprettede de bornholmske kommuner edb-samarbejdet BORNbib på folke- og skolebiblioteksområdet og startede den fælles database INSULA. Dermed blev "kartoteksskuffen" historie og nutiden fyldt med nye "elektroniske" arbejdsrutiner. Nærværende litteraturfortegnelse bærer præg af dette. Fortegnelsen indeholder kun litteratur med udgivelsesår 1992-94. Ældre litteratur om Bornholm, som i denne perio-

de er indgået i Centralbiblioteket, er ikke medtaget. Ej heller indholdsanalyser af årbøger og tidsskrifter. Alt forårsaget af ændrede bibliotekstekniske forhold, som der så vidt muligt vil blive rådet bod på i fremtiden. Disse begrænsninger in mente er det glædeligt at notere, at dette års fortegnelse indeholder de første lydbøger produceret på baggrund af den bornholmske litteratur.

Faglitteratur

06.6

Bornholms Museumsforening 1893-1993 / redaktion ...: Ann Vibeke Knudsen ; fotooptagelser og tegninger udført af personale på Bornholms Museum ; farvefotos: Niels-Holger Larsen & Ann Vibeke Knudsen. - Rønne : Bornholms Museumsforening, 1993. - 192 sider ill. (nogle i farver)

08.362

Marker, Peter
Kommunestrukturen på Bornholm. - Institut for Statskundskab. Aarhus Universitet, 1994. - 27 sider.
Øvrige noter: Seminar om kommunalt selvstyre

08.362

Tøstesen, Søren
Bornholm - sammen eller hver for sig?. - Aalborg Universitetscenter 1994. - 122 blade.
Øvrige noter: Projektarbejde i landinspektøruddannelsen.

08.639

Kutterindeks '92 : for Bornholm, Christiansø og sydlige Sverige (SINKuttere). - Bornholmerens Forlag, 1992. - 128 sider.

08.658

Tog-skibs forbindelse til Bornholm via Ystad : med den faste Øresundsforbindelse. - Arbejdsgruppen om Tog-skibs forbindelse til Bornholm via Ystad, 1994. - 26 sider.

08.6984

Robbedale-reservoiret Bornholm : Restaurering af grundvandskvaliteten / af Agnete Thorvardarson og Henning Kristiansen, DGU og Hans Ole Hansen og Torben Chrintz, N&R Consult A/S. - N&R Consult A/S Miljøministeriet : Danmarks Geologiske Undersøgelser, 1992. - 95 sider.

08.699

Råstofindvindingsplan / udgivet af Bornholms Amtsråd juli 1992. - Bornholms Amt. Teknisk Forvaltning, 1992. - 19 sider + 10 bilag + 1 kort.

- 08.7195
Forslag til Regionplan 1993 : Indsigelser og bemærkninger. - Bornholms Amt. Teknisk Forvaltning, 1993. - 18 sider + 36 bilag.
- 08.7806
Status og perspektiver pr. 31. December 1993 / Amtsmusikudvalget for Bornholms Amt, 1993. - 28 blade.
- 08.91157 Madsebakke
Saugmann, Svend Aage
Sterne und Schiffe : Eine Deutung Bornholmer Felsritzungen. - Erhard Kaiser Verlag, 1992. - 75 sider
Med engelsk resume
Øvrige noter: Titel der dänischen Originalausgabe: Ørvandils fod
- 09.384
Det sociale informations- og analyse-system. - Rønne Kommune. Social- og sundhedsforvaltningen, 1992. - 28 sider.
- 09.4
Knudsen, Ann Vibeke
Erichsens Gård in Rønne. - Bornholms Museum, 1993. - 48 sider
- 09.7195
Forslag til bymidteplan. - Rønne Kommune. Teknisk Forvaltning, 1993. - 1 kort + tekst.
Øvrige noter: Forslag til kommuneplantillæg nr. 24
- 09.7195
Lokalplan nr. 60 for et område ved Rabekken Erhvervspark. - Rønne kommune. Teknisk forvaltning, 1992. - 22 sider.
- 08.3319
Erhvervsudviklingsprogram for Bornholm : + bilag 1-2. - Bornholms Erhvervsråd, 1992. - 32,14,78 sider
- 36.2 Bornholm
Jørgensen, H. V. (f. 1926)
Bornholms Amtsraad 1842 - 30. maj - 1992 : rids af Bornholms Amtsråds historie / ved H.V. Jørgensen. - [Rønne] : Bornholms Amtsråd, [1992]. - 56 sider ill.
Kildefortegnelse og litteraturhenvisninger: side 55
- 37.414 Bornholm
Møller, Svend Aage (f. 1936)
Bornholms højskoleliv / Svend Aage Møller. - Nexø : Bornholms Reklamebureau ; [Åkirkeby] : i samarbejde med Bornholms Folkehøjskole, 1993. - 282 sider ill. 30 cm
Udgivet i anledning af Bornholms Folkehøjskoles 100 års jubilæum den 3.11.1993
Noter: side 270-277
- 39.12
Bornholmerhistorier / samlet af Bornholms Sagnteater ; under ledelse af Niels Erik Rasmussen ; redaktion ... og forbindende tekster Hansaage Bøggild ; tegninger ... Herluf Skjærning Larsen Sabber m.fl.. - Rønne : Bornholms Sagnteater : salg og distribution William Dams Boghandel, 1993. - 120 sider ill. 28 cm
- 46.4 Bornholm
Kibsgaard, C. H.
Bornholm - den grønne rejsefører. - 3. reviderede og udvidede udgave. - Rønne : William Dams Boghandel, [1993]. - 78 sider ill. 20 cm 1 sammenfoldet kort
Bl. a. alfabetisk beskrivelse af sevæ-

digheder. Bornholms naturforhold og historie

Tidligere: 3. udgave. 1984. - Tidligere udgave / af Olaf Jørgen Hansen, C.H. Kibsgaard, P. Nørgaard. 1978. 70 sider

46.4 Bornholm

Simonsen, Kjartan (f. 1942)

Lejrskolen går til Bornholm / Kjartan Simonsen ; billedredaktør: Vibeke Sommer. - 1. udgave, 1. oplag. - [Kbh.] : Munksgaard, 1992. - 40 sider ill.

Bornholms aktuelle og fremtidige problemer som ø-samfund med hensyn til erhvervsudvikling, økonomi og turisme. Bornholms geologi og råstofudvin-
ding, historie og seværdigheder Litteraturliste: side 40

46.4 Bornholm

Rosenquist, Ulla

Cykelveje på Bornholm. - 4. revideret oplag {i.e. ny udgave}. Rønne : Bornholms Amt, Teknisk Forvaltning, 1992. - 60 sider ill. (nogle i farver)
Tidligere: 3. oplag i.e. ny udgave. 1990

46.4 Bornholm

Bornholm ... i billeder. 1992 (27. årgang), 1992. - 56 sider alle ill.

46.4 Bornholm

Jul på Bornholm. 1992 (60. årgang), 1992. - 60 sider ill. 30 cm

46.4 Bornholm

Bornholmske samlinger. 2. række, 20. bind Register til bind 1-19, 1992. - 242 sider

46.4 Bornholm

Rosenquist, Ulla

Radwege auf Bornholm / Text und Illustration: Technische Verwaltung, Zeichenstudio 3D und Ulla Rosenquist ; Übersetzung: Karin Johansson ; Tour-

enverlauf: Technische Verwaltung. - 4. Auflage {i.e. neue Ausgabe}. - Rønne : Bornholms Amt, Teknisk Forvaltning, 1992. - 60 sider ill. (nogle i farver)
Originaltitel: Cykelveje på Bornholm
Tidligere: 3. i.e. 1. Auflage. 1990

46.4 Bornholm

Bornholmske samlinger. 3. række, 6. bind. - Bornholms Historiske Samfund, 1992. - 190 sider

46.4 Bornholm

Edlev, Lasse

Lejrskole på Bornholm / Lasse Edlev ; tegninger: Eva Wulff. - 1. udgave, 1. oplag. - [Kbh.] : Gyldendal, 1993. - 48 sider ill. (nogle i farver) 30 cm. - (Gyldendals lejrskoleserie) Beskrivelse af Bornholm. Bl.a. stenkirker, ruiner, byer, Christiansø, kunst og kultur, stenbrydning, geologi, skove, landbrug, plante- og dyreliv, hav og kyst samt fiskeri Litteratur; AV-materiale: side 48

46.4 Bornholm

Kyststier på Bornholm / tekst, illustrationer, kort: Teknisk Forvaltning ; ved Finn Hansen ... [et al.]. - 1. oplag. - Rønne : Bornholms Amt, Teknisk Forvaltning, 1993. - 55 sider ill. (nogle i farver)

46.4 Bornholm

Küstenpfade auf Bornholm / Text, Illustrationen, Tourenverlauf: Teknisk Forvaltning ; bei Finn Hansen ... [et al.] ; Übersetzung: Goodale Communications. - 1. Auflage. - Rønne : Bornholms Amt, Teknisk Forvaltning, 1993. - 55 sider ill. (nogle i farver) Originaltitel: Kyststier på Bornholm

46.4 Bornholm

Jul på Bornholm. 1993. - Bornholms Tidende, 1993. - 64 sider

- 46.4 Bornholm
Bornholm ... i billeder. 1993 (28. årgang), 1993. 56 sider alle ill.
- 46.4 Bornholm
Jeppesen, Karen (f. 1945)
Eventyrøen : din rejsebog om Bornholm / tekst, foto & tegning: Karen Jeppesen ; sagn- og trolde-tegninger: Mårdøn Smet ; midterside [kort]: Louise Hirsbro. - [Ny udgave]. - [Rønne] : [Bornholms Tidende], [1993]. - 63 sider ill.
Bla. klipperne, Paradisbakkerne, rundkirkerne, Hammershus og Christians Ø
Tidligere: 1. udgave. 198-?
- 46.4 Bornholm
Kibsgaard, C. H.
Bornholm - der grüne Reiseführer. - [Neue Ausgabe]. - Rønne : William Dams Boghandel, [1992]. - 78 sider ill. 1 bilag Originaltitel: Bornholm - den grønne rejsefører
Tidligere: 1. Ausgabe / Olaf Jørgen Hansen, C.H. Kibsgaard, P. Nørgaard. 1970. 72 sider
- 46.4 Gudhjem
Tiemroth, Peter
Gudhjem - i 9000 år : fiskerleje, kunstnerkoloni, turistmekka / Peter Tiemroth. - [Rønne] : Bornholmeren, 1992. - 239 sider ill. 30 cm
Gudhjem ;
- 46.4 Rønne
Knudsen, Ann Vibeke (f. 1948)
Erichsens Gård in Rønne / Redaktion ... Text: Ann Vibeke Knudsen ; Deutsche Übersetzung: Helmut Bach ; Text und Zeichnungen S. 4-7: Niels Holger Larsen ; Text S. 18-30: Lars Kærulf Møller ; Blumenzeichnungen: Bent Kaas. - Rønne : Bornholms Museum, 1993. - 48 sider ill. (nogle i farver)
Originaltitel: Erichsens Gård i Rønne
- 46.4 Svaneke
Egevang, Robert
Svaneke : guide til byens historie / Robert Egevang, Flemming Larsen ; redaktion ...: Robert Egevang ; fotografier: Valdemar Myhre, Hugo Matthiessen m. fl. ; tegninger: Niels Holger Larsen. - Svaneke : Byforeningen Svaneke's Venner, 1993. - 103 sider ill. Supplerende læsning: side 103
- 58.6
Buchmann, Kurt
Østersøtorskens biologi / Kurt Buchmann ; tegning ... Bent Juul ; alle fotografier er af K. Buchmann. - [Frederiksberg] : Jordbrugsforlaget ; [S.l.] : i samarbejde med Naturbladet Bornholms Natur/Fjælstaunijn ; [Frederiksberg] : [eksp. Sektion for Fiskesygdomme, Institut for Veterinær Mikrobiologi, Den Kgl. Veterinær og Landbohøjskole]. - 40 sider ill.
- 61.49
Zone-Redningskorpset på Bornholm / redaktion: Frederik Madsen. - 1. oplag. - Kbh. : Fonden Redningsteknisk Samling ; Holbæk : Zone- Redningskorpset Museum, 1993. - 89 sider ill. 30 cm
(2 052 001 9)
- 62.65
Særstatusområder : rapport om 8 områder / afgivet af Forsvarsministeriets Fæstnings- og Natursekretariat ; fotograf: Mogens S. Koch. - 1. oplag. - Kbh. : Forsvarsministeriet : henvendelse: Fæstnings- og Natursekretariatet, 1993. - 67 blade, tavler 30 cm

- 62.65
Særstatusområder : rapport om 8 områder - - Bilag / afgivet af Forsvarsministeriets Fæstnings- og Natursekretariat ; fotograf: Mogens S. Koch. - 1. oplag. - Kbh. : Forsvarsministeriet : henvendelse: Fæstnings- og Natursekretariatet, 1993. - Ca. 140 blade 30 cm
- 62.65
Særstatusområder : rapport om 8 områder - - [Idekatalog] / afgivet af Forsvarsministeriets Fæstnings- og Natursekretariat ; fotograf: Mogens S. Koch. - Kbh. : Forsvarsministeriet : henvendelse: Fæstnings- og Natursekretariatet, 1993. - 16 sider ill. (nogle i farver) 30 cm
Løsblade
- 63.63
Bøggild, Hansaage
Bornholms Fårcaavls Forening hjælp til selvhjælp! / tekst ...: Hansaage Bøggild ; illustrationer: Sten Hulgaard ... m.fl.. - Gudhjem : Bornholms Fårcaavls Forening, 1993. - 30 sider ill.
- 63.9
Hjorth Rasmussen, Alan
Østersøen gav - : træk af Bornholms og Christiansøs fiskerihistorie 1880-1993 / Alan Hjorth Rasmussen ; tegninger: Lone Schiøts Nielsen. - [Nexø] : Bornholms Historiske Samfund ; [Rønne] : Bornholms Museum : [eksp. Bornholms Museum], 1993. - 192 sider ill. (nogle i farver)
Kildehenvisninger: side 188-192
- 64.17
Jensen, Hugo (f. 1923)
Røgede og spegede bornholmere : det store sildekøkken / af Hugo Jensen ; skitser af Oluf Høst. - 2. reviderede, udvidede og omskrevne udgave. - Rønne : William Dams Boghandel, 1993. - 80 sider ill.
Tidligere: 1. udgave. 1983
På omslaget: Bornholmske sildeopskrifter
- 65.841
Mahler, Ludvig
De Bornholmske Jernbaner 1900-1968 / Ludvig Mahler ; tegninger: L. Mahler. - Klemensker : Ole Mahler, 1993. - 208 sider ill. 30 cm
- 65.94
Harild, Poul
Nexø havn : historie og nutid / Poul Harild. - Nexø : Jordt, 1992. - 43 sider ill.
- 66.25
Pfeffer, Heidi
Hasle Klinker- og Chamottestensfabrik i 150 år : 1843 15. september 1993 / Heidi Pfeffer. - [Hasle] : Hasle Klinker- og Chamottestensfabrik ; Rønne : i kommission hos Bornholms Museum, 1993. - 84 sider ill. (nogle i farver)
Anvendt litteratur: side 84
- 66.85
Plukfisk : pigerne i den bornholmske fiskeindustri skriver om livet "i fisken" gennem mere end 50 år - fortalt af og til kvinder, der selv har prøvet det - på godt og ondt ; fotos: Anita Corpas ; tekst: Ann-Mari Mortensen ... [et al.] / redaktion: Kirsten Svendsen ... [et al.]. - Rønne : Kulturprojektet "Livet i fiskeindustrien" : Kvindeligt Arbejderforbund på Bornholm ; [Neksø] : [eksp. Kvindeligt Arbejderforbund] ; [Rønne]. - 59 sider ill.

71.864 Bornholm

Kirke- og kapelruiner på Bornholm : bevaringsarbejdet 1983-1989 ; baseret på dokumentationsmateriale af Kjeld Borch Vesth og Kaj Larsen. - Hørsholm : Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen, 1992. - 55 sider ill. 30 cm. - (Danmarks ruiner ISSN 0906-5121 ; 8)
Litteraturhenvisninger

71.9564 Bornholm

Riis Jørgensen, Jens
Genanvendelse af overflødige landbrugsbygninger : undersøgelse af helt eller delvist ubenyttede bygninger på landet : en eksempelsamling med ideer til genbrug / tekst, undersøgelser og tegninger af Jens Riis Jørgensen ; tillæg om ; Helle Thornberg og Gerda Kofod ... har tegnet kort. - Rønne : Bornholms Amt, Teknisk Forvaltning, 1992. - Ca. 80 sider ill. 30 cm
Litteraturhenvisninger

72

Christensen, Ole (f. 1932)
Ole Christensen. - [Allinge] : [Ole Christensen], [1993]. - 79 sider ill. 28 cm
Værkgengivelser og korte tekster af den danske billedhugger (f. 1932)
Tekst og værker af Ole Christensen

74.6

Harboe, Julie
Malerei auf Bornholm : eine Auswahl der Sammlung des Bornholmer Kunstmuseums / Text: Julie Harboe ; Redaktion ...: Lars Kærulf Møller ; Fotografien: Michael Lindblad. - [Gudhjem] : Bornholms Kunstmuseum, 1993. - 96 sider ill. (nogle i farver)
Udgivet i forbindelse med Bornholms Kunstmuseum's 100 års jubilæum samt udstilling på Stadtmuseum Düsseldorf,

Städtisches Museum Flensburg, Kunsthallen Brandts Klædefabrik, februar - juni 1993
Oversat efter dansk manuskript

74.6

Introduktion til Bornholms kunsthistorie / redaktion og tekst: Lars Kærulf Møller. - Gudhjem : Bornholms Kunstmuseum, [1993]. - 71 sider alle ill. i farver 24 30 cm
Udgivet i anledning af indvielsen af Bornholms Kunstmuseum

09.76232

Knudsen, Ann Vibeke
Die Keramikfabrik Søholm : Gegründet 1835 Gegründet 1835. - Bornholms Museum, 1993. - 136 sider

76.232

Knudsen, Ann Vibeke (f. 1948)
Keramikfabrikken Søholm : grundlagt 1835 / Ann Vibeke Knudsen ; redaktion: Ann Vibeke Knudsen ; farvefotos: Niels Holger Larsen. - 2. oplag. - Rønne : Bornholms Museum, 1993. - 136 sider ill. (nogle i farver)
Tidligere: 1. udgave. 1992
Omslagstitel: Søholm - bornholmsk keramik
På titelsiden: 1992
Litteratur ...: side 136

79.75

Med B.H.F. Bornholms Håndbold Forbund igennem 50 år : 16. april 1944-1994. - [S.l.] : Bornholms Håndbold Forbund, [1994]. - 56 sider ill.
Omslagstitel: Med BHF igennem 50 år

79.- 97

Stadler, Poul
Bornholm : lystfiskerguide / tekst, foto ...: Fisk & Foto/Poul Stadler. - [Rønne] : Bornholms Velkomstcenter [i.e. Des-

tination Bornholm], 1994. - 47 sider ill. (nogle i farver)

89.664

Henriksen, Leif (f. 1918)
1000 bornholmske ord : rigsdansk-bornholmsk, bornholmsk-rigsdansk / samlet ... af Leif Henriksen ; tegninger: Torben Bjørn. - Rønne : William Dams Boghandel, 1993. - 53 sider
Bornholmske ordbøger og ordsamlinger: side 53

89.684

Koefoed, H. A.
Bornholmske stednavne : 10 essays / H.A. Koefoed. - [Odense] : Odense Universitetsforlag, 1992. - 56 sider. - (ISK studieboøger) ISK: Institut for Sprog og Kommunikation, Odense Universitet Indhold: Drilagtige bornholmske stednavne ; På Klint og andre præpositionsnavne ; Hvad betyder navnet Robbedale? ; Grisby og Frenne ; Svaneke ; Årsdale ; Gadenavne i Svaneke og Årsdale ; Listed og andre "sted"-navne ; Søens navne ; Grunde m.v. ud for Arnager
Litteraturhenvisninger

91.157 Bornholm

Fortidsminder på Bornholm. - 2. reviderede oplag [i.e. ny udgave]. - Kbh. : Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen ; Rønne : Bornholms Amt, Teknisk Forvaltning : [eksp. Bornholms Amt, Teknisk Forvaltning], 1994. - 96 sider ill.
Tidligere: 1. udgave. 1991. 92 sider
Litteraturliste: side 96
Med engelske og tyske resumeer

91.157 Bornholm

Sonne Nielsen, Finn Ole
Bebyggelsesarkæologiske undersøgelser på Bornholm : nogle forudsætning-

ger og muligheder / Finn Ole Sonne Nielsen. - 1. oplag. - Kbh. : Skov- og Naturstyrelsen : eksp. Skov- og Naturstyrelsen, 1994. - 149 sider ill. (nogle i farver) 30 cm
Let omarbejdet magisterkonferensspeciale, Københavns Universitet
Litteraturhenvisninger

91.18

Runesten på Bornholm : bevaringsarbejdet 1986-1990 ; baseret på dokumentationmateriale af Kjeld Borch Vest og Leif Vogensen ; fotos og tegninger udført af Skov- og Naturstyrelsen, Kulturhistorisk kontor. - Hørsholm : Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen, 1992. - 54 sider ill. 30 cm. - (Danmarks runesten ISSN 0907-533X ; 2)

91.69

Haagensen, Erling
Bornholms mysterium : på sporet af Tempelherrernes hemmelighed og den glemte videnskab / Erling Haagensen ; fotos: Erling Haagensen. - Lynge : Bogan, 1993. - 207 sider ill.
Bogen sætter de gådefulde, bornholmske middelalderkirker ind i en sammenhæng med øen som fremskudt flådebase under Valdemar Sejrs korstogsflåde mod Estland. Samtidig dokumenteres en avanceret, geometrisk sammenhæng kirkerne
Litteratur og referencer: side: 188-189

91.99

Sørensen, Søren (f. 1937)
Øerne i Østersøen: før og nu / Søren Sørensen ; oversættelse: Sulo Huovinen ; billedredaktion: Raymond Hejdstrom ... [et al.]. - [Visby] : Länsmuseum Gotlands Fornsal ; [Mariehamn] : [i samarbejde med Nordens Institut på Åland] ; [Valby] : salg i Danmark: Vindrose, 1992. - 226 sider ill. (nogle i farver) Om de 6 store

øer i Østersøen: Bornholm, Øland, Gotland, Øsel, Dagø og Åland, deres centrale placering i handel, økonomi, kultur og i det magtpolitiske spil, samt om det særegne ved de enkelte områder og den gensidige påvirkning.

Litteratur: side 223-226

99.4 Jørgensen, Hans Christian

Harteg Peter Andreas

Troldmanden Pos fra Brændesmark / af Peter Andreas Harteg ; papirklip af Sabber. - 1. udgave, 1. oplag. - Kbh. : Harteg, 1993. - 47 sider ill.

En kulturhistorisk beretning om husmanden Hans Christian Jørgensen (1838-1893) der var klog mand på Bornholm i slutningen af 1800-tallet
Kildehenvisninger: side 47

99.4 Nexø, Martin Andersen

Ipsen, Karl Ejner

Hele verdens vogterdreng : en bog om Martin Andersen Nexø / Karl Ejner Ipsen ; tegninger Arne Madsen ; redaktion af Torben Nielsen. - Kbh. : IKIB, 1992. - 75 sider ill.

Med speciel bornholmsk indfaldsvinkel gives en introduktion til mennesket og forfatteren Martin Andersen Nexø (1869- 1954)

Danske førsteudgaver af Martin Andersen Nexøs værker - et udvalg: side 74-75

Lydbøger

Lydbog 08.06

Fra Bornholms Museum 1987/1988 : arkæologiske og lokalhistoriske beretninger. - 5 kassetter. - KLO, 1993. - N
Lydbog. Indlæst efter udgaven: Bornholms Museum, 1988

Lydbog 08.6266

Bornholmske CF-Kolonne gennem 50 år 1941-91 : om arbejdet i kolonne år for år. - 4 kassetter. - KLO, 1992

Lydbog. Indlæst efter udgaven: Eget forlag, 1991

Lydbog 08.63519

Knudsen, Ann Vibeke

Om havekultur på Bornholm : - indtil begyndelsen af 1900-tallene. - 2 kassetter. - KLO, 1993

Lydbog. Indlæst efter udgaven: Bornholms Museum, 1991

Lydbog 08.641

Knudsen, Ann Vibeke

Bornholmernes mad : en kulturhistorisk kogebog om madtraditioner på Bornholm 1870-1950. - 6 kassetter. - KLO, 1993

Lydbog. Indlæst efter udgaven: Bornholms Museum, 1991

Lydbog 08.6685

Larsen, Niels-Holger

Silderøgerierne ved Hasle : særtryk af "Fra Bornholms Museum". - 1 kassette. - KLO, 1993

Lydbog. Indlæst efter udgaven: Bornholms Museum, 1991

Lydbog 08.6813

Tornehave, Bodil

Bornholmeruret. Mappe 1 : historie, urmagere, typer, teknik, pasning, type- og tidsbestemmelse. - 6 kassetter. - KLO, 1993 Lydbog. Indlæst efter udgaven: Nyt Nordisk Forlag, 1988

Lydbog 08.6813

Tornehave, Bodil

Bornholmeruret. Mappe 2 : historie urmagere, typer, teknik, pasning, type- og tidsbestemmelse. - 5 kassetter. - KLO, 1993 Lydbog. Indlæst efter udgaven: Nyt Nordisk Forlag, 1988

Lydbog 08.7164

Larsen, Niels-Holger

Bornholmsk byggeskik på landet. Mappe 1 : Kulturværdier og lokalhistorie fra gårde og husmandssteder. - 6 kassetter. - KLO, 1993

Lydbog. Indlæst efter udgaven: Bornholms Museum, 1983

Lydbog 08.7164

Larsen, Niels-Holger

Bornholmsk byggeskik på landet. Mappe 2 : Kulturværdier og lokalhistorie fra gårde og husmandssteder. - 1 kassette. - KLO, 1993

Lydbog. Indlæst efter udgaven: Bornholms Museum, 1983

Lydbog 08.76096

Vensild, Henrik

Bornholmsk kunsthåndværk : 1981. Om samlingen på Bornholms Museum. - 1 kassette. - KLO, 1993

Lydbog. Indlæst efter udgaven: Bornholms Museum, 1981 Lydbog 08.7623

Schou-Christensen, J.

Syv keramikere, tre generationer. - 1 kassette. - KLO, 1993 Lydbog. Indlæst efter udgaven: Bornholms Museum, 1977

Lydbog 08.7623

Knudsen, Ann Vibeke

Bornholmsk keramik - Michael Andersen : om terracotta-, fajance og stentøjsfabrikken 1873-1990 og kunstnere. - 1 kassette. - KLO, 1993

Lydbog. Indlæst efter udgaven: Bornholms Museum, 1990

Lydbog 08.76238

Hjorth, Peter

L. Hjorth : en keramisk virksomhed i Rønne - set inde- og udefra. - 2 kassetter. - KLO, 1993

Lydbog. Indlæst efter udgaven: Bornholms Museum, 1977

Lydbog 08.7649

Bornholmske kvinders husflid : - også et stykke lokal- og kulturhistorie. - 3 kassetter. - KLO, 1993

Lydbog. Indlæst efter udgaven: Bornholms Museum, 1986 Lydbog 09.4

Knudsen, Ann Vibeke

Erichsens Gård i Rønne : Borgerhusets historie, betydelige personer bl.a. Drachmann og Zahrtmann + om planter. - 4 kassetter. - KLO, 1993

Lydbog. Indlæst efter udgaven: Bornholms Museum, 1990

Romaner og digte

sk

Solhverv Rasmussen, Grethe

Digte fra min ø / Grethe Solhverv Rasmussen ; illustreret af Tonning Rasmussen. - 1. udgave, 1. oplag. - [Kbh.] : Cicero, 1992. - 48 sider ill.

Digte om Bornholm: erindringer, stemninger og naturindtryk. Illustreret med sort/hvide tegninger af Tonning Rasmussen Originaludgave: 1992

sk

Cordua, Jeanne

Oprørets børn / Jeanne Cordua ; illustrationer af Herluf Skjerning Larsen. - [Allinge] : Gornitzkas Forlag, 1993. - 125 sider ill. Bornholm år 1658. Mads er tjenestedreng hos sognepræst Poul Ancher og involveres sammen med fremtrædende bornholmere Jens Kofoed og Peder Olsen, i opstanden mod svenskerne der atter gør Bornholm dansk

Originaludgave: 1993

Bornholms historiske Samfund 1993-94

Formandsberetning

Af Ebbe Gert Rasmussen

Lørdag 11. september 1993 afholdtes den årlige generalforsamling i Jagstuen på Koldekildehus. Fremmødet var ret beskedent (16 deltagere) — på grund af den voldsomme, vedvarende regn. Som dirigent fungerede Leif Henriksen, Rønne.

Efter at have udtalt mindeord om den afdøde formand, Olaf Hansen, gennemgik næstformanden, H.V. Jørgensen, det forløbne års mest markante begivenheder. Herefter fortalte redaktøren, Per Thule Hansen, om det kommende fiskeribind, der udgives i samarbejde med Bornholms Museum — suppleret af Henrik Vensild vedr. forfatteren og hans arbejde — ligesom redaktøren nævnte andre kommende artikler. Det reviderede regnskab blev gennemgået af kassereren, Erik Svendsen, hvorefter det vedtoges at fastholde uændret kontingent (kr. 100,-) i 1994. Til bestyrelsen genvalgtes Per Thule Hansen, H.V. Jørgensen, H.C. Larsen og Henrik Vensild, ligesom telegrafist Povl Munch indvalgtes som repræsentant for Søndre Herred. Til revisorer var der også genvalg for Mogens Lau og Harald Lind og til Johs. Thoms som revisorsuppleant. Overrækkelsen af "Bornholmerprisen" for 1993 måtte herefter udskydes, da modtageren, pastor Arne Madsen, på dette tidspunkt var på rejse i Kina.

Efter at den medbragte kaffe var indtaget fortalte H.V. Jørgensen om de mange interessante mindesmærker, der findes omkring Christianshøj.

Torsdag 11. november var der indbudt til foredragsaften på Bornholms Centralbibliotek, hvor man sammen med Forenin-

gen Norden hørte fhv. amtmand N. Elkjær-Hansen berette om sin karriere under titlen "Statens mand gennem mere end 30 år på Færøerne og Bornholm." Ved dette arrangement kunne den fung. formand, H.V. Jørgensen, benytte lejligheden til at overrække "Bornholmerprisen" til Arne Madsen.

Tirsdag 30. november konstituerede bestyrelsen sig på et møde således:

Formand: Ebbe Gert Rasmussen.

Næstformand og sekretær: H.V. Jørgensen.

Kasserer: Erik Svendsen.

Redaktør: Per Thule Hansen.

Forretningsudvalg: Formand, næstformand, kasserer, redaktør og H.C. Larsen.

Redaktionsudvalg: Formand, redaktør, Henrik Vensild og Jens Riis Jørgensen.

Fredag 10. december præsenteredes BORNHOLMSKE SAMLINGER III. række, bind 7, udarbejdet af fiskerihistorikeren Alan Hjorth Rasmussen. Bindet blev udsendt i samarbejde med Bornholms Museum. Det blev fyldigt omtalt i begge øens dagblade. Jeg vil gerne på foreningens vegne takke museet for dette samarbejde og i denne sammenhæng også rette en stor tak til kassereren og hans hjælper for det hermed forbundne, formidende ekspeditionsarbejde af bind til medlemmerne, hvorved foreningen blev sparet for et ganske stort pengebeløb til porto.

Mandag 18. april, altså årsdagen for slaget ved Dybbøl 1864, havde vi atter fore-

dragsaften på Centralbiblioteket. Denne gang fortalte oberstløjtnant H.E. Skaarup om det bornholmske forsvars faner og estandarter gennem tiderne. Foredraget var ledsaget af lysbilleder og arrangeret i samarbejde med Foreningen Bornholm og Forsvarsmuseet Kastellet's Venner. Det blev i denne sammenhæng skønnet, at ingen anden dansk landsdel har formået at bevare gamle faner fra de gamle borger-, herreds- og rytterkompagnier, som netop Bornholm. Arrangementet blev senere omtalt i pressen (Bornholmeren).

Trods den trykkende varme mødte en lille snes standhaftige og videbegærlige deltagere – herunder en svensk – frem til foreningens traditionelle sommerekskursion *lørdag 30. juli*. I år var turen formet som en byvandring i området omkring Landemærket i Rønne, hvor næstformanden, H.V. Jørgensen, demonstrerede, hvordan også dette – af mange upåagtede – sted rummer sin egen historie, præget af de mennesker, der har virket her. Også denne begivenhed omtaltes i pressen (Bornholms Tidende).

I lighed med tidligere vil foreningen også i den kommende sæson være vært ved et par foredrag: Foreløbig arbejdes der på, at professor Bent Jensen, Odense, i november vil fortælle om sine nyeste besøg i russiske arkiver bl.a. til belysning af Sovjetunionens tanker om vor ø i kølvandet på det tyske sammenbrud. Desuden har formanden givet tilsagn om en tilsvarende beretning i marts om sine besøg i landsarkivet i Lübeck 1992 og 1994, hvorved det konstateredes, at det materiale – og mere til – som mentes være gået til i forbindelse med begivenhederne under den seneste krig faktisk fortsat er i behold, men nu atter leveret tilbage af det opløste Sovjetunionen og det hedengangne DDR. Re-

staureringen heraf vil være helt tilendebragt ved årets udgang.

Som det oplystes ved sidste generalforsamling er vi for tiden i færd med at etablere et samarbejde med Aakirkeby Kommune til markering af *Aakirkebys 650-års jubilæum i 1996*. Jeg er i kontakt med borgmester Birthe Juel-Jensen herom, ligesom vort redaktionsudvalg har planlagt et bind, hvor en række forfattere – indensåvelsom udenøs – vil belyse Aakers og Aakirkebys betydning i tidernes løb, der vil række udover byens tilsvarende markering i jubilæumsskriftet af 1946.

På tilsvarende vis er foreningen i tæt kontakt med den kreds af initiativtagere, der – under amtets koordination – ønsker at markere *50-året for Danmarks befrielse i 1995*. Jeg har selv deltaget i et enkelt møde herom, ligesom redaktøren, Per Thule Hansen, er tilknyttet projektet som historisk konsulent. Uden at røbe de store hemmeligheder kan jeg dog nævne, at vi herunder klart har betonet det rimelige i at understrege de særlige forhold, hvorunder den tyske besættelse afsluttedes på vor ø. Vor forening er indstillet på at deltage i udarbejdelsen af et historisk arbejde – af professor Bent Jensen – om tildragelserne netop på og omkring Bornholm på baggrund af dugfriske arkivstudier i Rusland og England.

Det skal også nævnes, at *bindet om Hammershus* – som omtalt ved tidligere lejlighed – er under udarbejdelse. En stor del af artiklerne foreligger allerede i manuskript.

Om disse og andre publikationsforberedelser kan redaktøren redegøre mere i detaljer i sin beretning.

Som det ses står foreningen midt i et travlt arbejde. Pr. 20/3 var vi ca. 750 medlemmer. Men desværre har medlemstallet været svagt vigende i de seneste år — muligvis en følge af de svære tider for vort øsamfund som helhed. Det er bestyrelsens håb, at denne beklagelige tendens snart vil vise sig at have været et forbigående fænomen.

Ved tidligere lejlighed har vi omtalt muligheden for indbinding af samlingernes II. rk.. Jeg skal her henlede opmærksomhe-

den på, at det hidtidige tilbud fra Myrendals Bogbinderi, Olsker, på kr. 1.485, inkl. moms, stadig står ved magt. Det smukke arbejde demonstreres ved denne lejlighed af Jørn Uffe Hansen.

Jeg vil slutte denne beretning med at udtale vor tak til øens presse for dens interesse for vort arbejde i det forløbne år.

En særlig tak skal også rettes til Bornholms Amtskommune for den pekuniære støtte til foreningens arbejde.

*Regnskab for året 1. januar – 31. december 1992**Indtægter:*

Tilskud: Sparekassen Bornholms Fond . . .	kr. 5.000,00	
Unidanmarksfonden	kr. 3.000,00	
Tipsmidler for 1992	<u>kr. 5.900,00</u>	kr. 13.900,00
Medlemskontingent		kr. 60.375,00
Bogsalg		kr. 11.373,23
Indvundne renter		kr. 10.103,35
Indbetalt for arrangementer på delebasis		kr. 1.044,48
		kr. 96.796,06
Beholdning pr. 1/1 1992		kr. 172.431,17
		<u>kr. 269.227,23</u>

Udgifter:

Trykning af Bornholmske Samlinger	kr. 85.350,00	
Materiale til Bornholmske Samlinger	kr. 544,50	
Udsendelse (frimærker og kuverter)	<u>kr. 8.208,00</u>	kr. 94.102,50
Udsendelse af opkrævninger (kontingent)		kr. 1.950,00
Arkivmateriale (vedr. kirkesølv)		kr. 2.000,00
Multidata		kr. 6.293,27
Porto		kr. 1.833,25
Kontorartikler		kr. 489,12
Arrangementer (herunder annoncering)		kr. 4.343,31
Repræsentation		kr. 2.438,00
Kontingenter (D.H.F. og S.L.F.)		kr. 2.438,00
Moms		<u>kr. 17.578,62</u>
		kr. 131.255,82

*Beholdning pr. 31/12 1992:**Disponible konti:*

Unibank	kr. 78.258,27	
Postgiro	<u>kr. 25.723,83</u>	kr. 103.982,10

Hensat til:

Stibolts Fraseologi	kr. 28.178,86	
Udgivelse om telefonvæsen	<u>kr. 5.810,45</u>	kr. 33.989,31
		<u>kr. 269.227,23</u>

Rønne, den 1. februar 1993

Erik Svendsen

Ovenstående regnskab for perioden 1/1 - 31/12 1992 har vi revideret og fundet i overensstemmelse med de os foreviste bilag og bøger. Beholdningernes tilstedeværelse er kontrolleret.

Rønne, den 17. april 1993

*Harald Lind**Mogens Lau*

*Regnskab for året 1. januar — 31. december 1993**Indtægter:*

Tilskud: Bornholms Amtskommune	kr. 15.000,00	
Foreningen Bornholm	<u>kr. 2.000,00</u>	kr. 17.000,00
Medlemskontingent		kr. 61.788,00
Bogsalg		kr. 5.876,20
Renter		<u>kr. 3.016,15</u>
		kr. 87.680,35
Beholdning pr. 1/1 1993		<u>kr. 137.971,41</u>
		<u>kr. 225.651,76</u>

Udgifter:

Trykning af Bornholmske Samlinger	kr. 67.340,00	
Materiale til Bornholmske Samlinger	kr. 10.000,00	
Udsendelse (frimærker og kuverter)	<u>kr. 12.272,00</u>	kr. 89.612,00
Udsendelse af opkrævninger (kontingent)		kr. 2.450,00
Multidata		kr. 5.186,01
Porto		kr. 551,25
Kontorartikler		kr. 520,00
Arrangementer (herunder annoncering)		kr. 1.315,46
Repræsentation		kr. 819,25
Kontingenter (D.H.F. og S.L.F.)		<u>kr. 2.569,00</u>
		kr. 103.022,97

*Beholdning pr. 31/12 1993:**Disponible konti:*

Unibank	kr. 92.655,19	
Postgiro	kr. 18.517,40	
Momsregulering	<u>÷ kr. 23.396,33</u>	kr. 87.776,26

Hensat til:

Stibolts Fraseologi	kr. 28.883,09	
Udgivelse om telefonvæsen	<u>kr. 5.969,44</u>	kr. 34.852,53
		<u>kr. 225.651,76</u>

Bemærkninger:

I 1993 udkom bind 6 og 7. Ovenstående udgifter til trykning omfatter kun bind 6, da regning for trykning af bind 7 først er modtaget og betalt i 1994. Beløbet udgør 67.300 kr. + moms 16.825 kr.

Rønne, den 1. marts 1994

Erik Svendsen

Kasserer

Ovenstående regnskab for perioden 1/1 - 31/12 1993 har vi revideret og fundet i overensstemmelse med de os foreviste bilag og bøger. Beholdningernes tilstedeværelse er kontrolleret.

Rønne, den 23. april 1994

Harald Lind

Mogens Lau

Forfatternes adresser

Skibsfører *Poul M. Sonne*
Albret Wolfsensgade 31
3740 Svaneke

Major *Ove Erik Hansen*
(henvendelse kan ske til)
Bibliotekar Niels Foght Hansen
Bornholms Centralbibliotek

Anlægschef i KTAS *Orla E. Pedersen*
Rønnevej 102
3720 Aakirkeby

Cand. mag. *Lone de Hemmer Egeberg*
Kunstindustrimuseets bibliotek
Bredgade 68
1260 København K

Birte Nørregaard Pedersen
Hybenvænget 17
5540 Ullerslev

Bibliotekar *Niels Foght Hansen*
Bornholms Centralbibliotek

Lektor, dr.phil. *Ebbe Gert Rasmussen*
Østerled 43
3700 Rønne

Indmeldelser i Bornholms historiske Samfund

modtages af foreningens bestyrelse,
der for tiden består af:

Lektor, dr. phil. Ebbe Gert Rasmussen, formand

Major H. V. Jørgensen.

Overbibliotekar H. C. Larsen.

Museumsinspektør Henrik Vensild.

Lektor Per Thule Hansen, redaktør.

Arkitekt Jens Riis Jørgensen.

Alle Rønne.

Kommunaldirektør Robert Hansen, Østermarie.

Pedel Jørn Uffe Hansen, Krakdal, Rutsker.

Telegrafist Povl Munch, Pedersker.

Henvendelser om medlemsskab
bedes fortrinsvis rettet til:

Kasserer Erik Svendsen,

Store Torvegade 1, Rønne.

Tlf. 56 95 22 05.

